

THEMIS **THEMIS** **THEM**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata***

2018. június

**Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
lektorált elektronikus folyóirata**

**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:

Kukorelli István, Fazekas Marianna, Nagy Marianna

Szerkesztette: Fazekas Marianna

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064-0900

Tartalom

BEREI RÓBERT: A közösségi rendőrségi gondolkodásmód alkalmazására irányuló törekvések az 1990-es évek második felében Magyarországon	5
CZINE ALIZ: A kártérítési jog funkciója	39
FEKETE SÁRA: Gondolatok egy találkozó margójára – Emmanuel Macron és a kiküldött munkavállalók	58
HEGEDŐS SOMA: Az iszlám jog egyes alapproblémái	79
RIGÓ BALÁZS: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703) – Forrásközlemény	103
SÜTŐ KRISZTINA: Állásbiztonság a családos munkavállalók viszonylatában	136

Contents

BEREI, RÓBERT: Making efforts to adapt the theory of Community Policing in the second half of the 90's in Hungary	5
CZINE, ALIZ: Functions of Tort Law	39
FEKETE, SÁRA: Sidebar conversations – Emmanuel Macron and posted workers	58
HEGEDÓS, SOMA: The basic problems of Islamic law	79
RIGÓ, BALÁZS: James II's (1685–1688) Two Advices to his Son (1692, 1703) – Publication with Hungarian Translation	103
SÜTŐ, KRISZTINA: The family and job security in the light of the international regulations	136

Berei Róbert

Kriminológia Tanszék

Témavezető: Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

A közösségi rendőrségi gondolkodásmód alkalmazására irányuló törekvések az 1990-es évek második felében Magyarországon

A tanulmány áttekintést ad a közösségi rendőrség (*community policing*) elveinek gyakorlati bevezetésére irányuló kezdeményezésekről, amelyekre hazánkban országos szinten 1997-98 között került sor. Úgy vélem, hogy időnként célszerű visszatekinteni a korábbi időszakok történéseire, mert a múltbeli tudás és tapasztalatok sok esetben hozzásegíthetnek minket a jelenlegi kihívások megoldásához is. A közösségi rendőrségi gondolkodásmód körzeti megbízotti szolgálatban történő alkalmazásának lehetőségeit korábban vizsgáltam¹, jelen tanulmányban viszont ennél szélesebb tevékenységi körre irányul az elemzés.

A rendőrségi tevékenység és a bűnözés

„A rendőri munka hatékonyabbá tétele érdekében fontos szorosabbá tenni a rendőrség és az általa szolgált lakosság közötti kapcsolatot, javítani szükséges a rendőrségről kialakított képet – közösségi rendőrséget kell létrehozni.”² Ezzel a kategorikus kijelentéssel kezdte Bólyai János a „Közösségi rendőrség Magyarországon” címmel húsz éve megjelent tanulmányát, majd kijelentését alátámasztandó így folytatta: „Ez világtendencia, s minden jel arra mutat, hogy a 90-es évek második felére Magyarországon is megteremtődött az igény a közösségi rendőrség iránt. A válságjelenségek, a túlzott centralizáció, a lakosságtól való elidegenedés, egyes kisebbségekkel – gondolunk itt elsősorban a cigányságra – való feszült viszony, a nagyobb anyagi ráfordítás és

¹ Berei 2012.

² Bólyai 1998. 73.

létszámnövelés ellenére sem igazán javuló eredményességi mutatók mind arra utalnak, Magyarországon is szükség van változtatásra.”³

Magyarországon húsz év elteltével sem jött létre közösségi rendőrség. A rendőrség válságáról hazánkban manapság már kevésbé cikkeznek, a rendőrség modernizációját sürgető heves viták lassan elcsendesedtek. A hivatalos kommunikációban, valamint a különféle statisztikai számsorokkal alátámasztott kormányzati kiadványokban pedig leginkább az jelenik meg, hogy rendőrség napjaikban szinte minden tekintetben jól teljesít,⁴ tehát nincs is szükség változtatásra, legfeljebb némi finomhangolásra, hiszen mindent lehet egy kicsivel jobban csinálni.⁵

A statisztikai adatokkal jó tisztában lenni, de a kriminológia tudománya már régen rámutatott arra, hogy a regisztrált szám adatok nem a valóságos bűnözést, hanem a bűnüldözés felvevő kapacitását mérik.⁶ A számok mögött rejlő valóság jelentősen eltérhet a tetszetős kimutatásoktól. Ami a bűnözés valóságát illeti, Szikinger István A rendőrség és a bűnözés című tanulmányában azt a kérdést vizsgálta, hogy lehet-e a rendőrséget közvetlenül a bűnözés alakulásának tükrében megítélni? A kérdésre adható tömör válasz az, hogy nem. A rendőri tevékenység és a bűnözés jelenségének alakulása között nincs megragadható, gyakorlati következtetések levonására alkalmas oksági kapcsolat.⁷ A bűnözés okai a társadalomnak azon szféráiban találhatóak, amelyek alapvetően kívül esnek a rendőri tevékenység hatókörén.⁸ Áttételesen ennek felismerése tükröződik abban a tényben, hogy a rendőrség fejlesztésének tudományosan megalapozott irányzatai közé sorolt közösségi rendőrségnek, illetve a problémaközpontú rendőrségnek nem is célja a bűnözés közvetlen és azonnali elnyomása, a sikert pedig több mutató együttes alkalmazásával mérik. Természetesen ezeknek a működési modelleknek is fontos célja a bűnözés visszaszorítása, azonban azt nem a rendőri – különösen nem a hagyományos rendőri – munka kimeneti eredményének, hanem más tényezők – egyebek mellett a lakossági részvétel, a bűnözéstől való félelem csökkentése, a rendőrség elfogadottságának növekedése, a nem bűnügyi jellegű problémák megoldottsága – befolyásolása által megközelíthető célnak tekintik.⁹

³ Bólyai 1998. 73.

⁴ Erős rendőrség - nagyobb biztonság. Kiadta: Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2018. március 13. 7. p. http://www.kormany.hu/download/5/c7/51000/165x235mm_rendeszeti_kiadvany_OK_small.pdf (2018. 04. 29.)

⁵ Magyarország a világ 15. legbiztonságosabb állama. 2018. március 23. <http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/magyarorszag-a-vilag-15-legbiztonsagosabb-allama> (2018. 04. 29.)

⁶ Finszter 2012. 434.

⁷ Szikinger 2001. 925.

⁸ Szikinger 2001. 926-927.

⁹ Szikinger 2001. 925.

Mindazonáltal a közbiztonság és a közrend védelmére létrehozott rendőrségnek egyaránt fontos szerepe van a bűnüldözésben és a bűnmegelőzésben is. A közösségi rendőrségi működésben az utóbbin van a hangsúly. A folyton változó társadalmi viszonyok között mindig van tennivalója a bűnmegelőzési tevékenységének javításában, a bűnüldözési teljesítményének növelésében és nem utolsósorban az együttműködési készségének fejlesztésében. Az e téren kifejtett erőfeszítéseket el kell ismerni, de nem árt szem előtt tartani azt, amire Szikinger szintén rámutatott, hogy a közbiztonság védelmére rendelt szervezetek „nem elsősorban a közvetlenül, hanem áttételesen: más szervekkel és mindenekelőtt a közösségekkel való együttműködésben tudnak kifejteni valamiféle hatást a bűnözés alakulására.”¹⁰ Szikinger valószínűsítette, hogy a rendőrség leginkább az alkotmányos értékek és normák következetes betartása és betartatása által járulhat hozzá a bűnözés csökkentéséhez. A rendőrség a következetesen gyakorolt törvénytisztelettel, a bűn elutasításával olyan üzenetet közvetít, amely hosszabb távon megtérül a lakosság részéről megnyilvánuló bizalomban és támogatásban. Egyet kell értenünk vele, minthogy jogállamban nincs is más választás.¹¹ Egyáltalán nem mindegy, hogy a kívánt eredményt milyen módon érjük el.

A rendőrségnek a társadalom bűnözés elleni legfőbb védelmezőjeként történő beállítása a rendőrök és a politikusok egy részének bizonyára szimpatikus lehet, azonban a leírtak fényében nem valóságos értelmezés, illetve ennek a magasztos szerepnek történő megfelelés nem reális elvárás. A lakossági biztonságérzet javítása érdekében szintén szerepe van a rendőrségnek, de ennek is megvannak a maga korlátai. A lakossággal történő kapcsolattartásra és együttműködésre építő közösségi rendőrségi működés ezen a téren is pozitív hatásokat idézhet elő. A modell működési elvei szerint: „A rendőr nem a hatalom képviselője a közösségben, hanem az utóbbinak a tagja. Ha a társadalom a magáénak érzi a rendőrséget, akkor tudja: van befolyása a bűnözéssel szembeni védekezés intézményeire és eszközeire. Amennyiben az emberekben tudatosul a hatékony oltalom lehetősége, akkor értelemszerűen csökkenni fog a bűnözéstől való félelem szintje.”¹² Az utóbbi fontos célja közösségi rendőrségnek, amelyet a hagyományos rendőrségi működés keretein belül nem, vagy csak korlátozott mértékben lehet elérni.

¹⁰ Szikinger 2001. 927.

¹¹ Szikinger 2001. 928.

¹² Korinek 2016. 383.

Fogalmi kérdések¹³

A közösségi rendőrség Robert R. Friedmann megfogalmazásában „*olyan irányvonal és stratégia, amely a bűnözés kontrolljának eredményesebbé és hatékonyabbá tételét, a bűnözéstől való félelem csökkentését, az életminőség javítását, a rendőri szolgáltatások és a rendőrség elfogadottságának magasabb szintre emelését célozza a közösségi forrásokra építő proaktív működéssel, a bűnözést keletkeztető körülmények megváltoztatása útján. Feltételezi a rendőrség megnövekedett felelősségét, a közösség nagyobb irányú részvételét a döntéshozatalban, továbbá fokozott figyelmet az alapjogok és a polgári szabadságok érvényesülése iránt*”.¹⁴ A közösségi rendőrség proaktív jellegéből következően átfogó szemléletű, minthogy nem csak a bűnözéskontrollal, hanem a bűnözéstől való félelemmel, az életminőséggel, a szolgáltatások fejlesztésével és a rendőrség legitimációjával is foglalkozik.¹⁵ Hozzáteesszük, hogy mindez megkívánja a közösség tagjaival való folyamatos interakciót, amelynek biztosítása érdekében a rendőrségnek nyitottabbá kell válnia a társadalom irányába. Ezáltal kiszélesedik a rendőrség tevékenysége feletti civil kontroll lehetősége is.

Friedmann a megelőző időszakból egy angol szerzőt és egy amerikai szerzőpárost említett meg, mint akik – az ő szavaival élve – a közösségi rendészet „definícióhoz közeli” meghatározását adták. Az angol John Alderson alapelveiben¹⁶ a személyes szabadság biztosítására esik a hangsúly, míg az amerikai Robert Trojanovicz és Bonnie Bucqueroux többet foglalkozott a koncepció adott rendőri egységnél történő megvalósíthatóságával. A szerzőpáros felsorolta a közösségi rendőrség alapelveit. Ezek közül az első: „A közösségi rendőrség egyszerre filozófia és szervezeti stratégia, amely lehetővé teszi, hogy a közösséghez tartozó helyi lakosok együtt munkálkodjanak a rendőrséggel, új megoldásokat keresve a bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel, fizikai és szociális kihágásokkal, valamint a környék hanyatlásával kapcsolatos problémákra.”¹⁷ A közösségi rendőrség Friedmann által alkotott fogalma a fent kifejtettek szerint átfogóbb megközelítésen alapul.

Korinek László a definíció és közösségi rendőrség gyakorlata alapján elsősorban a partnerség fontosságát emelte ki. Eszerint a rendőrség

¹³ Részletesen: Berei 2017.

¹⁴ Friedmann 1992. 4., Idézi: Korinek 2006. 253.

¹⁵ Friedmann 1996. 116.

¹⁶ Alderson 1979. 199.

¹⁷ Trojanovicz – Bucqueroux 1990. xiii.

szakít azzal a korábbi gyakorlattal, hogy a lakosság szinte csak információforrásként jön számításba a rendőrség számára. Meghaladottá válik az a felfogás is, amely szerint a rendőrség és a polgárok viszonyát – némileg kisarkítva – a parancs és az engedelmesség működteti. A modellben a rendőrség és a közösség között széles körű kommunikáció és kölcsönhatás áll fenn, amelynek feltétele a partnerek egyenjogúsága. Az adott település biztonsága a rendőrség, valamint a rendőrségen kívüli személyek és szervezetek partnerségi együttműködése eredményeként áll elő. A modellben a rendőrség tevékenysége nem korlátozódik az aktuális veszélyek elhárítására és a bűnüldözésre, hanem a bűnözést, a rendet teljes társadalmi beágyazottságában szemléli, tehát a település más szociális problémáival együtt.¹⁸

Friedmann vizsgálódásai leginkább Kanadára, Angliára, Izraelre és az USA-ra terjedtek ki, azonban munkásságának magyarországi vonatkozásai is vannak, mivel – magyar származású lévén – a közösségi rendőrség meghonosítása érdekében hazánkban is járt. Ez abban az időszakban történt, amikor a rendőrség ilyen irányú fejlesztése napirenden volt. Friedmann 1997. szeptember 25-én a Budapesti Rendőr Szakközépiskolában tartott előadást. Ez alkalommal egyebek mellett elmondta, hogy az 1980-as években az USA bűnözéssel erősen terhelt nagyvárosaiban alakult ki a – szavait idézve – közösségi rendőrségi mozgalom. A rendőrségi szemléletváltás kiindulópontja az volt, hogy a bűnözés terjedéséért nem a rendőrség a felelős, de az ő feladata, hogy a társadalomban kezdeményezze, hogy maga lépjen fel önmaga megvédésére. Az újfajta rendőri tevékenység lényege az volt, hogy a rendőröket kiszállították a légkondicionált rendőrautókból, hogy kellőképpen tudjanak kommunikálni a közösség tagjaival. A rendőrök feladatává tették, hogy kis létszámú körzetekben vegyék fel a kapcsolatot az ott élő emberekkel, ismerjék meg a problémáikat és figyelmeztessék őket a különféle bűncselekmények megelőzési lehetőségeire. Ennek hatására a bűncselekmények száma radikálisan csökkent, valamint a közösség tagjainak biztonságérzete nőtt.¹⁹

Katonás rendőrség kontra közösségi rendőrség

A rendszerváltás időszakában Túrós András áttekintette a közrendvédelem aktuális feladatait. A közbiztonság állapotának egyre aggasztóbb állapota miatti cselekvési kényszer indította arra, hogy

¹⁸ Korinek 2006. 253.

¹⁹ Szilágyi 1997. 25-26.

rendőri vezetőként megmutassa a lehetséges kitörési irányokat. Megállapította, hogy a felderítő tevékenység előtérbe helyezése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, minthogy csökkent a felderítési eredményesség. Mindeközben a közterületi szolgálatot – objektív és szubjektív okok következtében – elhanyagolták. Az ugyanis több helyen szinte megszűnt, és az ún. „maradék elv” következtében a rendőri feladatok között a legutolsó helyre került. A bűnügyi szolgálat megerősítése, a helyszínbiztosítások, az átkísérések, az elővezetések, valamint egy sor segédmunkának tekintett feladat egyaránt a közrendvédelmi szolgálatra hárult. Kijelentette, hogy hatékony közterületi szolgálat nélkül nincs esély a közbiztonság javítására. Leszögezte azt a tényt, hogy a lakosság a közterületen szolgálatot teljesítő rendőrökön keresztül ítéli meg csaknem az egész rendőrség tevékenységét. Szakmai szempontból úgy látta, hogy a rendőrség – átmenetinek gondolt – sikertelenségét fokozott járőrtevékenységgel lehetett volna ellensúlyozni.²⁰

Túrós ugyancsak kitért a körzeti megbízotti szolgálat helyzetére is, amely akkoriban már több évtizede működött, és a körzetek behálózták az egész ország területét. A körzeti megbízottak állománytáblákon rögzített létszáma 3000 fő volt, de valós számuk ennél nyilván kevesebb volt, a ténylegesen körzeti megbízotti szolgálatot ellátók száma pedig még kevesebb. A körzeti megbízottakat a rendőrség „*napszamosainak*” nevezte, a körzeti megbízotti szolgálatot pedig a legvitatottabb szolgálati formának. Nyilvánvaló volt, hogy szabályzat szerint rájuk háruló több mint száz féle feladatot képtelenek voltak ellátni, túlterhelték őket adminisztratív feladatokkal, és szinte mindenütt „*kishivatalnokokká*” váltak. Megállapította, hogy a körzeti megbízottak vegyes bűnügyi-közrendvédelmi tevékenységet folytattak, minthogy jelentős számú bűnügy nyomozását látták el. Ennek a vegyes profilnak a fenntartását legfeljebb egy-két évig tartotta elfogadhatónak, addigra nyomozó tiszthelyetteseket kellett volna beállítani, a közrendvédelmi osztályokon, a rendőrőrsökön, valamint a körzeti megbízotti csoportoknál. A közrendvédelem hatáskörébe tartozó bűnügyeket a nyomozó tiszthelyettesek végezték volna, a körzeti megbízottak bűnügyi ügyfeldolgozó tevékenységét pedig meg kívánták szüntetni, és a továbbiakban csak „*tiszta profilú*” közrendvédelmi feladatokkal bízták volna meg őket. Ez alatt azt értette, hogy teljes figyelmüket a lakossági

²⁰ Túrós 1991. 4.

kapcsolattartásra, a megelőzésre és a közterületek ellenőrzésére fordíthaták volna.²¹

A kérdés persze az, hogy egyáltalán mi indokolhatja a közrendvédelmi szolgálat bűnügyi nyomozásokban való részvételét? Túrós szerint a nyomozó tiszthelyettesi intézmény bevezetése után a közrendvédelmi szervek a bűnügyek 25%-át saját hatáskörben nyomozhatták volna. Ezek az egyszerűbb tényállású, helyi bűnügyek lettek volna, a bűnügyi apparátus pedig „minőségi” bűnüldözésre fordíthatta volna a fő figyelmét. A nyomozó tiszthelyettesi intézménynek tehát alárendelt, kiegészítő, a „minőségi” munkát végző bűnügyi szolgálatot tehermentesítő szerepet szánt. A körzeti megbízotti szolgálat fejlesztésénél arra hívta fel a figyelmet, hogy a helyi önkormányzatokhoz legközelebb álló rendőri szervezetnél az önkormányzatokkal való kapcsolattartás alapvető követelmény. Ehhez kapcsolódóan azt a megjegyzést tette, hogy az önkormányzat mintegy a második felügyeleti szervük, valamint kijelentette, hogy az akkori helyzetben a kettős irányítást is el tudta volna képzelni, minthogy az önkormányzatok jogosan tartottak volna erre igényt. Sőt még azt is hozzáfűzte, hogy a körzeti megbízottak a csírái lehettek volna a később létrejövő önkormányzati rendőrségnek. Végezetül hozzátette, hogy a körzeti megbízott bizonyította a létjogosultságát, viszont fejlesztésre szorul, de csak az adminisztrációs munkával kevésbé terhelt, a bűnözés megelőzésében viszont aktívabb szolgálatot tudta hosszabb távon elképzelni.²² Ehhez képest megállapítható, hogy a körzeti megbízotti szolgálat működését alapvetően meghatározó 11/1995. (VIII. 30.) ORFK utasítással kiadott Körzeti Megbízotti Szabályzatban foglaltak szerint a körzeti megbízottak továbbra is folytathattak nyomozást a körzetükben elkövetett bűncselekmények felderítése és bizonyítása érdekében. E szabályzat kiadása idején Túrós András volt az ORFK közbiztonsági főigazgatója, így nyilván volt hatása arra, milyen tartalommal jelenjen meg a norma. Mindazonáltal a körzeti megbízottak nyomozati jogköre jelenleg is biztosított a körzeti megbízotti szolgálatról szóló 26/2015. (XII. 9.) ORFK utasítás 66. pontja alapján.

Érdemes azonban megnézni, hogy Túrós 1991-ben milyen feladatok végrehajtását tartotta fontosnak és milyen elvek mentén képzelte el a hatékony rendőri munkát. A közterületi szolgálatban rövid időn belül látványos fordulatot kívánt elérni. Ennek érdekében elsősorban a vezénylések számának radikális csökkentésével kívánta elérni, hogy több rendőr lásson el szolgálatot a közterületen. A szolgálatellátásról úgy

²¹ Túrós 1991. 5-6.

²² Túrós 1991. 6.

fogalmazott, hogy „mindenki határozottságot, bátorságot, szükség szerinti keménységet és férfias tartást vár el a rendőröktől.”²³ Talán még jellemzőbb az a közrendvédelmi és a közlekedési állománnyal kapcsolatos nézőpontja, amelyet egyenruhás apparátusnak, félkatonai szervezetnek nevezett. „Itt a centrális irányítás, a hierarchikus vezetés most is legalább olyan követelmény, mint a fegyveres erőknél.”²⁴ (Kiemelés az eredeti szövegben is. – B.R.) Ehhez hozzátette azt is, hogy a közbiztonsági területen meg kell követelni a feszes, katonás vezénylest, minthogy véleménye szerint ennek indokoltságát a rendkívüli események sokasága bizonyította. A bűnügyi helyzet javítását a demonstratív rendőri akciók folytatásától várta, amelyek céljaként a lakossági bizalom erősítését, valamint a potenciális bűnözők folyamatos elrettentését és a közterületek rendjének megszilárdítását jelölte meg.

A célkitűzések között szerepelt, hogy 1992-re Budapesten és a nagyvárosokban ismét ki kell alakítani a járőrközterületeket, amelyekbe lehetőleg mindig ugyanazokat a rendőröket kell vezényelni, hogy megismerjék a területüket, az ott élő embereket, „együtt élve” a közterülettel. Fontos feladatnak tartotta, hogy a közrendvédelmi szervek az akkortájt kialakult önvédelmi csoportokkal és polgárőrségekkel vegyék fel a kapcsolatot és alakítsanak ki velük együttműködést. Végezetül hangsúlyozta, hogy a javítani kell a közrendvédelmi állomány és az ügyeletek reagálóképességét, hogy a rendőrcsoport a lehető leggyorsabban odaérjen a lakossági bejelentésekre, segélyhívásokra. Ennek érdekében a nagyvárosokban, centrális helyen „készenléti bevetési járőrcsoportok” szervezését irányozta elő.²⁵

Mindez teljes mértékben összhangban volt Boross Péter akkori belügyminiszter által kinyilvánított rendészetpolitikai elvekkel. Boross az 1990. december 21-én került kinevezésre, a taxisblokádnál utáni kormányátalakítás során. Abban az évben ő volt a negyedik belügyminiszter. Már 1990. december 19-én az Országgyűlés Önkormányzati, Közigazgatási, Belbiztonsági és Rendőrségi Bizottsága előtt, a belügyminiszter-jelölti meghallgatásán kifejtette, hogy a rendőrség működését kemény, férfias, fegyelmezett hierarchiában képzele el. Ehhez a nézetéhez a továbbiakban is konzekvensen ragaszkodott. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a rendőrséggel kapcsolatos kijelentése előtt azt is elmondta, hogy általános elvi elképzelésekkel rendelkezik belügyminiszteri feladatairól, azonban sok információra, szakmai konzultációra és nem mellékesen gyakorlati tapasztalatra van

²³ Túrós 1991. 7.

²⁴ Túrós 1991. 8.

²⁵ Túrós 1991. 8.

szüksége tervei pontos kialakításához.²⁶ A Belügyi Szemle hasábjain megjelent interjúban még beszédtema volt az önkormányzati rendőrség valamilyen formában történő megteremtésének lehetősége, de legsürgetőbb feladatként a rendőrségi törvény megalkotását jelölte meg. Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy annak nem pusztán teoretikus jogalkotási terméknek kell lennie, hanem „*legyen benne rendőr, rendőri igény, a demokratizmusból adódó kontroll.*”²⁷ Megállapíthatjuk, hogy az utóbbira kevesebb hangsúlyt fektettek a törvényalkotás során. Azt is elmondta, hogy a törvénytervezet egy változata már elkészült, de kérte, hogy az ORFK mellett a Budapesti Rendőr-főkapitányság is véleményezze, hogy mindaz a rendőri igény megjelenjen benne, ami a sikeresebb rendőri munkához szükséges.²⁸ A folyamat megvalósulásának állomásait jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség végigkövetni, de az kijelenthető, hogy jogalkotási téren a parlamenti ciklus végén elfogadott Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Rtv.) visszatükrözi Boros Péternek a rendőrség szervezeti felépítésére és működési elveire vonatkozóan már a minisztersége előtt kinyilvánított felfogását.²⁹ Az idézett nyilatkozatok mögött leginkább a rendőri tevékenységet a bűnözés elleni háborúként beállító nézetrendszer húzódik meg, ami elavult rendészetszervezési felfogásként minősíthető, és azon a polgári fejlődés centrumaiban már régen túlléptek.

A demokratikus elvárások és a magyar rendőrséget akkoriban átvilágító svájci TC Team Consult AG ajánlásaihoz igazodó radikális reform helyett a restitúció irányvonala kerekedett felül a rendészetszervezésben. A kemény, férfias fellépésű rendőr nosztalgikus mintaképét leginkább az egykori csendőrökben találták meg. A sztálini Szovjetunióból átvett és a rendszerváltás után is megtartott túlcentralizált és túlhierarchiált rendőrségi modellre pedig úgy tekintettek, mint a hatékonyság biztosítékára. Krémer Ferenc szerint rendőri vezetőket szintén megtalálhatunk az irányzat híve között, hiszen látszólag ők nyertek a legtöbbet a reform elmaradásával.³⁰ Véleménye szerint Boross Péter ideálja a fegyelmezett, a hierarchia korlátai között önállóságát és kezdeményezőkézségét feladó rendőr volt.³¹ Ez nyilvánvalóan nagyon távol áll a „*szolgáltatómodell*” közösségi rendőr ideáljától.³² A rendőrök társadalmi szerepfelfogását az 1990-es évek végén vizsgálva Krémer arra

²⁶ Interjú a közbiztonságról Boross Péter belügyminiszterrel. Rendészeti Szemle, 1991/3. 49.

²⁷ Interjú a közbiztonságról Boross Péter belügyminiszterrel. Rendészeti Szemle, 1991/3. 53.

²⁸ Uo.

²⁹ Részletesen: Krémer 2010. 73-89.

³⁰ Krémer 2010. 70-72.

³¹ Krémer 2010. 70.

³² Krémer 2003. 54-58.

megállapításra jutott, hogy a magyar rendőrök leginkább a rendfenntartás némi szolgáltatással elegyített változatát képviselheték. A kutatási eredményeit összefoglaló monográfiája zárszavában szereplő megállapítása szerint a magyarországi helyzet zavaros volt annyiban, hogy egyaránt jelen volt a régi elavult, sőt káros hatású felfogás és gyakorlat, valamint a korszerű, demokratikus elképzelések. Megkockáztatható, hogy ez a kettőség, vagy inkább sokszínűség napjainkban is fennáll.

Több mint érdekes, hogy Szikinger Istvánnak *„A közösségi rendőrség a mai Európában”* című tanulmánya a Belügyi Szemle ugyanazon lapszámában jelent meg, amelyben Túrós András idézett írását is közölték. Szikinger ebben tájékoztatást adott egy Dublinban megrendezett szemináriumról, amelyen a TREVI-csoportban résztvevők a rendőrség közösségi szerepéről, társadalmi rendeltetéséről tanácskoztak. A szemináriumon jó néhány európai és Európán kívüli ország képviseltette magát, Szikinger a Belügyminisztérium képviselőjeként vett részt a rendezvényen.³³ A tanulságok között leszögezte, hogy a rendőrök és irányítók alapvetően közös problémákkal küszködtek abban az időszakban, bár az egyes országokban tapasztalható körülmények eltértek egymástól. Egyértelművé tette, hogy a magyar rendőrség minden tekintetben fejlesztésre szorul, bár a vita ennek mikéntjében volt. Az európai példák alapján kijelentette, hogy *„a társadalmi hatások folyamatos figyelemmel kísérése nélkül végrehajtott korszerűsítések nem vezetnek a kívánt eredményre.”*³⁴ (Kiemelés az eredeti szövegben is. – B.R.) A külföldi tárgyalópartnerek véleményére hivatkozva kifejtette, hogy bizonyos szempontból még előnyösnek is nevezhető a helyzetünk, minthogy nálunk a demokrácia kiépítése akkor mehetett végbe, amikor a nyugati országokban már jókora ismeretanyag halmozódott fel a működő struktúrákról. Ezek tanulmányozásával elkerülhetőek lettek volna azok a tévutak, amelyek a fejlődéssel szükségképpen együttjárnak mindaddig, amíg a hatások és mellékhatások nem mérhetőek fel. Mindazonáltal utalt a különbségekre is, minthogy az alapproblémák másként jelennek meg az egyes országokban, és megoldásuk is a konkrét helyzettől függ. Óvott a kritikátlan átvételtől, másolástól, viszont leszögezte, hogy *„soha nem volt nagyobb szükség a rendőri tevékenység társadalmi hatásainak elemzésére, a nemzetközi tapasztalatok és a magyar viszonyok összevetésére, mint ma.”*³⁵ (Kiemelés az eredeti szövegben is. – B.R.)

³³ Szikinger 1991. 26.

³⁴ Szikinger 1991. 32.

³⁵ Szikinger 1991. 33.

Megállapítható, hogy ezen a téren azóta is folyamatos elmaradásban vagyunk.

Ami a hazai állapotokat illeti, Túrós András 1995 februárjában a Miskolci Jogászfórumon ismét áttekintette a közbiztonság aktuális kérdéseit. Előadásában úgy jellemezte a közbiztonság akkori helyzetét, hogy az ellentmondásos. Nemzetközi összehasonlítás alapján kijelentette, hogy a bűnügyi statisztika szerint hazánk közbiztonsága nem rossz, és Magyarország biztonságos országnak tekinthető. Szintén a bűnügyi statisztikára hivatkozva jelentette ki, hogy immáron második éve csökkent az ismertté vált bűncselekmények száma. Ehhez képest viszont *„tovább mélyült a szakadék az objektív biztonság és a lakosság szubjektív biztonságérzete között.”*³⁶

Ezzel a kijelentéssel kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy vajon a bűnügyi statisztika mennyire biztos fokmérője az ún. „objektív” biztonságának, minthogy a kriminológiai vizsgálatok szerint a látenciában maradó bűncselekmények legalább ennyire vagy még rombolóbban hatnak a lakosság biztonságérzetére, különösen azon személyekre nézve, akik a konkrét bűncselekmények kárvallottjaivá váltak. A nagyszámú regisztrált bűncselekmény mellett nyilván rengeteg olyan bűncselekmény is volt – főleg a vagyon elleni bűncselekmények körében –, amelyet a sértettek felfedeztek, csak éppenséggel nem jelentettek be a rendőrségen, mert például nem bíztak a rendőrség felderítő képességében. Túrós minden esetre hozzátette, hogy a rendőrség a legjobb statisztikai eredményeket érte el, minthogy a felderítési eredményesség már olyan magas volt, hogy az *„tisztességes eszközökkel alig-alig fokozható.”*³⁷ Megállapította, hogy a szinte minden területen tapasztalható javulás ellenére tovább romlott a közbiztonság lakossági megítélése. Ezután hosszan fejtegette, hogy milyen okok idézték elő ezt a negatív véleményt. Elsőként említette, hogy a lakosságra *„iszonyúan nagy tömegű”* bűnözés nehezedett, minthogy hazánkban naponta legalább 1100 bűncselekményt követtek el, és ehhez társult még a bűnügyi nyilvántartásba be nem kerülő latens bűnözés, amelyet a lakosságnak szintén el kellett szenvednie.³⁸ Itt tehát már említette a látenciát is, de annak mértékére vonatkozóan még becsléseket sem közölt. Ami a felszínre került eseteket illeti, Túrós jó néhány olyan bűncselekmény típust, illetve megtörtént bűnesetet sorolt, amelyek akkoriban borzolták a kedélyeket. Megemlítette az alvilági leszámolásokat, robbantásos merényleteket, amelyekről a médiai is nagy terjedelemben számolt be,

³⁶ Túrós 1995. 17.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

így a nyilvánosság előtt is megjelentek ezek a valóban súlyos bűncselekmények. Ezek fényében a szubjektív biztonságérzet romlását és a lakosság bűnözéstől való félelmét megalapozottnak minősítette.³⁹

Feltette a kérdést, hogy a rendőrségnek – tehát nem a rendőri vezetőknek! (Megjegyzés tőlem: B.R.) – van-e felelőssége abban, hogy a lakosság szubjektív biztonságérzete mélypontra süllyedt. Álláspontja szerint ebben csak közvetett felelőssége volt a rendőrségnek. Tényként közölte, hogy az 1990-es évek elején a rendőrség nem tudta kezelni a nagytömegű bűnözést. Elismerte, hogy a rendőrség létszámának 5000 fővel történő emelése semmilyen hatással nem volt a bűnözés minőségi változásaira.

Azt is elismerte, hogy a rendőrség nem volt képes megfelelő stratégiai választ adni a bűnözésre, és kijelentette, hogy régi stratégiákkal és régi módszerekkel csak az aktuális viszonyokat lehet fenntartani, de az kevés lesz. A rendőri tevékenység súlypontját az erőszakos bűnözésre kívánta összpontosítani, minthogy az egyre jobban terjedt.⁴⁰

A magyar rendőrségnél uralkodó statisztikai szemléletet szintén kritika alá vette, minthogy a mutatók elhomályosítják a valóságot. Erről azt mondta, hogy a statisztikai szemlélet rövid időn belül fel kell számolni, és a polgárok biztonságérzetének kell minősítenie a közbiztonságot és a rendőri tevékenységet.

Ezek méltányolható törekvések, a probléma viszont szerintem az, hogy sem rendőrségi stratégia megújításában, sem pedig a – szavait idézve – „*statisztikai diktatúra*”⁴¹ felszámolásában nem történt érdemi változás. A közterületen elkövetett bűncselekményekkel szembeni hatékonyabb fellépés útjában álló akadályok sorában első helyen említette az egyenruhás rendőrök hiányát. Létszámfejlesztés ugyan volt, de állítása szerint ennek alig 50%-a került az egyenruhát viselő szolgálati ágakhoz. Ugyanitt kijelentette, hogy „*az egyenruhás rendőri jelenlét önmagában javítja a szubjektív biztonságérzetet*”, és hozzátette azt is, hogy meggyőződése szerint az egyenruhás rendőrök visszatartják a jogsértőket.⁴² E hitvallás valóságtartalmát kriminológiai vizsgálatok nem igazolják. Álláspontom szerint a rendőri jelenlét nem önmagában javíthatja polgárok a biztonságérzetét, hanem akkor, ha bízni tudnak az adott rendőrben. Ehhez nyilván szükséges a bizalomkeltő viselkedés, a

³⁹ Uo.

⁴⁰ Túrós 1995. 18.

⁴¹ Túrós 1995. 19.

⁴² Túrós 1995. 20.

területen élő, dolgozó polgárokkal való személyes kapcsolat és együttműködés.

A köznapi gondolkodásban makacsul tartja magát az a tévhit, amely a „több rendőr = jobb közbiztonság” szlogennel azonosítható. Árnyaltabb megközelítések a rendőrség technikai felszereltségének javítását, anyagi ellátottságának növelését, esetenként a szervezet jogosítványainak bővítését is azon tényezők közé sorolják, amellyel érzékelhetően visszaszorítható a bűnözés. Szikinger István azonban tudományos kutatások példaira utalva kijelentette, hogy „az egyes országok rendőri létszáma és az ismertté vált bűnözés kapcsolatában nincs kimutatható törvényszerűség”.⁴³ A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Túrós András arról is beszélt, hogy a rendőrség akkori 42.000 fős összlétszámából 19.281 fő volt egyenruhás, viszont ebben a létszámban nemcsak a tiszthelyettesek és zászlósok voltak benne, hanem a tisztek is, akik nyilván nem láttak el járőrszolgálatot. Ebből a létszámból is hiányzott a 1500 fő járőr, illetve körzeti megbízott. Az objektumőri, a fogdaőri szolgálat, az ügyeletesi szolgálat ellátásának biztosítása és különböző más feladatok ellátása a szolgálatban lévő állomány akár 30-40 %-át is lefoglalhatta. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy napi szinten összesen kb. 1800 rendőr teljesített csak szolgálatot az ország különböző településeinek közterületein. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy az általános feladatokon túl adódhattak rendkívüli feladatok is, amelyet szintén a napi szolgálatban kellett megoldani.⁴⁴

Ezek után el lehetett tűnődni azon, vajon mekkora a valószínűsége annak, hogy valaki találkozzon rendőrrel a közterületen? Ebben a helyzetben már az is bravúrnak tűnt, ha legalább a reagáló képességet sikerült biztosítani, vagyis adott helyen és időben volt elegendő számú küldhető járőr, esetleg körzeti megbízott. Túrós András a létszámhiány kapcsán arra is kitért, milyen problémákat okozott a fluktuáció. Havonta ugyanis 120-150 rendőr távozott a testülettől.⁴⁵ Ennek oka önmagában is fontos kérdés, hiszen ez a szám arra utalt, hogy sokan szinte „menekültek” a rendőrségtől. Az utánpótlást ugyan tudták biztosítani, de a kiképzési idő miatt az új felszerelők csak jóval később tudtak szolgálatba lépni. Ahhoz pedig, hogy az újoncból önállóan intézkedni tudó rendőr váljon, több év szolgálatban töltött idő szükséges. Túrós körülbelül 2000 fős létszámhiány állandósulását vízionálta, valamint azt, hogy veszélybe kerülhet a megelőző járőrszolgálat, vagy akár egyes helyeken

⁴³ Szikinger 2001. 921.

⁴⁴ Túrós 1995. 20.

⁴⁵ Túrós 1995. 21.

meg is szűnhet.⁴⁶ A humánerőforrás megtartása, illetve pótlása érdekében számos feladat megoldását irányozta elő.

Ami a közterületen történő működést illeti, elsősorban gépjárművel történő szolgálatellátásra helyezte a hangsúlyt, mert ezáltal biztosítható a rendőrség reagálóképessége. Emellett persze lehetett gyalogos járőrszolgálatot, illetve kerékpáros vagy lovas járőrszolgálatot is szervezni, de ezeket nem sorolta a korszerű bűnüldözés formái közé, úgyhogy ezeknek csak kiegészítő szerep jutott.⁴⁷ Az évekkel korábban előirányzott célok tehát érdemben nem változtak meg, de nem is igazán teljesültek. Ebben az időszakban már az hatályban volt az Rtv., valamint a Rendőrség Szolgálati Szabályzatáról szóló 3/1995. (III. 1.) BM rendelet is. A körzeti megbízotti szolgálat is új szabályzatot kapott, amely a 11/1995. (VIII. 30.) ORFK utasítással kiadott Körzeti Megbízotti Szabályzatban testesült meg.

Elődjével, a rendszerváltozás előtt kiadott szabályzattal összevetve, a feladatokat tekintetében sok átfedést találunk.⁴⁸ Sok olyan szabály is helyet kapott benne, amely a körzeti megbízottak lakossági kapcsolatainak kiépítését, fejlesztését, illetve a települési önkormányzatokkal való együttműködésük kialakítását, fenntartását szolgálta. A közösségi rendőrség megteremtésének szándéka vagy akár csak a körzeti megbízott ilyen jellegű szerepfelfogásának kibontakoztatása konkrétan nem jelenik meg a szabályzat szövegében. A jogalkotói szándék nyilván nem is erre irányult, hanem az volt a cél, hogy a körzeti megbízotti szolgálatot hozzáigazítsák a rendszerváltás után kialakult társadalmi viszonyokhoz, illetve az új szabályzat összhangba kerüljön a magasabb szintű jogi normákkal.

A tudomány nem igazán hatott a gyakorlatra, pedig akkoriban már számos szakirodalmi munka foglalkozott a közösségi rendőrséggel. Példaként hozható fel Katona Géza tanulmánya⁴⁹, amelyet a Rendészeti Szemle ugyanazon lapszámában tettek közzé, mint amelyben Túrós Andrásnak a közbiztonság aktuális kérdéseit taglaló beszédének írott változata megjelent. Ebből úgy tűnik, hogy a tudomány és a gyakorlat nem egy vonalon járt, és nálunk ebben az időszakban nem találtak egymásra.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Túrós 1995. 22.

⁴⁸ A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 2/1978. számú parancsával kiadott Körzeti Megbízotti Szabályzat

⁴⁹ Katona 1995.

Új felsővezetők új személettel

1997-ben a rendőrség újonnan kinevezett felsővezetőinek bizonyos döntéseiben, illetve egyes kormányzati döntésekben is szerephez jutott a közösségi rendőrség gondolata. A körülményeket illetően meg kell említeni, hogy 1997-re az ország közrendje és a közbiztsága kétségbeejtő állapotba került. A rendőrség úgyszintén. Meg kell jegyezni, hogy ekkor már több éve hatályban volt az Rtv., amely már akkor is széleskörű jogosítványokat biztosított a rendőrségnek a bűnözéssel szembeni fellépéshez. A rendőrség és a bűnözés kapcsolatát illetően ismét Szikinger Istvánra hivatkozhatunk, hiszen a rendőrség számára biztosított jogi felhatalmazások ellenére a következő években – átmeneti stagnálás mellett – tovább növekedett a bűnözés, nem mellesleg olyan súlyos jelenségeket produkálva, mint az utcai robbantások és a bandaháborúk, amelyek tovább rontották a lakosság életének minőségét.⁵⁰ Bizonyos értelemben tehát a rendőrség ilyenfajta, jogi „erősítésére” alapított koncepció már abban az időben láthatóan eredménytelennek bizonyult. Bánfi Ferenc r. dandártábornok, az ORFK közbiztsági főigazgatója akkoriban így jellemezte a helyzetet: *„A közbiztság olyan, mint amilyenek az állampolgárok érzik, márpedig szerintük elfogadhatatlan a közbiztság. Ezen változtatni kell, s ehhez elengedhetetlen a rendőrség modernizációja.”*⁵¹

Erről az időszakról autentikus forrásként szolgál Forgács László akkori országos rendőr-főkapitánynak az Országgyűlés Önkormányzati és Rendészeti Bizottsága előtt 1997. április 9-én elhangzott beszámolója. A bűnözés jellegzetességeiről szólva a főkapitány többek között beszámolt a laikusok számára is érzékelhető alvilági leszámolási hullámról, emberölésekről, robbantásokról, amelyek rendkívül negatív hatást váltottak ki. A bűncselekmények elkövetésének mindennapos eszközévé vált a lőfegyverek használata. A rendőrség intézkedései ellenére tovább emelkedett a gépkocsilopások korábban is magas száma, valamint növekedett a lopások és betöréses lopások, különösen a lakásbetörések száma.⁵² Ezután hosszasan sorolta a bűnügyi mutatókat, az elkövetett bűncselekmények jellemzőit, valamint a visszaszorításuk érdekében kifejtett bűnügyi munkáról is szót ejtett. Témánk szempontjából különösen fontos a beszámoló azon része, amely a rendőrség akkori állapotát mutatta be. A szervezet növekvő adósságállománnyal küszködött, amely 1996. végére elérte a 3,4 milliárd forintot. A

⁵⁰ Szikinger 2001. 924.

⁵¹ Rendőrség '97. ORFK, 1998. 8.

⁵² Forgács 1997. 66.

humánerőforrás tekintetében 3417 fő hivatásos és 201 fő közalkalmazott hiányáról számolt be, ami jelentős problémának volt tekinthető. A meglévő rendőri állomány morális állapotával, erkölcsi-fegyelmi helyzetével kapcsolatban is súlyos hibákat jelzett. Egyebek mellett elmondta, hogy az állomány körében egyre több alkalommal derült fény anyagi haszonszerzési céllal elkövetett bűncselekményekre, valamint szolgálati fegyverek eltulajdonításával kapcsolatos eseteket is említett. Mindezek háttérében az előírások sorozatos megszegése és a parancsnoki munka hiányosságai álltak.⁵³

Beszámolója szerint a rendőrség működésének rendbetétele érdekében számos döntést hoztak. Ezek közül kiemelte, hogy sor került a rendőrség teljes szervezeti módosítására, valamint az irányítás korszerűsítésére.⁵⁴ Valójában nem került sor teljes szervezeti megújulásra, amelyre 1996. december 4-i kinevezése óta eltelt rövid idő alatt nem is volt reális lehetőség. Meg kell említeni, hogy a rendőrség helyzetének javításával összefüggő egyes feladatokról szóló 2365/1995. (XI.28.) Korm. határozat már korábban követelményeket támasztott a rendőrség átalakításával kapcsolatban, így egyebek között 1996. január 20-i határidővel az országos rendőrfőkapitány feladatául szabta, hogy a rendőrség szakmai és gazdálkodási döntési, vezetési struktúrájának egyszerűsítésére, központi szervei létszámcsökkentésére vonatkozó – időbeli ütemezést is tartalmazó – javaslat készüljön. A rendőri vezetés által kidolgozott elképzelés nem mindenben felelt meg az elvárásoknak. A belügyminiszter 1996. szeptember 12-én csak a Központi Bűnüldözési Igazgatóság és a Készenléti Rendőrség szervezetére vonatkozó javaslatot hagyta jóvá, a koncepció többi elemét visszaadta átdolgozásra.⁵⁵ A feladat befejezése az időközbeni vezetőváltás miatt már az új vezetésre hárult. Az ORFK és a Budapesti Rendőr-főkapitányság szervezeti korszerűsítését 1996. december 31-ig be kellett fejezni. A megyei rendőr-főkapitányságok és rendőrkapitányságokat érintő szervezeti változtatásokat már korábban elvégezték, de az új vezetés ezek felülvizsgálatára is létre hozott egy bizottságot.⁵⁶

A kinevezett rendőri vezetőktől Kuncze Gábor belügyminiszter a rendőrség szervezetének megújítását, a vezetés egységének helyreállítását, a gazdálkodás decentralizálását, illetve a társadalom bizalmának visszaszerzését várta. A korábbi felsővezetők leváltását követően tartott rendkívüli állománygyűlésen elemezte az elmúlt

⁵³ Forgács 1997. 71-72.

⁵⁴ Forgács 1997. 72.

⁵⁵ Rendőrségi Évkönyv 1996. ORFK, 1997. 109.

⁵⁶ Rendőrségi Évkönyv 1996. ORFK, 1997. 129.

időszakot, melynek során – többek között – a stratégiai gondolkodást hiányolta az előző rendőri vezetésből. A túlzott hatalmi centralizációra, valamint a nem kellően átgondolt fejlesztésekre is utalt, valamint arra, hogy a belügyi és a rendőri vezetés között megromlott a viszony. Az állomány tagjaitól azt kérte, hogy mindent tegyenek meg a polgárok biztonságérzetének megteremtéséért, illetve azért, hogy a „*Szolgálok és védünk*” jelmondat nem váljék üres frázissá.⁵⁷ Érdeemes kitérni Horn Gyula miniszterelnöknek az ORFK-n tett bizalomerősítő látogatására is. A kormányfő a kibővített parancsnoki értekezleten kiemelt hangsúlyt helyezett a lakosság biztonságérzetének javítására. Ezzel összefüggésben elvárta a lakossági bejelentésekre történő gyors reagálást, a rendőri jelenlét biztosítását minden településen, valamint a határozott, de udvarias és emberséges rendőri fellépést. Beszéde végén a rendőrség helyzetét javító ötmilliárd forintos programmal kapcsolatos tárgyalásokról is szót ejtett.⁵⁸

A politikusok által kifejezett elvárások mögött nyilvánvalóan valós társadalmi igény húzódott meg. A rendőrség működési módjának megváltoztatásához elsősorban szemléletváltás volt szükséges, amelynek elérése jelentős részben a vezetőkön múlik. Bánfi Ferenc r. dandártábornok kezdeményező típusú vezető volt, aki az ORFK közbiztonsági főigazgatójává történt kinevezését megelőző évben megyei rendőrfőkapitányként elindította a Nógrád Biztonságáért Társadalmi Programot. A program nagymértékben támaszkodott a külföldi – elsősorban holland – modellekre, és a külföldi partnerek folyamatos szakmai támogatásával zajlott.⁵⁹

Országos szinten természetesen összetettebb feladat egy új szemléletmód bevezetése a rendszerbe, vagyis a szervezet tevékenységének új tartalommal való megtöltése. A polgárok és a rendőrség közötti viszony minősége jelentős részben a közrendvédelmi rendőri állományon múlik, így teljesen logikus lépés volt, hogy a jelentős hangsúlyt helyeztek közrendvédelmi szolgálati ág fejlesztésére. Itt vissza kell utalnom a Forgács László főkapitány beszámolójában elhangzott helyzetértékelésre. Ehhez kapcsolódóan a rendőrség 1997-es tevékenységét bemutató kiadványban azt közölték, hogy az ORFK vezetése a rendőrség filozófiájának és stratégiájának megváltoztatását

⁵⁷ Rendőrségi Évkönyv 1996. ORFK, 1997. 89.

⁵⁸ Rendőrségi Évkönyv 1996. ORFK, 1997. 91-92.

⁵⁹ Jármű Tibor 2004. 296.

tűzte ki célul.⁶⁰ Az „új típusú közterületi szolgálat” kialakítása egy kormány-előterjesztésben is helyet kapott.

A rendőrségnek a közbiztonsági helyzet javítására, a bűnözés visszaszorítására kidolgozott hároméves középtávú fejlesztési programjáról szóló 1053/1997. (V. 28.) Korm. határozat 2. pontja előírta, hogy a *„lakossággal együttműködve olyan szolgáltató, együttműködő rendőrség alakuljon ki, amelyben valamennyi területen kvalifikált, megfelelő elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkező állomány teljesít szolgálatot. Ennek érdekében ki kell dolgozni a rendőrképzés középtávú koncepcióját.”* A kormány-előterjesztés a következőképpen fogalmazott: *„A közbiztonsági állomány bűnüldözési feladatokkal összhangban elképzelt középtávú célja egy új típusú, közterületi járőrszolgálat létrehozása és működtetése. E szolgálat főbb tartalmi elemei: a büntetés-centrikus fellépés helyett a segítő, támogató, meggyőző formák előtérbe helyezése, a kommunikáción alapuló közterületi jelenlét, az állampolgárok biztonságérzetét növelő tevékenység szorgalmazása. Kiemelt jelentősége van a lakossággal való együttműködés és partneri viszony fejlesztésének. Az új típusú közterületi járőrszolgálat és feladatellátás szervezeti alapjait a rendőrőrsök, a körzeti megbízotti szolgálat és az autópálya rendőrség jelenti.”*⁶¹

Tanulmányom következő részében elsődlegesen azt kívánom áttekinteni, hogyan kívánták beilleszteni a járőrszolgálatba ezeket az elveket, és milyen esélyei voltak a megvalósulásnak. A járőrszolgálat és a körzeti megbízotti szolgálati forma különbségeit is szeretném érzékeltetni az alábbiakban.

A közösségi rendőrség mint szervezetfejlesztési kísérlet

A rendőrség közbiztonsági szerveinek a 1998-2000. közötti időszakra vonatkozó fejlesztési koncepciója (a továbbiakban: Fejlesztési Koncepció) meghatározta az „új típusú” közterületi szolgálat céljait és feladatrendszerét a közrendvédelmi járőrszolgálatra vonatkozóan. Kiindulásként rögzítették, hogy a járőrszolgálat a rendőri tevékenység klasszikus, meghatározó eleme. A rendőri jelenléten alapuló megelőzési koncepció tartósan érvényesült, azonban ennek ellenére sem alakult ki a lakossággal kommunikáló rendőri szolgálat. A társadalmi változásokkal

⁶⁰ Rendőrség '97. ORFK, 1998. 21.

⁶¹ A rendőrségnek a közbiztonsági helyzet javítására, a bűnözés visszaszorítására kidolgozott hároméves középtávú fejlesztési programjáról szóló kormány-előterjesztés 1997. március 28. Kivonatosa ismerteti: Babus István 1997. 84.

együtt a rendőri tevékenységet meghatározó környezet is átalakult. A rendőrség a megelőző rendőri jelenléttel nem tudott hatékonyan fellépni a bűnözés terjedésével szemben, illetve nem tudott megfelelni a bűnözésben történt minőségi változások jelentette kihívásoknak. Jelentős problémát okozott, hogy a rendőrség feladatkörének folyamatos bővülése miatt csökkent a közterületi szolgálatba bevont rendőrök száma.⁶²

Érdemes megjegyezni, hogy a rendőrség motorizációjával együtt járó elszigeteltséget nem említették meg, amelynek háttérében a magyar rendőrség technikai fejlettségének nyugati országokhoz képest alacsonyabb szintje húzódnak meg. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy az USA-ban a közösségi rendőrség kialakításának fő indikátora éppen az volt, hogy a gépkocsival közlekedő járőrök elszeparálódtak a lakosságtól, ami több szempontból is káros következményekkel járt. Erre figyelemmel kell lenni, mivel a technikai fejlődéssel a probléma továbbra is fennáll. Napjainkban a modern infokommunikációs eszközökön keresztül könnyedén kezdeményezhető segélyhívás, azonban a hívást kezdeményező polgár alapvetően a Hívásfogadó Központ munkatársával tud csak kommunikálni, aki tőle akár több száz kilométer távolságban is lehet. A járőrt azután az adott megyei (budapesti) tevékenységirányító központból egy olyan ügyeletes küldi a helyszínre, akivel a bejelentő nem is beszélt. Az ügyeletes ugyanis főszabály szerint a hívásfogadótól kapott elektronikus adatlap alapján intézkedik.⁶³ Az intézkedést lefolytató rendőr pedig nagy eséllyel szintén ismeretlen a polgár számára, bár a járőr legalább személyesen jelen van és kommunikálhatnak egymással. A kommunikáció az adott esetre vonatkozik, az előzmények megismerése, a probléma okainak és körülményeinek feltárására csak korlátozottan kerül sor, a későbbi figyelemmel kísérésére még kevésbé.

A Fejlesztési Konceptió helyzetértékelése reálisnak tűnik annyiban, hogy a rendőrség kedvezőtlen megítélésének okait a teljes rendőri tevékenység működéséből eredeztette.⁶⁴ A járőrszolgálat vonatkozásában listázták az ellátott és felvállalható feladatokat. Ezek köréből kiemelhető az ellenőrzött területen élő polgárokkal, dolgozókkal, vállalkozókkal történő folyamatos kapcsolattartás, továbbá a társadalmi csoportokkal, a közösségekkel és az egyénekekkel való együttműködés a védekezési mechanizmus készségének kialakításában. Meghatározták az ideális

⁶² Uo. 85-86.

⁶³ Az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szerv tevékenység-irányítási központjai, egyes rendőri szervek ügyeletei, valamint a segélyhívásokat fogadó központok egységes működéséről szóló 57/2013. (XII. 21.) ORFK utasítás 156. pontja szerint az azonnali intézkedést igénylő segélyhívásokat a Hívásfogadó Központ késedelem nélkül átkapcsolja az illetékes Tevékenységirányító Központba, elsősorban az SOS-számra.

⁶⁴ A rendőrség közbiztonsági szerveinek fejlesztési koncepciója 1998-2000. ORFK Közbiztonsági Főigazgatóság. 1997. Kivonatban ismerteti: Babus István 1997. 86.

járőrtulajdonságokat, személyiségjegyeket, valamint a szakmai felkészítés elemeit: az identitásfejlesztést, a kapcsolatteremtő képességet, a büntetési kényszer megszüntetését, valamint a jogsértések esetén a helyzetnek megfelelő differenciált intézkedésre való készség kialakítását.⁶⁵

Bizonyos értelemben a közösségi rendőrség egyes elemei megjelentek a Magyar Köztársaság Rendőrségének Járőr- és Őrszolgálati Szabályzata kiadásáról szóló 22/1997. (XI. 18.) ORFK utasításban (a továbbiakban: JSZ), ami szintén ennek az időszaknak volt a normaalkotási terméke. A JSZ 1. pontja a járőrszolgálatot úgy definiálta, hogy az *„a közterületeken és nyilvános helyeken a rendőri jelenlét megteremtésének és a törvénytisztelő lakossággal történő együttműködésnek egyik formája.”* A 4. pont is hasonló szellemben fogalmazott, amint a járőr alapvető feladataként határozta meg olyan emberi, erkölcsi magatartás tanúsítását, amely alkalmassá teszi a törvénytisztelő polgárok bizalmának, együttműködésének megnyerésére, ezáltal feladatai teljesítésére. A JSZ szabályanyagának tanulmányozása során számos olyan parancsnoki feladatot találunk, amelyek a közterületi szolgálat közösségi jellegű működtetéséhez is alapot adnak. A szabályozásból lezűrhető, hogy ha lakossággal való kapcsolattartás jól funkcionált, akkor a járőrszolgálatot ellátó rendőrökkel megosztott információk becsatornázásra kerülhettek a parancsnokhoz, aki a szolgálattervezés, illetve a szervezés során figyelembe tudta venni, illetve az információkat a bűnügyi tevékenységben is fel lehetett használni. A feltételes mód használata többszörösen is indokolt. A rendszer kulcsszereplője az első vonalban szolgálatot teljesítő rendőr, akinek személyes hozzáállásán, motiváltságán, munkastílusán, kommunikációján nagyon sok múlik. A rendőr számára elsősorban a közvetlen előjárója határozhat meg feladatokat és neki tartozik beszámolási kötelezettséggel. Vezetéseméleti fejtegetés nélkül is belátható, hogy a parancsnok személye és szaktudása meghatározó a szabályszerű szolgálatellátás szempontjából.

Valójában a Friedmann által *„kapcsolattartásosnak”* nevezett bűnmegelőzésnek hazai viszonyaink között nagyon kevés gyakorlati esélye maradt. Az említett budapesti előadásában azt mondta, hogy a közösségi rendőrségi filozófia megvalósítását jelenti, ha a rendőr a munkaideje nagyobb hányadát a szolgálati területének lakóival való ismerkedésre és kapcsolattartásra fordítja.⁶⁶ Még ha azt is feltételezzük, hogy a rendőr ismerte és magára szabottnak érezte a közösségi

⁶⁵ Uo. 86-87.

⁶⁶ Szilágyi 1997. 26.

rendőrségi gondolkodásmódot tükröző azon szabályokat, amelyek a JSZ-ben több helyen is szerepeltek, és próbált is ezeknek megfelelően tevékenykedni, akkor is rendkívül nehéz feladat ezt megvalósítani, egyszerűen azért, mert szolgálati idejének nagyobb részét az ügyelettől kapott küldések teljesítésére, helyszínbiztosításra és más időigényes feladatokra kell fordítania, tehát a lakossági kapcsolattartásra nem nagyon marad ideje. Ezekhez még hozzászámítható a szolgálatirányító parancsnoktól kapott aktuális feladatok végrehajtása, amelyek sok esetben felsőbb szintekről származnak. A közlekedésrendészeti akciókban, fokozott ellenőrzésben való részvétel szintén gátló hatású a lakossági kapcsolatok kiépítése és fenntartása tekintetében, vagy éppenséggel ellentétes hatást vált ki a polgárokból. A jelzett körülményeken túl a szabályzat betűinek gyakorlati érvényesülési esélyeit a hierarchikus szervezetben nagyban meghatározza, hogy a felsővezetők milyen célokat tűznek a szervezet elé, illetve milyen elvárásokat kommunikálnak a szervezeten belül és kifelé.

A helyi szinten végzett rendőri tevékenységre jelentős hatással bír, hogy a szervezet felsőbb irányítói szintjén elhelyezkedő vezetők mit kérnek számon a helyi szinttől. Az intézkedési aktivitást kifejező számokat, a bűnügyi mutatók alakulását értékelik, vagy inkább a civilekkel való kapcsolattartás minőségét, a lakosság visszajelzéseit és a rendőrség felé megnyilvánuló bizalmának alakulását veszik figyelembe. A lakosság számára a nem a papíron létező, hanem a mindennapokban meg tapasztalható közbiztonság számít. Ami a kommunikációt illeti, az 1997. év eseményeit összefoglaló *Rendőrségi Évkönyvben* Forgács László országos rendőrfőkapitány többek között azt adta az olvasók tudtára, hogy *„a hatékonyabb és eredményesebb rendőrség megvalósítása érdekében 1997. évben jelentős szervezeti és személyi változtatásokat hajtottunk létre, melyek egyik fő célja az állampolgárokhoz közeli »közösségi rendőrség« megvalósítása volt.”*⁶⁷

Sem a szolgálati tapasztalatok, sem a közrendvédelmi szolgálati ág országos szakirányítása során keletkezett dokumentumok, sem tudományos vizsgálatok nem igazolják, hogy JSZ kiadásának hatására a járőrszolgálatot ellátó rendőrök „közösségi” rendőrként működtek volna, azt pedig főleg nem támasztja alá semmi, hogy a járőrszolgálat ilyenfajta működésén keresztül a rendőrség „közösségivé”, vagy akár csak „közösségibbé” vált volna. A rendőrség 1998. évi tevékenységét bemutató évkönyv szerint az 1998. január 1-jén hatályba lépett JSZ *„egyrészt a rendőrség közösségi együttműködéséhez, másrészt a*

⁶⁷ Rendőrség '97. ORFK, 1998. 3.

*közrendvédelmi állomány nagyobb bűnügyi érzékenységének kialakításához biztosított megfelelő feltételeket.*⁶⁸ Egyes feltételeket minden bizonnyal biztosított ez a szabályzat, más lényeges feltételek viszont nem voltak biztosítva. Ugyanitt adtak tájékoztatást arról, hogy a közbiztonsági helyzet javítására, a bűnözés visszaszorítására kidolgozott hároméves középtávú programot 1998-ban ideiglenesen felfüggesztették, ami kedvezőtlenül érintette a tervezett beruházásokat. Az évkönyv szerint ennek ellenére, ahol csak lehetett, folytatódott az őrprogram, a járőrszolgálat és a körzeti megbízotti szolgálat korszerűsítése, valamint a vasúti rendőri szervezet kialakítása.⁶⁹ Az utóbbi végül soha nem ment végbe, de a járőrszolgálat, illetve a körzeti megbízotti szolgálat újraszabályozása sem jelentett reformot. A JSZ csaknem húsz évig maradt hatályban, amikor is a Járőr- és Őrszolgálati Szabályzatról szóló 13/2017. (III. 24.) ORFK utasítás lépett a helyébe. Ez utóbbi szabályzatban már nem szerepelnek a közösségi rendőrségre utaló kifejezések, amelyek az előző húsz évben amúgy sem fejtettek ki érdemi hatást a rendőri működésben. A körzeti megbízotti szolgálatról szóló 26/2015. (XII. 9.) ORFK utasításban utalás sincs a körzeti megbízott közösségi rendőri működésére. Ennek mélyebb tartalmi elemzésére itt nincs mód, de a benne foglalt szabályokból az szűrhető le, hogy a körzeti megbízottra inkább csak egyfajta közösségi kapcsolattartóként tekintenek, nem pedig valódi közösségi rendőrként. Számos meglévő feladata mellett még ez a funkciója is háttérbe szorulhat, és nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a körzetéből való elvonó tényezőknek is teret enged. Kétségtelen, hogy szabályzatnak vannak olyan elemei is, amelyek a közösségi kapcsolatok erősítését célozzák, más pontjai viszont éppen ez ellen hatnak. Hozzá kell tenni, hogy a közösségi rendőrség bevezetését 1997-ben is sajátosan kezelték, hiszen Bánfi Ferencnek egy konferencián tett kijelentése szerint Magyarországon nem közösségi rendőrséget kell létrehozni, hanem olyat, amely *„magan viseli a közösségi rendőrség jegyeit”*, és egyben *„megfelel a társadalmi elvárásoknak”* is.⁷⁰

1998. július 16-án Orbán Viktor miniszterelnök Pintér Sándor belügyminiszter előterjesztésére felmentette Forgács László addigi országos rendőrfőkapitányt és helyetteseit. A politika napirendjéről 1998 után lekerült a közösségi rendőrség témaköre, miként az említett 1053/1997. (V. 28.) Korm. határozatot az 1999. március hónapra előírt

⁶⁸ Rendőrség 1998. ORFK, 1999. 94.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Szilágyi 1997. 7.

feladatok végrehajtásáról szóló 2125/1999. (V. 28.) Korm. határozatával hatályon kívül helyezte az első Orbán-kormány.

Irányváltás a rendőrségi stratégiában

A rendőrség 1998 nyarán kinevezett új országos vezetése számos tekintetben folytatta a leváltott elődök által elindított munkát, viszont sok vonatkozásban eltérő irányt jelölt meg rendőrség szervezete számára. A rendőrségi évkönyvnek a rendőrség fejlesztési stratégiai céljait és feladatait a 1999-2002. közötti időszakra vonatkozóan felvázoló részében deklarálták, hogy a rendőrség korábban kidolgozott 3 éves fejlesztési tervében szereplő koncepció fő elemei továbbra is helytállóak, és a stratégiai elemek a következő négy évben felhasználhatók, kontinuitást tesznek lehetővé. Hosszabb távú stratégiai célként azt jelölték meg, hogy a rendőrség *„egységesen, centrálisan, ugyanakkor tevékenységi körökre differenciáltan felépített állami rendőrség európai normákkal mérhető, a társadalom alapvető értékeként kezelt közbiztonságot garantáló, a bűnözés változatos formáihoz alkalmazkodva bonyolult esetekben és körülmények között működni képes, polgárbarát szervezetté váljon.”*⁷¹

Az utóbbi magasztos cél, amelyet gyakorlatilag már a rendszerváltás időszakában meghirdettek az akkori vezetők, de ezt a célt valójában soha nem sikerült átvinni a gyakorlatba. A nyakatekert megfogalmazású mondatból az is kiolvasható, hogy semmiféle szándék nem volt a centralizált szervezet lebontására, hanem éppen ennek a rendkívül merev struktúrának a keretein belül kívánták az alkalmazkodóképességet biztosítani.⁷² A közrendvédelmi szolgálati ág működését illetően a szervezet belső átrendezésével, a rendőri állomány hatékony felkészítésével, mobilitásának, kommunikációs lehetőségeinek, általános felszerelésének korszerűsítésével kívánták elérni, hogy a rendőri intézkedést igénylő esetekben a rendőri erők saját kezdeményezésre vagy a központból kapott küldésre „akcióképesek” legyenek. Ebből a mondatból is látható, hogy a reaktív működési mód került előtérbe, a proaktív tevékenység, a közösségi rendőrségi gondolkodás már nem jelent meg a stratégiai feladatok között.⁷³

A stratégiai irányváltást jól szemlélteti az ORFK által 2000. október 19-én megrendezett konferencia, amely az *„Új rendőrséget az új évezrednek!”* hangzatos címet viselte. A 2001 májusában megjelent

⁷¹ Rendőrség 1998. ORFK, 1999. 70.

⁷² Rendőrség 1998. ORFK, 1999. 70.

⁷³ Rendőrség 1998. ORFK, 1999. 72-73.

kiadvány bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy a konferencia megrendezésével a főkapitányság alapvetően három célt tűzött ki. Ezek közül az első, hogy felhívják a figyelmet a stratégiai gondolkodás és a rendőri munka minőségi fejlesztésének szükségességére, a második, hogy a stratégiai szemléletmódot egyaránt közelebb vigyék a vezetőkhez és a beosztottakhoz, végül, hogy áttekintést adjanak a tervező munka tapasztalatairól.⁷⁴ Ennek a tervező munkának egy ún. „*testületi stratégia*” megalkotása volt a célja, amely reményeik szerint harmonizált volna a Kormány közbiztonsági stratégiájával. Ehhez képest megállapíthatjuk, hogy egyik stratégia sem került kiadásra a későbbiekben. Pedig Orbán Péter r. vezérőrnagy, országos rendőrfőkapitány éppen az előrelátó, tervezésen alapuló gondolkodásmódot hiányolta a konferencia megnyitóján mondott beszédében. Szavait idézve ezen változtatni kívántak, „*ugyanis e nélkül aligha határozhatnunk meg olyan irányvonalat, amelynek mentén elindulva a rendőri munka támadóbbá válhat (Kiemelés tőlem: B.R.), s a lakosság szélesebb körét bevonva a bűnmegelőző és bűnüldöző munkába, az eddiginél sokkal jobban hassunk a bűnözés, a közend és közbiztonság alakulására.*”⁷⁵ A lakosság szélesebb körének bevonása a közösségi rendőrség lényegi eleme, anélkül a rendőrségnek nincs is érdemi esélye a bűnözés visszaszorítására, ahogyan arra Szikinger István a korábban idézett tanulmányában bemutatta. A „*támadó jellegű fellépés*” viszont leginkább a zéró tolerancia rendészet sajátja.⁷⁶

Érdemes megemlíteni az Országos Kriminológiai Intézet által 1998-ban készített *Magyar Kriminálpolitikai és Rendvédelmi Konceptiót*⁷⁷ (a továbbiakban: Konceptió), amely sok területet érintett. A Konceptió alkotói a legeredményesebb bűnmegelőzésnek a tettenérés valószínűségének magas fokát tekintették. Ebből fakadt a Kormány számára megfogalmazott azon javaslat, hogy „*az erőket a rendőrség bűnüldöző tevékenységének megerősítésére, szellemi, anyagi és technikai eszköztárának további bővítésére kell összpontosítani.*”⁷⁸ A közbiztonsági konceptiót a kriminálpolitikán belül, annak szempontrendszerét érvényesítve javasolták kidolgozni.⁷⁹ Egyebek mellett felvetették, hogy az addigiakhoz képest határozottabban válasszák el egymástól a bűnüldözési és a közbiztonsági szolgálatokat. Álláspontjuk szerint a szétválasztás a

⁷⁴ Horváth 2001. 1.

⁷⁵ Orbán 2001. 5.

⁷⁶ Finszter 2016. 807.

⁷⁷ Irk 1998. 15-126.

⁷⁸ Irk 1998. 112.

⁷⁹ Irk 1998. 113.

jövőben megalapozhatta volna az önkormányzati irányítású decentralizált közbiztonsági szervezet létrehozását is.⁸⁰

A rendőrség útkeresési próbálkozásait tekintve informatívnak tekinthető a „testületi” stratégia tervezetének kidolgozásában részt vett Enczi Lászlónak a konferencián előadott tájékoztatója is, amelyben bemutatta az 1998-ben megkezdett munka fontosabb állomásait, valamint rámutatott a helyzetértékelés fontosságára is. Ennek keretében vizsgálta a közbiztonság helyzetének a megelőző tíz évben történt alakulását, a rendőri munka lakossági megítélését, valamint a rendőrség „formálódását”. A rendőrség helyzetével kapcsolatban bemutatta, hogy annak alakulásában az elért sikerek mellett negatív tendenciák is szerepet játszottak. Ennek sorában említette a tendenciájában növekvő bűnözést, amely magas látenciával párosult. A mindenkori kormányzat egyidejűleg fennálló elvárásait szintén a negatívumok közé sorolta. Egyrészt a központi költségvetési források kímélése érdekében a szervezet működési hatékonyságának gyors javítására irányuló elvárásokat fogalmaznak meg, a másrészt gyors, látványos, gyors eredmények elérésére jelennek meg kormányzati elvárások.⁸¹ A negatív tendenciák harmadik területe a testület szervezeti kultúrájának eróziója, amelyek a külső szemlélők számára leginkább a pályaelhagyásokban, illetve a fegyelmi helyzet alakulásában nyilvánulnak meg, azonban ennek hátterében sokkal mélyebb folyamatok rejlenek. Ezek bemutatását mellőzöm, azonban nagyon fontosnak tartom azt a megállapítást, hogy a rendőrség helyzetének problémái szorosan összefüggenek a társadalom átalakulása nyomán keletkező feszültségekkel, az értékek átrendeződésével.⁸²

Három stratégiai célt tűztek ki a tervezetben: a minőségi munkát, a stabil működési feltételek elérését és a nagyobb biztonság szolgáltatását. Témánk szempontjából figyelemre méltóak azok a cselekvési sávok, amelyek a tervezet szerint a három fő cél teljesülését szolgálták. A cselekvési sávok közül a közterületi szolgálat ellátásával függ össze az elérhetőség javítása, a közterületi jelenlét erősítése, a reagálóképesség gyorsítása, valamint a közösségi rendőrség kialakításának folytatása. Az utóbbihoz azonban hozzá kapcsolták, hogy ahol ez nem járható út, ott a „*nulla toleranciára*” van szükség.⁸³ Meglehetősen szokatlan és furcsa, hogy egy stratégiai dokumentumban úgy tekintenek a közösségi rendőrségre, amely adott esetben „*nulla toleranciára*” cserélhető. Elgondolkodtató, hogy valójában milyen értékeket tartottak szem előtt a

⁸⁰ Irk 1998. 120-121.

⁸¹ Enczi 2001. 39-40.

⁸² Enczi 2001. 40-41.

⁸³ Enczi 2001. 45.

„testületi” stratégia tervezetének megalkotói, amikor a „Közös úton Önökkel, önökért” címet választották a munkaanyaguknak. A következő oldalt olvasva egyértelművé válik, hogy nem a fogalmak pontatlan használatáról volt szó, mivel az előadó kijelentette, hogy álláspontjuk szerint a közösségi rendőrség és a nulla tolerancia elve egymás mellett is élhet.⁸⁴ Valójában a rendőri működés két ellentétes értelmű megközelítéséről van szó. Egy stratégiai dokumentumnak éppen az lenne a fő feladata, hogy egyértelmű célokat tűzzön ki, ehhez kapcsolódóan állapítsa meg a megvalósítás feltételeit, határozza meg a végrehajtandó feladatokat és a végrehajtás ellenőrző rendszerét. Ebből az aspektusból nézve inkább pozitívként értékelhető, hogy a közösségi rendőrséget ilyen ambivalensen megközelítő tervezetből nem lett jóváhagyott stratégia. Hozzá kell tenni, hogy nem végleges tervezetről volt szó, minthogy az előadó azzal fejezte be mondandóját, hogy a rendőrség felsőszintű vezetőinek észrevételei alapján kellett volna véglegesíteni a célokat és a cselekvési sávokat. Ez után lehetett volna kidolgozni a programváltozatokat, majd a döntés után kerülhetett volna sor a projektek részletes kidolgozására, végül pedig a végrehajtásra.⁸⁵ A rendőri munka minőségi fejlesztésének szándéka pozitívan értékelhető, de a valódi reformhoz jóval több kellett volna. Elsősorban egyértelmű elköteleződés a jogállami értékek mellett. A zéró tolerancia modellje nem ezt testesíti meg.

Centralizáció kontra decentralizáció

Finszter Géza értelmezésében „az első Orbán-kormány belügyi igazgatása (...) a hierarchikus-támogató modellt követte, mindezt megtévezve olyan szigorú hirdető kriminálpolitikai törekvésekkel, amelyek elsősorban a büntető tárgyú jogalkotást érintették (szervezett bűnözés elleni törvénycsomag, az APEH nyomozóhatósági jogköre, az előzetes letartóztatás elrendelésének kötelező esete, a középarányos büntetés-kiszabási rend bevezetése). Ezek a kriminálpolitikai elhatározások azonban nem törhették át a kétharmados parlamenti többséget kívánó törvények által teremtett korlátokat, és visszatérően számolniuk kellett az alkotmánybírósági kontrollal is”.⁸⁶ Ebben az időszakban indult el az a folyamat, amelyben a közbiztonság ügye rendkívül éles politikai hatalmi küzdelmek tárgyává vált. A politika pártok

⁸⁴ Enczi 2001. 46.

⁸⁵ Enczi 2001. 48.

⁸⁶ Finszter 2011. 11.

egyre durvuló harca nem kímélte sem a bűnüldöző, sem az igazságszolgáltatási szerveket.⁸⁷

Hazánkban a decentralizáció irányába történő elmozdulás érdekében az elmúlt évtizedekben több tudományos javaslat és stratégia-tervezet is készült, azonban a politikai vezetés ezeket nem akceptálta. Úgy tűnik, nincs politikai szándék arra, hogy a rendőrségi szerveket proaktív hatalommal ruházzák fel és a közrendvédelmi szolgálat tekintetében decentralizációt hajtsanak végre. A szubszidiaritás elve szerint a keletkezett ügyeket azon a vezetési szinten kell megoldani, ahol a problémára leghatékonyabban tudnak reagálni. A döntési hatásköröket, a felelősségi köröket ennek megfelelően kell elosztani. Gyakran előfordul, hogy helyi ügyeket a központból vezérelve próbálnak megoldani, ahelyett hogy azt a helyi szintre bíznák (az erők és eszközök biztosításával).

Finszter a centralizált szervezetet az alábbi ismérvekkel jellemezte. Egyrészt *„erőinek legnagyobb részét a központi feladatokra kénytelen koncentrálni, miközben elveszíti helyismeretét és kapcsolatait azokkal a kis közösségekkel, amelyek a helyi közbiztonság hiányát érzékelik.”*⁸⁸ Emellett *„a kényszer alkalmazására összpontosít, és szinte teljesen tehetetlenné válik akkor, amikor szolgáltató, támogató funkcióit kellene teljesítenie.”*⁸⁹ Harmadrészt *„minden akcióját a gyanakvás és a titkolózás szövetébe burkolja, a bűnüldözés logikájának megfelelően gyanakszik a társadalomra, ahelyett, hogy együttműködne vele.”*⁹⁰ Finszter hozzáteszi, hogy mindeközben a helyi közbiztonság felértékelődik, mert a helyi veszélyforrások megnövekednek. Mindez független attól, hogy az országos bűnügyi statisztikák javuló tendenciát mutatnak. Egyre romlik a lakosság biztonságérzete is.⁹¹

Finszter a következő kiútkeresési próbálkozásokat, illetve lehetőségeket említette meg:⁹²

1. A közösségi önvédelem önkéntes szerveződéseinek támogatása. Ennek körében a rászoruló önkormányzatok normatív támogatást kapnak a különböző társadalmi önvédelmi szervezetek létrehozásához, illetve szélesítik a polgárőrség jogosítványait.

2. Az önkormányzati fenntartású közterület-felügyelet megerősítése, illetve a mezőőr, hal- és vadőrök intézménye.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Finszter 2010. 194.

⁸⁹ Finszter 2010. 194.

⁹⁰ Finszter 2010. 194.

⁹¹ Uo.

⁹² Finszter 2010. 195.

3. Az állami rendészeti hatóságok dekoncentrált szerveinek kiépítése a közterületeken (rendőrőrs, rendőrállomás, körzeti megbízott).

4. Az önkormányzati rendőrség felállítása, amelyre azonban eddig kísérlet sem történt hazánkban. Idézett tanulmányában részletesen elemezte az önkormányzati rendőrség esélyeit, illetve az államrendőrségi modellhez való ragaszkodás okait. Megállapította, hogy az elmúlt évtizedekben nem volt valódi elhatározás önkormányzati rendőrség létrehozására, még a különféle kormányok távlati terveiben sem. Rendészeti reform keretei között létrehozható önkormányzati rendőrség, ilyen fordulatra azonban nem került sor. A decentralizált modell egy átfogó rendőrségi modernizáció során fokozatosan is kialakítható, viszont ahhoz távlati rendészeti stratégia kellene. Ilyen stratégia azonban mindeddig nem jött létre hazánkban.⁹³

Arra már Bólyai János is rávilágított, hogy az önkormányzati rendőrség nem azonos a közösségi rendőrséggel, de véleménye szerint nyilvánvaló, hogy a rendőrség és a lakosság közötti közvetlenebb kapcsolatnak nagyobb esélye lehet a rendőrség decentralizálása esetén.⁹⁴

Az önkormányzati rendőrség létrehozásának esélylatolgatása kapcsán érdemes dr. Pintér Sándor belügyminiszternek az Országgyűlés Honvédelmi és Rendészeti Bizottsága előtt 2011. július 5-én tett nyilatkozatát idézni. Ő így fogalmazott: *„nem kell önkormányzati rendőrség, nem kell csendőrség, az Országos Rendőr-főkapitányság és a Belügyminisztérium irányítása alatt álló fegyveres szervek az ország közrendjét, közbiztonságát megfelelő szinten tudják biztosítani.”*⁹⁵ Ezen körülmények, a rendészetpolitikai döntések, valamint a jogalkotási folyamatok figyelemmel kísérése alapján látható, hogy nincs szándék átfogó rendőrségi reformra, illetve arra, hogy rendőrségi decentralizációra kerüljön sor, hiszen az általános irányvonal ezzel éppen ellentétes.

Záró gondolatok

A tanulmányozott szakirodalmi források, dokumentumok alapján látható, hogy Magyarországon az 1990-es évek második felében a politikai és szakmai vezetők részéről egyaránt szándék mutatkozott a közösségi rendőrség irányában történő elmozdulásra, és ebben némiképp a tudomány is szerephez jutott. Ez a „kegyelmi” időszak hamarosan véget

⁹³ Finszter 2010. 196.

⁹⁴ Bólyai 1998. 74.

⁹⁵ Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának 2011. július 5-én, kedden, 9 óra 7 perckor az Országház földszint 93. számú tanácstermében megtartott üléséről. 16. p.
<http://www.parlament.hu/biz39/bizjkv39/HOB/1107051.pdf> (2011. 12. 12.)

ért, minthogy a kriminálpolitikában, illetve az annak egyik alrendszerét képező rendészeti politikában más tendenciák erősödtek meg. Reálisan szemlélve, a jelenlegi szervezeti struktúra és vezetési rend biztosította keretek között leginkább a körzeti megbízotti szolgálatban látható némi esély arra, hogy a beosztás betöltője a közösségi rendőrség elemeiből valamit megvalósítson. Ez azonban leginkább lokálisan, egyéni kezdeményezésekben tud csak testet ölteni, amelyre egyes elhivatott rendőrök esetében akad is példa.⁹⁶ Ehhez azonban szükség van vezetői támogatásra, amely nélkül kevés a valószínűsége, hogy a rendőr a közösségi rendőri szemléletnek megfelelő tevékenységét gyakorolni tudja. Adott esetben egy kapitányságvezetői csere vagy támogatóként a polgármesteri pozícióban bekövetkező változás, ezzel együtt egy eltérő szemléletű vezetés kérdésessé teszi a közösségi jellegű rendőri működés fenntarthatóságát a közterületen. Egy-egy lokálpatrióta rendőr sok mindent elérhet a környezete közbiztonsági helyzetének minőségével kapcsolatban, de tevékenysége nem függetleníthető a szervezet logikájának egészétől, amelynek ő is része. A közösségi rendőrség – az én olvasatomban – világszerte nagyhatású reformirányzat, olyan komplex rendszer, amelynek egyes elemeit nem lehet önkényesen kiszemezgetni, illetve annak megvalósítását néhány – adott esetben mégoly elhivatott – szereplőtől elvárni. Természetesen ez semmit nem von le a jószándékú kezdeményezések „napszámosainak” érdemeiből, sőt az ilyeneket nagyon meg kell becsülni.

Ha a szervezet egészének működését másfajta elvek hatják át, akkor nincs esély annak a kívánalomnak az érvényesülésére, amit Forgács László a Rendőr zsebkönyv *„Korszakváltás előtt..”* címet viselő bevezetőjében két évtizeddel ezelőtt megfogalmazott: *„Reményeink szerint hamarosan eljön az a nap – mi azon vagyunk, hogy ez minél hamarabb bekövetkezzen – amikor általánossá válik, hogy a rendőrök munkáját nem statisztikai lapokkal mérik majd, hanem azzal, hogy melyik közlekedési járőr szolgálati ideje alatt volt legkevesebb a baleset az amúgy közismerten veszélyes csomóponton; hogy kik vezényelték le a legrövidebb időn belül a nagyvárosok csúcsforgalmát; kik adták a legtöbb hasznos információt a nyomozóknak, illetve hogy a nyomozóktól kapott információkat felhasználva kik tudták a legtöbb bűncselekményt megelőzni. Mert bárhog is nézzük, a polgárok, az adófizetők, a közvélemény mond ítéletet a munkánkról.”*⁹⁷ Az olvasó értékítéletére bízom, hogy egyetért-e ennek a kijelentésnek az igazságtartalmával. A

⁹⁶ Lásd például a zuglói „Szomszédom a rendőr” programot. <http://www.zknk.hu/szomszedom-a-rendor-program/> (2018. 05. 12.)

⁹⁷ Forgács 1998. 6.

magam részéről azt gondolom, hogy jó lett volna legalább néhány év, hogy a gyakorlatban országszerte is működtessék a közösségi rendőrség modelljét, mert az így nyert tapasztalatok megerősíthették volna a választott fejlesztési irány helyességét. Nemcsak a rendőrség, hanem a társadalom egésze nyerhetett volna ezzel. A sikereket és kudarccokat elemezve lehet továbblépni. Területi, illetve helyi szinten azonban a későbbiekben is előfordultak kezdeményezések, amelyek arra utalnak, hogy a közösségi rendőrség gondolata nem vált semmissé. Ezen próbálkozások elemzése viszont hosszabb tanulmányt érdemelne.

Felhasznált irodalom

Alderson, John Cottingham: Policing Freedom: A Commentary on the Dilemmas of Policing in Western Democracies. Estover, Plymouth, MacDonald and Evans, 1979. 199.

Bánfi Ferenc: A rendőrség társadalmi szerepe és a gyakorlat. In: Kozáry Andrea (szerk.): A rendőrség társadalmi szerepe. Rejtjel Kiadó, 1999. 45-58.

Berei Róbert: A körzeti megbízott a jövő közösségi rendőre? A community policing gondolkodásmód alkalmazásának lehetőségei Magyarországon. A XXXI. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciója Kriminológia tagozatában II. helyezést elért pályamunka. 2012. (Kézirat)

Berei Róbert: A közösségi rendőrség fogalmának megjelenése; a fogalom tartalomváltozásai. A közösségi rendőrség gyakorlatának egyes változatai. In: Keresztes Gábor (szerk.): Tavaszi Szél/Spring Wind 2017 Tanulmánykötet I. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2017. 149-161.

Bólyai János: Községi rendőrség Magyarországon. Belügyi Szemle, 1998/1. 73-77.

Enczi László: Hogyan készült a testületi stratégia tervezete? In: Tóth László (szerk.): Új rendőrséget az új évezrednek. ORFK Hivatala Stratégiai Tervező Osztálya, 2001. 33-48.

Fekete Gy. Attila - Lelesz Gyögy - Mocsári Tibor - Szilháti Sándor: Rendőr zsebkönyv. ORFK Közbiztonsági Főigazgatóság megbízásából kiadta a Viva Média Holding. 1998.

Finszter Géza: Erőszakszervezet vagy biztonságot szolgáltató hatóság, Tanulmány a rendőrségről. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 47. OKRI, Budapest, 2010. 177-201.

Finszter Géza: Az alkotmányozás és a rendészeti jog sarkalatos törvényei. In: Hautzinger Zoltán - Gaál Gyula (szerk.): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XII., Pécs, 2011. 7-27.

Finszter Géza: A rendőrség joga. ORFK, Budapest, 2012.

Finszter Géza: Bűnüldözés és rendészeti modellek. In: Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia, 2016. 790-814.

Forgács László: Tájékoztató a közrend és a közbiztonság helyzetéről. Belügyi Szemle, 1997/5. 66-75.

Forgács László: Korszakváltás előtt... In: Fekete Gy. Attila - Lelesz György - Mocsári Tibor - Szilháti Sándor: Rendőr zsebkönyv. ORFK Közbiztonsági Főigazgatóság megbízásából kiadta a Viva Média Holding, 1998. 6.

Friedmann, Robert R.: Community Policing: Comparative Perspectives and Prospects. New York, St. Martin's Press. 1992.

Friedmann, Robert R.: Közrendészet: néhány elméleti és gyakorlati megfontolás. Belügyi Szemle, 1996/6. 114-123.

Irk Ferenc (szerk.): Magyar Kriminálpolitikai és Rendvédelmi Konceptió. 1998. Közreadta: Kriminológiai Közlemények 57. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1999. 15-126.

Jármy Tibor (szerk.): A magyar bűnmegelőzés gyakorlatából. Belügyminisztérium Országos Bűnmegelőzési Központ, Budapest, 2004.

Katona Géza: A társadalom részvétele a bűnmegelőzésben (community policing). Rendészeti Szemle, 1995/7-8. 45-53.

Kerecsi Klára: Az 1998-as Magyar Kriminálpolitikai és Rendvédelmi Konceptió és utóélete. In: Tóth László (szerk.): Új rendőrséget az új évezrednek. ORFK Hivatala Stratégiai Tervező Osztálya, 2001. 8-17.

Korinek László: Nomádok és letelepedettek – gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről. Jogtudományi Közlöny, 2006. július, 247-267.

Korinek László: Félelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés. In: Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 371-394.

Krémer Ferenc (2003): A rendőri hatalom természete, Társadalmi szerep és foglalkozási kultúra. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

Krémer Ferenc: Rossz döntések kora, Rendészetpolitikai tévelygések a rendszerváltás első húsz évében. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

Orbán Péter: A konferencia megnyitója. In: Tóth László (szerk.): Új rendőrséget az új évezrednek. ORFK Hivatala Stratégiai Tervező Osztálya, 2001. 5-7.

Szikinger István: Közösségi rendőrség a mai Európában. Rendészeti Szemle, 1991/8. 26-33.

Szikinger István: A rendőrség és a bűnözés. Magyar Tudomány, 2001. augusztus, 921-929.

Szilágyi Gábor: Összeállítás a „Közösségi rendőrség – valóság vagy utópia” című konferencián elhangzottakból. In: Babus László (szerk.): A közösségi rendőrség - valóság vagy utópia? Szöveggyűjtemény II. Budapesti Rendőr Szakközépiskola, Budapest, 1997. 6-26.

Horváth József: Bevezető In: Tóth László (szerk.): Új rendőrséget az új évezrednek. ORFK Hivatala Stratégiai Tervező Osztálya, 2001. 1.

Trojanovicz, Robert – Bucqueroux, Bonnie: Community Policing: A Contemporary Perspective. Anderson Publishing Co. Cincinnati, OH, 1990. xiii.

Túrós András: A közrendvédelem aktuális feladatai. Belügyi Szemle, 1991/8. 3-8.

Túrós András: A közbiztonság aktuális kérdései. A Miskolci Jogászfórumon 1995 februárjában elhangzott előadás szerkesztett változata. Belügyi Szemle, 1995/7-8. 16-23.

Közreadott interjú

Interjú a közbiztonságról Boross Péter belügyminiszterrel. Rendészeti Szemle, 1991/3. 49-53.

Szerző megjelölése nélkül hivatkozott irodalom

A rendőrségnek a közbiztonsági helyzet javítására, a bűnözés visszaszorítására kidolgozott hároméves középtávú fejlesztési programjáról szóló kormány-előterjesztés 1997. március 28. Kivonatolva ismerteti: Babus István (szerk.): A közösségi rendőrség – valóság vagy utópia? Szöveggyűjtemény I. Budapesti Rendőr Szakközépiskola, 1997. 84-85.

A rendőrség közbiztonsági szerveinek fejlesztési koncepciója 1998-2000. ORFK Közbiztonsági Főigazgatóság. 1997. Kivonatolva ismerteti:

Babus István (szerk.): A közösségi rendőrség – valóság vagy utópia? Szöveggyűjtemény I. Budapesti Rendőr Szakközépiskola, 1997. 85-90.

Rendőrségi Évkönyv 1996. Országos Rendőr-főkapitányság, 1997.

Rendőrség '97. Országos Rendőr-főkapitányság, 1998.

Rendőrség 1998. Országos Rendőr-főkapitányság, 1999.

Rendőrség 2000. Országos Rendőr-főkapitányság, 2001.

Internetes hivatkozások

Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának 2011. július 5-én, kedden, 9 óra 7 perckor az Országház földszint 93. számú tanácstermében megtartott üléséről.

<http://www.parlament.hu/biz39/bizjkv39/HOB/1107051.pdf> (2011. december 12.)

Miniszterelnöki Kabinetiroda: Rendészeti tájékoztató kiadványt mutattak be Budapesten (közzétéve: 2018. március 13. 15:53)

<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnoki-kabinetiroda/hirek/rendeszeti-tajekoztato-kiadvanyt-mutattak-be-budapesten>

http://www.kormany.hu/download/5/c7/51000/165x235mm_rendeszeti_kiadvany_OK_small.pdf (2018. 04. 29.)

Belügyminisztérium: Magyarország a világ 15. legbiztonságosabb állama (közzétéve: 2018. március 23. 13:40)

<http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/magyarorszag-a-vilag-15-legbiztonsagosabb-allama> (2018. 04. 29.)

A „SZOMSZÉDOM A RENDŐR!” Program

<http://www.zknp.hu/szomszedom-a-rendor-program/> (2018. 05. 12.)

Making efforts to adapt the theory of Community Policing in the second half of the 90's in Hungary

Summary

This paper gives an overview of the efforts aimed at implementing the theory of Community Policing in practice, made between 1997-98 on national level in Hungary. The purpose of the article is - after clarifying

the issues of creating a definition – to show how the permanent deterioration of public safety was handled by police management. It is emphasized – according to the professional literature and documents – that the police was not able in the established situation to give the right responses to the problems caused by the increasing crime. The appointed new managers wanted to move the system towards Community Policing, and for that they did not hesitate to take action. The initiative was welcomed by theorists, and international experience with developing the police itself was available. However, there was a change at the criminal policy after the change of government in 1998, and implementing community policing was no more an issue. Since then no remodeling of the police took place.

Czine Aliz

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: Szeibert Orsolya Ágnes, habilitált egyetemi docens

A kártérítési jog funkciója

I. Bevezetés

A tizennyolcadik életévét betöltött francia Nicolas Perruche kártérítési igénnyel lépett fel szülőanyja orvosaival szemben azért, mert megszületett.¹ Kereseti előadása szerint, ha az orvosok anyját a terhesség alatt fellépő rubeola fertőzésről még időben tájékoztatták volna, ő nem jött volna világra súlyos testi és szellemi fogyatékossgal. A *Cour de cassation* az alperest marasztaló ítéletet hozott.² Az indokolás azonban rámutat arra, hogy a bíróság nem tisztán a polgári jogi felelősséget vizsgálta döntése meghozatalakor, hanem egyéb szempontokat is. Az ügy előadó bírója azt nyilatkozta, hogy a *Cour de cassation* ismételten bebizonyította: „*hogyan van szíve*”. Sargos bíró a marasztaló ítéletet az altruisztikus humanitás kifejeződésének fogta fel.

A fenti esetből érezhető, hogy bizonyos – emberi szempontból tragikus – tényállások arra ösztönözhetik a jogalkalmazót, hogy jogon kívüli szempontok mérlegelésével hozza meg döntését. A születéssel kapcsolatos perekhez fűződően a magyar bírói gyakorlatban is megfigyelhető volt ez a jelenség.³ Az ilyen és ehhez hasonló jogalkalmazói gyakorlatok akkor születnek, ha döntése előtt a bíró nem teszi fel a kérdést: mi is az alkalmazandó jogintézmény funkciója? Jelen tanulmány célkitűzése ezért – elsősorban a magyar szakirodalomra támaszkodva – bemutatni, hogy a jogelméletben milyen kártérítési funkciók kerültek kidolgozásra. Kivételes helyzetben van a kártérítés büntető funkciója, amely csak a *common law* országokban értelmezhető autentikusan, a teljesség érdekében azonban ehelyütt sem mellőzhető. A kártérítés funkcióinak jelentősége azonban túlmutat a jogelméleten. Véleményem szerint értékválasztás is, amely áthatja az adott felelősségi rendszert, és amelyet a jogalkalmazónak kifejezésre kell(ene) juttatnia az egyedi ügyek elbírálása során. Ha ezt szem elől téveszti, könnyen születhet olyan ítélet,

¹ C.cass.v.17.2000., az ügyet elemzi Lábady 2006. 20.

² Herpai 2005. 696.

³ ld. 1/2008. Polgári jogegységi határozat

amely alapján a kártérítés nem a legitim funkcióját tölti be. Erre példa a fent ismertetett *wrongful life* tényállás, a tanulmány végén röviden arra is kitérek, hogy ezen igények jogon kívüli szempontok alapján való elbírálása milyen összefüggésben áll a megítélt kártérítés által betöltött funkcióval.

II. Kötelességszegés, vétkesség és felelősség

A kártérítési jog funkciói nem vizsgálhatóak „*in medias res*” az egyes funkcionális elméletek elemzésével, azok ugyanis csak a kötelelem és a felelősség átfogó fogalmaiba ágyazva értelmezhetők. Elöljáróban érdemes ezért szólni a felelősségről általában.

Marton leszögezi, hogy „*nincs felelősség azt megelőző kötelelem nélkül*”,⁴ avagy nem beszélhetünk felelősségről, csak valamely kötelezettség megszegése esetén.⁵ A kötelelem sajátja, hogy megsértése jogi szankciót von maga után, ezt a tényt a polgári jogban felelősségnek nevezzük.⁶ A kötelelem és a felelősség tehát kölcsönösen határozzák meg egymást, „*mindegyik függ a másiktól: a kötelelem felelősség (szankció) nélkül semmi, mint ahogy felelősség kötelelem nélkül tartalmatlan lenne.*”⁷

A kötelemsértés szankciója alapvetően kétféle lehet: restitutív és represszív.⁸ A restitutív szankciók tipikusnak mondhatók a polgári jog területén. Durkheim megfogalmazása szerint ezek a szankciók „*a dolgok eredeti állapotát helyreállítják, megzavart rendjüket újra normálissá teszik.*”⁹ Ezzel szemben a közjog területén tipikusnak mondható represszív szankciók célja az, hogy valamilyen hátrányos következménnyel sújtsa alanyát.¹⁰

Marton azonban a két szankciótípus illetően való szigorú elhatárolását tévedésnek véli, szerinte ugyanis a restitutív szankciók úgyszintén magukban hordoznak bizonyos büntető elemeket (például a marasztaló ítéletben rejlő társadalmi szemrehányást).¹¹ A két szankciótípust ezért egyenrangú eszköznek tekinti, amelyeket a törvényalkotó belátása szerint alkalmazhat annak érdekében, hogy a normák hathatós védelmét

⁴ Marton 1992. 14.

⁵ Marton 1992. 19.

⁶ Marton 1992. 20.

⁷ Marton 1992. 20.

⁸ Marton 1992. 24.

⁹ Durkheim-től idézi Marton 1992. 24.

¹⁰ Marton 1992. 24.

¹¹ Marton 1992. 25.

megvalósítsa.¹² Alább látni fogjuk, hogy a tisztán „civilis”¹³ szankciótól a büntetésig terjedő palettán sok árnyalat található, amelyek alkalmazásában – tér és idő függvényében – folyamatos hangsúlybeli eltolódás tapasztalható.

Bár a tanulmány kereteit meghaladja, de nem lehet megkerülni, hogy egy felelősségi rendet alapjaiban meghatároz annak szubjektív (vétkességi alapú), objektív (kimentést csak elháríthatatlan ok szolgáltat), avagy abszolút (a jogkövetkezmény minden esetben bekövetkezik, például kártalanítási felelősség esetén)¹⁴ felelősségi jellege. Ez azért is központi kérdés, mert a jogalkotó választása e rendszerek közül egyben determinálja azt is, hogy a felelősség milyen funkciót tud betölteni egy adott társadalomban. Hiszen ha az objektív vagy abszolút felelősség kiiktatja a szubjektív tudati tényezőt a kártérítési kötelelem elemei közül, úgy a felelősség – feltétlen helytállási kötelezettség mellett – csak a „rendcsinálást” fogja szolgálni, míg egy szubjektív, vétkességi alapú rendszer magában foglalja a szélesebb körű társadalmi prevenció elvárását.¹⁵

Természetesen a jogalkotói döntést nemcsak a járulékos jellegű szankció funkcionális célkitűzése fogja meghatározni, hanem átfogó társadalmi-gazdasági tényezők is. A római jogban gyökerező vétkességi alapú – a polgári és büntető jogi felelősséget összemosó – felelősségi rendszer ugyanis már elégtelennek bizonyult a polgári társadalmak kialakulásával. Az ipari forradalom által szült fokozott veszéllyel járó tevékenységek elterjedése és a nagyvállalatok (mint károkozók) és magánszemélyek (mint károsultak) közötti erőviszonyok aránytalan eltolódása életre hívta az objektív alapú felelősséget,¹⁶ és nyilvánvalóvá tette, hogy „a vétkesség nem elég tág alap arra, hogy rajta a társadalom védelmét kellően szolgáló felelősségi rendszer felépüljön”.¹⁷

A kártérítési felelősség elemei (kötelességsszegés, szubjektív felelősségi rend esetén vétkesség és a szankció) közül „a felelősségi eszme koronként változóan hangsúlyozza egyik-másik elemet”.¹⁸ A kötelességsszegés azonban minden felelősségi formában megtalálható, ehhez képest a szankció csak kiegészítő lesz.¹⁹ A felelősség funkciója tehát tértől-időtől függetlenül nem határozható meg, a fennálló jogi-társadalmi-

¹² Marton 1992. 25.

¹³ Azaz restitutív, Marton 1992. 26.

¹⁴ Petrik 2002. 3.

¹⁵ Petrik 2002. 3.

¹⁶ Petrik 2002. 4.

¹⁷ Marton 1992. 60.

¹⁸ Petrik 2002. 3.

¹⁹ Petrik 2002. 3.

gazdasági paradigmák tükrében érthető meg az egyes funkcionális elméletek előtérbe kerülése vagy éppen háttérbe szorulása.

A jelenleg hatályos Ptk. megszüntette a nem vagyoni kártérítés intézményét és bevezette a sérelemdíjat, mint „*a személyiségi jogok megsértésének vagyoni elégtétellel történő közvetett kompenzációját és egyben magánjogi büntetését*”.²⁰ Az erkölcsi sérelmeket tehát már nem kártérítés, hanem sérelemdíj kompenzálja, amelynek alapvető újdonsága, hogy „*a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztének bizonyítása nem szükséges*”.²¹ A funkcionalitás kérdésének vizsgálata során azonban nem rekeszthető ki teljesen a sérelemdíj az alábbi okokból. Egyrészt a sérelemdíj az esetek túlnyomó részében továbbra is hátrányt kompenzál, azzal a megdönthetetlen vélelemmel élve, hogy a személyiségi jogsértés hátrányt okoz.²² Ezen túlmenően azonban a sérelemdíj fizetésére kötelezés a kártérítési felelősség szabályai mentén alakul, tehát a sérelemdíj ily módon nem szakítható el teljesen a kártérítési jog felelősségi rendszerétől, nem beszélve arról, hogy az alább vizsgált angolszász jogrendszerekben ez az elválasztás értelmezhetetlen is lenne. Mindezekre tekintettel – ahol szükséges – érinteni fogom az erkölcsi sérelmek kompenzálásának funkcionális vonatkozásait is.

III. Reparáció

A kártérítés (ahogyan az elnevezésében is benne rejlik) alapvető funkciója a reparáció. A reparáció „*a normaszegéssel megbomlott érdekviszonyok kiegyenlítése*”.²³ Marton megfogalmazása szerint „*a károsult vagyonában beálló csorbát helyreütni: e kötelelem tartalma szükségképpen a helyreállításban, terjedelme a kár terjedelmében van adva*”.²⁴ A teljes kártérítés elve nem volt azonban mindig egyértelmű a vétkességi alapú felelősségi rendszerekben. A XX. századig jellemző volt a nem károsult központú, hanem károkozó központú proporcionalis felelősség, amely a károkozó vétkességének fokához igazította a kártérítés mértékét.²⁵ Enyhébb fokú vétkesség esetén kisebb, míg nagyobb fokú vétkesség esetén nagyobb összegben határozta azt meg, de ehhez igazodóan olyan eset is előfordult, hogy egyáltalán nem voltak megtérítendőek egyes

²⁰ Vékás (szerk.) 2013. 70.

²¹ Ptk. 2:52.§ (2) bekezdés 2. fordulata

²² Vékás 2005. 198.

²³ Petrik 2002. 3.

²⁴ Szladits (szerk.) 1941. 384.

²⁵ Fuglinszky 2015. 44.

károk.²⁶ Jelentős vívmánya ezért a polgári jognak, hogy elválasztotta egymástól a felelősség alapját és annak mértékét.²⁷ A vizsgálat első szintje lesz a felelősségi feltételek vizsgálata (vétőképeség, okozatosság, felróhatóság), amennyiben ennek alapján a felelősség megállapítható, ezzel ezt le is kell zárni, ezen szempontok nem szűrődhetnek át a felelősség mértékének vizsgálata körébe.²⁸ Eörsi megfogalmazása szerint: *„A felelősségi szempont által meghatározott kereteken belül azonban már teljesen előtérbe nyomul a reparációs szempont. Ha egyszer a felelősség megállapítható, mértékét már nem a kötelezettségszegés és nem a felróhatóság dönti el, hanem az elszenvedett kár mértéke. A felelősség létét vagy nemlétét a felelősségi szempontok, a szankciók mennyiségét a reparációs szempontok határozzák meg.”*²⁹ Eörsi rámutat azonban arra is, hogy a felelősségi szempontok és a reparációs cél között nem húzható szigorú határvonal, egymással ugyanis kölcsönös összefüggésben állnak. Egyrészt a reparációs szempont hatással lehet a felelősség megállapítására. A felelősség primátusát lerontva dominál például a reparációs cél a vétőképtelen károkozó méltányosságon alapuló kártérítési kötelezettsége esetében,³⁰ ahol lényegében egy *„felelősség nélküli reparatív kötelelem”* jön létre.³¹ Másfelől a felelősség alapvető befolyással van a kártérítési kötelezettség mértékére, hiszen például a megtérítendő károk körét eredendően az okozati összefüggés fogja eldönteni, azaz attól függ, mely bekövetkezett károkra áll fenn a kötelezettségszegés és felróhatóság.³² De szintén erre az esetre példa, hogy a bíróság különös méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetén a kártérítés mértékét a teljes kárnál alacsonyabb összegben is meghatározhatja.³³ Nyilvánvaló, hogy a felróhatóság csekély foka lehet az egyik olyan tényező, amely alapján a fenti méltányosságot gyakorolni fogja a bíróság.³⁴

A teljes reparáció mint vezérelv, azonban maga is magyarázatra szorul. A teljes reparáció célja az, hogy a károsultat olyan helyzetbe hozza, mintha a károkozás meg se történt volna. Ez az eszmei célkitűzés azonban csak megközelítőleg valósítható meg, tökéletesen soha.³⁵ Dezső megfogalmazása szerint *„a pénzbeli és a helyettesíthető dologbeli károkat aránylag legkönnyebben lehet pótolni, a nem helyettesíthető dolgokban*

²⁶ Fuglinszky 2015. 44.

²⁷ Fuglinszky 2015. 45.

²⁸ Fuglinszky 2015. 45.

²⁹ Eörsi 1961. 417.

³⁰ Ptk. 6:545. §

³¹ Eörsi 1961. 418.

³² Eörsi 1961. 419.

³³ Ptk. 6:522. § (4) bekezdés

³⁴ Eörsi 1961. 420.

³⁵ Eörsi 1961. 428.

okozott károkat már csak igen nehezen és tökéletlenül, az emberi testben, lélekben, eszmei javakban bekövetkezett sérelmeket pedig egyáltalán nem, a pénzbeli ekvivalens pedig csak többé-kevésbé megközelíti, de soha el nem éri a természetbeni kárpótlást”.³⁶

A fenti sorok is rámutatnak, hogy a teljes reparáció fogalma mennyire illuzórikus. Minél egyedibb dologban következik be ugyanis a kár, illetve minél jobban érinti emberi lényegünket a sérelem, a reparáció mind jobban veszt el valós képességét funkciója betöltésére. Igaz marad ez a sérelemdíjra is. A nem vagyoni kártérítés fogalmi ellentmondásait valóban feloldja az új jogintézmény, a sérelemdíj és a hátrányra vonatkozó bizonyítási teher elgördítésével valóban szélesebb körű védelemben részesíti a személyiségi jogokat, nem oldódik fel azonban a szubsztanciában rejlő örök ellentmondás: a mérhetetlent kívánja mérhető eszközzel kompenzálni.

Elméleti szinten leszögezhető, hogy a kártérítési kötelelem két irányból behatárolt. Egyfelől pozitív irányban a kötelelemnek fel kell ölelnie a károsult teljes sérelmét, másfelől negatív irányban is, mert a kártérítő kötelelem nem léphet túl a reparációs célkitűzésen és nem ütközhet a káronszerzés tilalmába.³⁷ A fenti tartalmi bizonytalanság tükrében felmerül azonban, hogy a gyakorlatban végül könnyen túl- vagy alulkompenzálhat a jogalkalmazó.³⁸ Jól példázza a képlékenység problémáját például az esély elvesztésének kompenzálása akár kártérítéssel, akár sérelemdíjjal. Ebben az esetben soha nem tudhatjuk meg biztosan, hogy nem olyan kár megtérítésére kötelezte-e a bíróság az alperest, amely tőle függetlenül is bekövetkezett volna.³⁹

Érdemes-e ennek ellenére ragaszkodni a teljes reparáció eszméjéhez? Ennek nagyon sok bírálója akad: *Eörsi* szerint „*merev és életidegen tétel*”,⁴⁰ *Bauer* a *talio*-elvhez hasonlítja, amely például a felelősségbiztosítás megjelenésével amúgy sem tudja megvalósítani a szemet-szemért, fogat-fogért elvet.⁴¹ Ebben a tekintetben azonban nem lehet elsiklani afelett, hogy kontraktuális vagy deliktuális felelősségről beszélünk-e. Érdemes utalni arra, hogy a hatályos Ptk. új koncepcionális alapokra helyezte a kontraktuális felelősséget, amelynél a kiindulópont egy már létező relatív szerkezetű jogviszony, egy szerződés, amely

³⁶ Dezső 1937. 16. hiv. Fuglinszky 2015. 47.

³⁷ Marton 1992. 162.

³⁸ Fuglinszky 2015. 48.

³⁹ Fuglinszky 2015. 48.

⁴⁰ Eörsi 1974. 143. hiv. Fuglinszky 2015. 53.

⁴¹ Bauer 1988. 273.

meghatározza a felek egymással szembeni jogait és kötelezettségeit.⁴² A két alapvető változás a szerződésszegő fél szigorított kimentési lehetősége és a reparáció korlátozása az előreláthatósági klauzulával.⁴³ Ez teremt egészséges egyensúlyi helyzetet a vagyoni forgalomban a szerződő felek között a kockázatmegosztás terén.⁴⁴ Ebben a körben tehát inkább előtérbe kerül a kártérítés kárelosztási funkciója, mint a reparáció.

A deliktuális kárfelelősség körében véleményem szerint azonban továbbra is ragaszkodni kell a teljes reparáció elvéhez. Még ha tudjuk is, hogy az inkább egy eszme, amely áthatja a felelősségi rendszert, és amely a gyakorlatban soha nem valósulhat meg teljesen, a társadalmi és egyéni megnyugvást inkább szolgálja ez az ideális célkitűzés, mint bármi, ami ennél kevesebb, vagy *ad absurdum* csak jelképes jellegű.⁴⁵ Mindez kiegészül azzal, hogy nyitva hagyott a jogalkotó a jogalkalmazó számára egy kikaput: különös méltánylást érdemlő esetben még mindig van lehetőség eltérni a teljesség követelményétől.

IV. Prevenció

A reparációs funkcióval mintegy versenyre kel a megelőző funkció. Nagy véleménykülönbség van a szerzők között abban a kérdésben, hogy melyik tölt be elsődleges szerepet a kártérítési jogban. A megelőző funkció értelmében a felelősség kétirányú hatással bír: egyrészt befolyásolja a károkozó egyéni pszichéjét, arra ösztönzi, hogy a jövőben tartózkodjon a normasértéstől, másrészt pedig a társadalom tagjait is meggyőzi arról, hogy érdemes jogkövető módon eljárni.⁴⁶

Marton kifejezetten elsődlegesnek tekinti a preventív eszmét, szerinte ugyanis súlyos elvi tévedés volt a magándeliktumra szabott római jogból átvenni azt a szemléletet, miszerint a kártérítés kizárólag a károsult alanyi joga lenne.⁴⁷ Ezzel ellentétben a kártérítési kötelelemre úgy is kell tekinteni, mint a jogalkotó kezében lévő eszközre, amellyel kontroll alá vonhatja a jövőbeli károkozó magatartásokat a társadalom védelme érdekében. Ehhez képest pedig az egyéni kár megtérülése csak másodlagos szempont lesz.⁴⁸ *Marton* szerint tehát a törvényhozó első és

⁴² Vékás (szerk.) 2013. 603.

⁴³ Ptk. 6:142. §

⁴⁴ Vékás (szerk.) 2013. 604.

⁴⁵ Fuglinszky 2015. 50.: Meszlény Artúr például 1932-ben a teljes kártérítés helyett a „megfelelő kárpótlás” fogalmának bevezetésére tett javaslatot, amely az érdeksérelem, a cselekmény súlya, az egyéni körülmények és a vagyoni, jövedelmi viszonyok együttes mérlegelése alapján kívánta meghatározni a kárpótlás mértékét.

⁴⁶ Petrik 2002. 3.

⁴⁷ Marton 1992. 58.

⁴⁸ Marton 1992. 59.

legfontosabb célkitűzése kell, hogy legyen a jövőbe tekintő kármegelőzés, amelyet két szankcióval ösztökél: a helyreállító és a büntető szankcióval. A kettő közül bizonyos értelemben a helyreállítón van a hangsúly, mert ez valósítja meg az egyének mindennapi védelmét, míg a büntető szankció a szélsőséges normasértések megelőzésére szolgál.⁴⁹

Eörsi – szocialista ideológiával áthatott – elmélete szerint szintén a prevenció a felelősség központi funkciója, azonban más tartalommal, mint a fentiekben. *Eörsi* a nevelési célzatot tekinti elsődlegesnek.⁵⁰ Szerinte a prevenció nem állítható szembe a nevelő hatással, de az szűkebb két szempontból is: egyrészt csak visszatartásra utal, másrészt ezt a félelemkeltés eszközével szolgálja (amely a „kizsákmányoló” társadalmakra jellemző).⁵¹ Ehhez képest a szocializmus eszköze a nevelés, amely nem elégszik meg a félelemkeltéssel, hanem az emberek belső átalakítására, meggyőzésére törekszik.⁵² Megjegyzendő, hogy *Eörsi* a későbbiekben árnyalta kategorikus álláspontját, és a prevenció, valamint a reparáció aktív kölcsönhatását vizsgálta, leszögezve végül, hogy a megelőzés-nevelést kell elsődleges funkciónak tekinteni, reparáció nélkül ugyanis van felelősség, de „a megelőzés-nevelés elvi esélye híján nincs”.⁵³

A rendszerváltozás előtti kártérítési irodalomban dominánsan volt jelen a prevenciós eszme, míg a rendszerváltás után ez a szemlélet veszített a súlyából.⁵⁴ *Bárdos* például arra hívja fel a figyelmet, hogy nem bizonyított a vétkességi alapú kártérítési koncepció prevenciós hatása, különösen amellet, hogy a károk rendezésében egyre nagyobb szerepet játszik a biztosítás, amely lényegében mentesítheti a károkozókat felelőségük vizsgálata alól.⁵⁵ Ezen álláspont szerint tehát a polgári jogtól nem lehet többet várni, mint a lehetőségekhez mérten a reparáció legteljesebb megvalósítását.

Bárdossal részben egyetértve inkább idealista, mint realista szemléletet tükröz a prevenciós funkció kiemelése a kártérítés egyéb célkitűzései közül. A megelőzés nem vizsgálható függetlenül a társadalmi és egyéni pszichikus tényezőktől, hiszen immanens célja éppen ennek a befolyásolása, megváltoztatása. A polgári jogi felelősség kapcsán érvényesülő prevenciós hatás véleményem szerint nem tekinthető azonos

⁴⁹ Marton 1992. 101.

⁵⁰ Eörsi 1961. 35.

⁵¹ Eörsi 1961. 37.

⁵² Eörsi 1961. 37.

⁵³ Eörsi 1976. 187. hiv. Fuglinszky 2015. 42.

⁵⁴ Fuglinszky 2015. 42.

⁵⁵ Bárdos 2001. 13. hiv. Fuglinszky 2015. 42.

súlyúnak a büntetőjogi felelősség kapcsán érvényesülő generális és speciális prevencióval, ha természetes személyek viszonylatában vizsgálódunk. Az egyéni és a társadalmi (kollektív) tudatban ugyanis a büntetőjogi felelősség az, amely oly módon vert gyökeret, hogy kriminológiai módszerekkel mérhetően képes betölteni speciális és generális preventív célkitűzését. Fakad ez abból, hogy ebben az esetben az individuum a nálánál sokkalta erősebb állam viszonylatában tartozik elszámolni, és ennek terjedelme nem torpan meg a pénzbeli eszközök határvonalán. Ezzel szemben a magánszemélyek egymással szembeni, mellérendelt viszonylatában érvényesülő abszolút szerkezetű jogviszonyból fakadó kötelezettségek és megszegésükkor keletkező felelősség inkább csak erkölcsi normák közvetítésével, mint tudatosan élnek a laikus pszichében. Álláspontom szerint kérdéses, hogy valójában milyen mértékben is tölti be megelőző funkcióját a kártérítés intézménye ebben a körben, ha egyáltalán betölti. Más lehet a helyzet, ha gazdálkodó szervezeteket vizsgálunk, ugyanis a profit orientálja a magatartásukat, nem erkölcsi megfontolások.⁵⁶ Esetükben, ha a felelősséggel járó költség meghaladja a károkozó magatartással elért hasznot, a kárfelelősség rendszere kifejezetten alkalmas lehet a prevenciós célkitűzés érvényesítésére.

Nem elvetendő tehát a prevenciós eszme, az államnak nem is szabad lemondania a „*társadalmi mérnökösödés*”⁵⁷ ezen módszeréről, mindössze az egyéb funkciókhoz képest való túlértékelése az, amely távol visz a polgári jogi felelősség szerepének reális értelmezésétől.

V. Elégtétel

Az immateriális sérelmek körében a felelősség újabb funkcionális célkitűzéssel gazdagodik: az elégtétellel. A második világháború előtti magyar magánjogban elismerték a nem vagyoni károkhoz kapcsolódó kártérítés büntető jellegét.⁵⁸ Ez így maradt akkor is, amikor a nem vagyoni kártérítés hányattatott előzmények után, megszorításokkal ugyan, de fokozatosan ismét a polgári jogi felelősségi rendszer részévé vált. Az elégtétel nehezen megragadható fogalom, közel áll a büntetéshez, de nem azonos a *common law*-ban értelmezhető büntető kártérítéssel.⁵⁹ A fogalmi nehézségek jó megmutatkoztak abban az ügyben, amelyben egy 14 hónapos német kislány autóbaleset

⁵⁶ Menyhárd 2014. 188. hiv. Fuglinszky 2015. 39.

⁵⁷ Roscoe Pound kifejezésével élve

⁵⁸ Fuglinszky 2015. 42.

⁵⁹ A büntető kártérítés elemzését lásd alább.

következtében olyan sérüléseket szenvedett, melynek folytán kizárólag vegetatív életfunkciók elvégzésre képes emberi ronccsá, élő halottá vált.⁶⁰ Ebben az esetben könnyen belátható, hogy a reparációs eszme nem funkcionálhat, hiszen egyáltalán semmilyen módon nem lehet helyreállítani a bekövetkezett kárt. Kérdés, hogy elégtételnek lehet-e helye ebben az esetben. *Lábady* szerint az elégtétel itt csak megtorlásként funkcionálhatna és ez a magánbüntetés nyílt elismerését jelentené.⁶¹ Ahhoz ugyanis hogy az elégtétel betöltse célját, az is szükséges, hogy a károsult tudata átfogja, hogy a nem vagyoni kártérítés megfizetése miért történik – ezt pedig jelen tényállás lehetetlenné tette.⁶² Ezt az aggályt nem osztotta a Legfelsőbb Bíróság abban a döntésében, amelyben az emberi ronccsá vált károsultnak – éppen a lehetetlenné vált kompenzáció miatt – elégtételadási célzattal ítélt meg nem vagyoni kártérítést.⁶³ Felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben a megítélt kártérítés nem tisztán büntetésként funkcionált-e. Fontos kiemelni, hogy az elégtételi funkció nem összemosható a Ptk. 2:51. § (1) bekezdés c) pontjában nevesített felróhatóságtól független (objektív) szankcióval, az elégtétel adására kötelezéssel. A Legfelsőbb Bíróság a párhuzam kapcsán az alábbiakat fejtette ki: *„A személyhez fűződő jogában megsértett személy elégtételadás keretében erkölcsi jóvátételt igényelhet. Az elégtételadás jelentéstartalma nem terjed ki a nem vagyoni kártérítésre. Nem vagyoni kár megállapítására az utaló szabály szerint a kártérítési felelősség általános szabályai alapján kerülhet sor.”*⁶⁴ Az elégtételadás funkciójának ennek ellenére mégis jelentősége van azokban az esetekben, amikor nem bizonyítható olyan sérelem, amelynek kompenzálására a nem vagyoni kártérítés eszközül szolgálhatna, az elégtétel funkció az egyetlen, amely indokolhatja a nem vagyoni kártérítés megfizetésére való kötelezést.⁶⁵

Az elégtétel eszméje különösen aktuálissá vált a sérelemdíj intézményével. A vélelmezett hátrány megteremtésével az elégtételnek nem kell a fent leírt szubszidiárius szerepet betöltenie. A Ptk. indokolása szerint *„a sérelemdíj a személyiségi jogok megsértésnek vagyoni elégtétellel történő közvetett kompenzációja és egyben magánjogi büntetése.”* Bár a megfogalmazás a két funkció egyenrangú és párhuzamos szerepét sejteti, ez mégsem olyan magától értetődő. Az indokolás nem ad eligazítást a funkciók sorrendiségére, előkészítő

⁶⁰ BGH NJW 1976, S 1147=VersR 1976, S 660, az esetet ismerteti Fézer 2011. 75.

⁶¹ Lábady 1992. 18.

⁶² Fézer 2011. 77.

⁶³ Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 20.343/1982.

⁶⁴ EBH 2006.1398

⁶⁵ Fézer 2011. 78.

tanulmányokból és kommentárokból lehet következtetéseket levonni.⁶⁶ Vékás például egyértelműen állást foglal és leszögezi, hogy a sérelemdíj funkciója elsődlegesen a jogsértés vagyoni elégtétellel történő közvetett kompenzációja és csak másodlagosan jön szóba mint magánjogi büntetés.⁶⁷ Az elégtételi funkció jogalkalmazói elismerése tükröződik a Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiuma 1/2013. (VI.17.) számú határozatával elfogadott kollégiumi véleménye 7. pontjában, amely szerint: *„A nem vagyoni kártérítéssel/sérelemdíjjal szembeni követelmény, hogy az alanyi jog védelmet nyerjen, egyúttal a jogsértőket visszatartsa a sérelmet okozó magatartástól. Ennek érdekében a marasztalás összegének meghatározása során figyelemmel kell lenni egyrészt arra, hogy a megsértett jogok között nem lehet különbséget tenni. Tekintettel kell lenni ugyanakkor a pénzbeli marasztalás társadalmilag elismert céljára: arra, hogy a megítélt összeg valóságos elégtételt nyújtson a személyiségi jogsértéssel okozott hátrány, sérelem kielégítésére (kompenzáció), ugyanakkor az a jogsértés szankcionálására is alkalmas legyen. E célok figyelembevételre széles körben ad lehetőséget a körülmények mérlegelésére, mert a teljes körű jóvátétel nem korlátozódik a jogsértéssel okozott, igazolt hátrány vagyoni ellensúlyozására. Az ily módon meghatározott vagyoni elégtétel a sérelmet szenvedett félben a jogsértő magatartás miatt keletkezett szubjektív hiányérzet csökkentésére szolgál, illetve magában foglalja a jogsértés társadalmi elítélését is.”*

Eszerint az elégtétel funkció többlet célkitűzést jelent a reparációhoz képest, amelynek lényege, hogy mind egyéni, mind társadalmi szinten kifejez egyfajta rosszallást önmagában a személyiségi jogok megsértése miatt, függetlenül a reparálandó sérelem mértékétől. Véleményem szerint ez a másodlagosan nevesített funkció illeszkedik abba az alapvető koncepcióba, hogy *„a Ptk. a sérelemdíj intézményének bevezetésével betetőzi azt a közel évszázados fejlődési folyamatot, amelynek során a személyiségi jogok magánjogi védelme fokozatosan kivált a tulajdonost megillető dologi jogi oltalom burkából, és – immár adekvát szankciót kapva – emancipációja befejeződött.”*⁶⁸ Eszerint tehát a sérelemdíj kettős funkciója is kifejezi, hogy a személyiségi jogok – sajátos jellegüknél fogva – kiemelt védelemben részesülnek: a kompenzáción túl magánjogi büntetést is maga után von a megsértésük. Természetesen – bár az erkölcsi sérelmek körében általános alapigazság, hogy objektíve nem számolható ki a pontos kompenzáció, és a döntés alapja mindig a

⁶⁶ Fuglinszky 2015. 833.

⁶⁷ Vékás 2013. 4.

⁶⁸ Vékás (szerk.) 2013. 72.

képlékeny jogalkalmazói mérlegelés lesz – az elégtétel funkció vonatkozásában még inkább előtérbe kerülnek majd az eset egyedi körülményei.

VI. Büntetés

A büntető kártérítés gondolatának gyökerei a római jogban találhatóak. A civiljogi delictumok közül a XII táblás törvényekben nyert először szabályozást az *iniuria*, amely személysértést jelentett. A szó tágabb értelmében jogellenesség, amely szükségszerűen a tárgyi jog és emellett egy bizonyos személy alanyi jogának megsértésével is járt.⁶⁹ A XII táblás törvény az *iniuria* alatt három tényállást nevesített, amelyekre – a legsúlyosabb eseten, a tagcsónkításon kívül, amelyre hasonló büntetés kiszabását rendelte, tehát a talio-elvet alkalmazza – meghatározott pénzbüntetést határozott meg.⁷⁰ Az *iniuria* tényállását a klasszikus jogtudomány dolgozta ki részletesen, ami megállapította, hogy az *iniuria* lényege az, hogy a sértett becsülete ellen irányul, tehát nemcsak szándékos, de célzatos is.⁷¹

A római jogi eredettől mégis függetlenül, a *common law* rendszerében nőtte ki magát a büntető funkció gondolata. A *common law* ügyek alapvetően más szemléletet igénylenek, mert a személyiségi jogok *tort*-jai attól függenek, hogy a jogsértésnek van-e megfelelő történeti joganyaga és ahhoz kapcsolódó megfelelő *action*. Ha ez hiányzik, szankció nélkül marad a károsultat ért sérelem.⁷² Ennek következtében a *tort*-ok száma nem véges, hanem végtelenül sokféle lehet.⁷³ Anélkül, hogy megkísérelném a *common law*-ban kialakult számtalan kártérítési típus akár vázlatos ismertetését is, nézzük meg, hogy a büntető funkció miként jelenik meg Anglia és az USA kártérítési jogában.

Angliában a köznap elnevezéssel „*punitive damages*”-nek, azaz büntető kártérítésnek nevezett „*exemplary damages*” eredete a 18. századra nyúlik vissza, amikor a gyakorlat igen magas összegű kártérítéseket kezdett megállapítani a lelki és érzelmi károkért. A kifejezést először használó ítéletből hangsúlyosan Lord Camden bíró és az esküdtszék felháborodása olvasható ki, kevésbé a jogi érvelés. Rögzítették ugyanis, hogy a marasztalás célja elsősorban a megelőzés, s csak másodsorban a

⁶⁹ Földi- Hamza 2007. 565.

⁷⁰ „Ha mással szemben személysértést követnek el, 25 legyen a büntetés.”

⁷¹ Földi-Hamza 2007. 566.

⁷² Ládaby 1994. 70.

⁷³ „*torts are infinitely various, not limited or confined*” - mondja Lord Camden bíró a Chapman v. Pickergill (1762) Wils. 145 ügyben; az ügyet ismerteti Ládaby 1994. 70.

sérelem orvoslása.⁷⁴ Itt tehát a hangsúly már a károkozó személyére tolódott a sérelemről.⁷⁵ A *Rookes v. Barnard* ügyben Lord Devlin főbíró funcionális szempontból közelítette meg a kérdést: rámutatott, hogy a történeti precedensek alapján az *exemplary damages* célja eredetileg a károsultat durván bosszantó és zaklató károkozó szankcionálása volt.⁷⁶ Leszögezte továbbá, hogy a büntető kártérítés fő célja és funkciója az elkövető elrettentése, de szélesebb körű kihatása is van.⁷⁷ Mindezek alapján megállapítható, hogy az *exemplary damages* tisztán magánbüntetés, amely történetileg a magánbosszúhoz és a párbajhoz köthető, célja pedig – a római joghoz hasonlatosan –, hogy a magánbüntetés állami kontrollja megvalósuljon.⁷⁸ Kiemelendő azonban, hogy eredeti célkitűzése a szélsőségesen durva jogsértésekre adott reakció volt.

Nem állítható teljesen párhuzamba az angol *exemplary damages* az amerikai *punitive damages* intézményével, az ugyanis egyrészt extenzív mértéket öltött, ami az összegszerűséget illeti, másrészt az USA-ban a szerződéses károkozások esetében is széles körben teret nyertek, jóval túlnőttek tehát az angol „szülőanyjukon”. A jogirodalomban már a 19. században elismerték a büntető kártérítést mint civiljogi magánbüntetést.⁷⁹ A *US Supreme Court* megfogalmazása szerint „*private fines levied by civil juries*”.⁸⁰ Az első probléma, ami bizonyos értelemben megfoghatatlanná teszi az intézményt az, hogy elhatárolása a kompenzációs kártérítéstől gyakran nem is olyan egyértelmű, mert az nem feltétlenül kerül elkülönítésre az ítéletben. Keverednek például a büntető kártérítésben azok a sérelemtípusok is, amelyre reagál, így a fizikai fájdalmakon és szenvedésen túl az ún. *emotional distress*-re adott „büntetést” is magában foglalja, tehát ez sem elhatárolási alap. Gyakran visszavezetik a büntető kártérítés csillagászati összegeit arra is, hogy a perérték 50%-át is elérő perköltséget nem a pervesztes fél viseli, hanem az ún. *English rule* szerint mindenki viseli a saját költségét, ezért magába foglalhatja a *punitive damages* ennek korrekcióját is.⁸¹ Ez alapján sem húzható azonban egyértelmű határvonal, a perköltségek ugyanis ugyanúgy szubszumálhatók a reparációs kártérítés alá.⁸² A büntető

⁷⁴ Lábady 1994. 77.

⁷⁵ Lábady 1994. 77.

⁷⁶ Lábady 1994. 78.

⁷⁷ Lábady 1994. 80.

⁷⁸ Lábady 1994. 83.

⁷⁹ Lábady 1994. 98.

⁸⁰ Lábady 1994. 98.

⁸¹ Nagy 2014. 335.

⁸² Nagy 2014. 335.

kártérítés kontúrjainak megrajzolását tehát az is nehezíti, hogy egybemosódik a kártérítés kompenzációs részével.

A leggyakrabban hangoztatott érv a bíróságok kezében a büntető kártérítés mellett, hogy a kirívó magatartásokat megtorolja, amely hozzájárul a társadalmi béke megőrzéséhez.⁸³ A *punitive damages* tehát a *public policy-t* is kifejezésre juttatja, ennek alkotmányossága nem vitatható.⁸⁴ A *US Supreme Court* egy 1991. évi döntése szerint⁸⁵ a jogintézmény nem sérti a „*fair procedure*” elvét, amely szerint jogállami eljárás nélkül egyetlen állam sem foszthat meg senkit az életétől, szabadságától és tulajdonától. Habár a büntető kártérítés mértéke felvethet alkotmányos kérdést, a bíróság döntése szerint a konkrét ügyben megítélt 840.000 USD még az alkotmányos kereseteken belül esik.

Európai szemmel nézve azonban nemcsak az összecszerűség jelent problémát, hanem alapvető jogelvi kérdések is felmerülnek. Az első kifogás, hogy nem ütközik-e a kárnszerzés tilalmába a büntető kártérítés, hiszen a kontinentális jogrendszerekben a kártérítés célja az *in integrum restitutio* lehető legteljesebb megvalósítása, a kár kompenzálása, semmiképpen sem, hogy azt meghaladó vagyoni előnyhöz juttassa a károsultat.⁸⁶ További aggály, hogy ha a polgári bíróság egy kvázi büntető szankciót alkalmaz, arra úgy kerül sor, hogy nem érvényesülnek a büntető eljárásjogi garanciák.⁸⁷ Nem beszélve arról, hogy a *ne bis in idem* (kétszeres értékelés tilalma) elve is sérülhet, ha a károkozó magatartás bűncselekményt is megvalósít, és amiatt büntető bíróság büntetést szab ki. Végül azt is fel lehet hozni, hogy sérti-e az állam büntető monopóliumát, bár ezt az elvet gyengíti, hogy a kontinentális jogrendszerek is ismernek kivételt a közvádoló eljárása alól (pótmagánvádoló, magánvádoló fellépése).⁸⁸

Mégsem állítható azonban, hogy a büntető kártérítés gondolata *ab ovo* elhibázott és ezért mélyebb vizsgálat nélkül elvetendő lenne, hiszen fentebb láthattuk, hogy a kontinentális kártérítési szemlélet sem szorítkozik szigorúan a reparációra, az további funkcionális célkitűzéseket hordoz magában, helyenként büntető éllel. *Fuglinszky* arra mutat rá például, hogy a Munka Törvénykönyvének a munkaviszony jogellenes

⁸³ Lábady 1994. 101.

⁸⁴ Lábady 1994. 101.

⁸⁵ *Pacific Mutual Life Insurance Co.v. Haslip* (1991)S.C. Nor. 89-1279 3/4/91 Data Base Report, Dec. 1991; az ügyet ismerteti Ládaby 1994. 101.

⁸⁶ Nagy 2014. 334.

⁸⁷ Nagy 2014. 334.

⁸⁸ Nagy 2014. 334.

megszüntetése esetén az eredeti munkakörbe való visszahelyezését nem kérő munkavállaló számára megállapított fizetési kötelezettség büntető jegyeket hordoz magán, hiszen a vagyoni károk megtérítése ezen felül jár a munkavállalónak.⁸⁹ Az átlagkeresetekhez viszonyított fizetési kötelezettség pedig csakis büntető jellegűnek nevezhető.

Különösen akkor kerül mérlegre a kontinentális és *common law* rendszerek között feszülő ellentét, amikor egy európai államnak kell döntenie egy amerikai határozat elismeréséről. Az első – és nyilvánvalóan helytelen – megközelítés az azonnali és teljes elutasítás. A Fimez ügyben⁹⁰ az olasz bíróság túlzónak ítélte a megítélt fájdalomdíjat és nem próbálta meg elhatárolni egymástól a marasztalási összeg reparatív és büntető részét, automatikusan elutasította az elismerést. Az olasz legfelsőbb bíróság megállapította, hogy a felperes fiának közlekedési balesetben szenvedett haláláért a hibás kialakítású bukósisakot gyártó alperest 1 millió dolláros kártérítés fizetésére kötelező ítélet olyannyira ellentétes az olasz joggal, hogy az a közrendbe ütközik. Arra már nem tért ki a bíróság, hogy a károsult teljes elzárása a kártérítéshez való jogától, miként viszonyul az olasz joghoz.⁹¹

A másik megközelítés szerint meg kell próbálni elválasztani a büntető elemeket a reparatívaktól, és ez utóbbit elismerni. Így járt el a *Bundesgerichtshof* egy 1992-es ügyben⁹², amelyben a 14 éves felperes terhére elkövetett szexuális bűncselekmények okán a kaliforniai bíróság 350 260 USD kompenzációt és 400 000 USD büntető kártérítést ítélt meg. A német bíróság reparatív részében elismerte a határozatot, teljes egészében elutasította azonban a büntető kártérítés vonatkozásában.

Ha nem ilyen egyértelműen elválaszthatóak a kártérítés elemei, akkor is meg kell kísérelnie a bíróságnak az érdemi különválasztást. Alapelvei kiindulópontnak az érdemi felülvizsgálat tilalmát kell tekinteni az elismerő állam bíróságának, tehát az eredeti bíróság ítéletét és az abban fogalt mérlegelést tiszteletben kell tartani és kétség esetén a végrehajtást kérő javára kell döntenie.⁹³ A közrendi aggályok tekintetében pedig le kellene szögezni, hogy a károonszerzés tilalma nem eredményezheti azt, hogy a károsult kisebb reparációhoz jusson, mint amihez az elismerés helye szerinti országban juthatna, a károkozónak kedvezve ezzel.⁹⁴ Nagy szerint a reparáción túlmenően sem kellene a büntető kártérítést automatikusan

⁸⁹ Fuglinszky 2010. 337.

⁹⁰ Az ügyet ismerteti Nagy 2014. 336.

⁹¹ Nagy 2014. 337.

⁹² Bundesgerichtshof, 1992. június 4-i ítélete, BGHZ 118, 312., ismerteti Nagy 2014. 337.

⁹³ Nagy 2014. 341.

⁹⁴ Nagy 2014. 342.

közrendbe ütközőnek tekinteni, ehelyett addig a mértékig kellene a büntető célzatú kártérítést elismerni, ameddig az nem tekinthető oly mértékben eltúlzottnak, hogy az már tényleg a *lex fori* szerinti közrendbe ütközne.⁹⁵

Összességében elmondható, hogy a büntető kártérítés – különösen abban a formában, ahogy az USA-ban létezik – valóban nagyon idegen a kontinentális szemlélettől. Nem elválasztható a jogintézmény zabolátlansága attól sem, hogy a *common law* rendszerekben a laikus esküdtszék tesz javaslatot az összegre, amely hajlamosabb elragadtatni magát. Még európai szemmel sem helyes azonban elvi élel elvetendőnek bélyegezni, hogy a kártérítés bizonyos esetekben betölthet büntető funkciót is.

VII. Következtetés

Láthattuk, hogy fent számbavett funkciók, célok nem konstans tényezői a kártérítési jognak, hanem folyamatos hangsúlybeli eltolódásokkal vannak jelen különböző korok és országok felelősségi rendszerében. Ennek oka, hogy a kártérítés funkciója értékmentesen nem definiálható, csak kölcsönhatásban a társadalom értékfelfogásával.⁹⁶ De mi is a funkciója magának a funkciónak? Véleményem szerint a kártérítési jog és azon belül is az erkölcsi sérelmek megítélése az egyik legnehezebb jogalkalmazói feladat, mert a mérhetetlent kell mérlegre tenni. Ezen mérlegelés során – figyelemmel arra, hogy gyakran emberi tragédiák felett kell verdiktet mondani – különösen nagy a kísértés, hogy a károsult felé billenjen a mérleg nyelve. Ez pedig a parttalanná válás örök veszélyével fenyeget. Nem lehet ezért más célja a funkcióknak, minthogy – ha a kereteit meghúzni nem is lehet – megrajzolja a kártérítési jog kontúrjait, és kijelölje azt a végső határt, amin nem mehet túl a jogalkalmazó.

Jó példa a funcionális eltévelyedésre a tanulmány elején ismertetett, a fogyatékosan született gyermek saját jogú kártérítési igényének helytadó álláspont.⁹⁷ Mellőzve ehelyütt a részletes elemzést, azt érdemes kiemelni, hogy ezekben az ügyekben gyakorlatilag nincs kár a fogyatékos gyermek oldalán, hiszen kárként nem értékelhető, hogy ő a nemléthez képest fogyatékosan kényszerül élni. Milyen funkciót tölthet be ebben az esetben a megítélt kártérítés? Reparációs funkciót nyilvánvalóan nem, hiszen

⁹⁵ Nagy 2014. 342.

⁹⁶ Fuglinszky 2015. 61.

⁹⁷ Részletesen elemzi az 1/2008. Polgári jogegységi határozat.

nincs mit kompenzálni. Megvalósít azonban az ilyen joggyakorlat egyfelől egy nem kívánatos prevenciós funkciót az egészségügyi szolgáltató tekintetében: a kártérítési felelősséget elkerülendő az lesz az optimális magatartás, ha a fogyatékoság legkisebb gyanúja esetén is abortuszt javasol a terhes nőnek az egészségügyi szolgáltató. Másfelől a megítélt kártérítés nem lehet más, mint az elkövetett diagnosztikai vagy tájékoztatási hibáért kiszabott magánjogi büntetés.

Minden jogalkalmazónak tehát végső tesztként kellene tekinteni a funkciókra és akkor talán kisebb eséllyel szabtak volna ki a bíróságok a fenti esetekben magánjogi büntetést – reparációs köntösbe bújtatva.

Felhasznált irodalom

Bauer Miklós: Felelősség és kártérítés de lege ferenda. Jogtudományi Közlöny, 1988/5.

Bárdos Péter: Kárfelelősség a Polgári Törvénykönyv rendszerében. HVG-ORAC, Budapest, 2001.

Dezső Gyula: Az objektív kártérítés tana. Grill, Budapest, 1937.

Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái – A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

Eörsi Gyula: A szerződészegési kártérítés korlátozásáról. Magyar Jog, 1974/1.

Eörsi Gyula: Tézisek a polgári jogi felelősségről. Állam- és Jogtudomány 1976/2.

Fézer Tamás: A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése polgári jogban. HVG-ORAC, Budapest, 2011.

Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

Fuglinszky Ádám: Kártérítési jog. HVG-ORAC, Budapest, 2015.

Fuglinszky Ádám: A polgári jogi felelősség útjai egyes jogrendszerekben – Québec, Kanada. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010.

Herpai Annamária: Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében. Magyar Jog, 2005/11.

Ládaby Tamás: A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata. ELTE JTI, Oktáv-Press, 1992.

Ládaby Tamás: Az eszmei és büntető kártérítés a common law-ban. Állam- és Jogtudomány, 1994/1-2.

Lábady Tamás: A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. Családi Jog, 2006. szeptember, IV. évfolyam, 3. szám

Marton Géza: A polgári jogi felelősség. Triorg, Budapest, 1992.

Menyhárd Attila: Kártérítés, prevenció és jogalap nélküli gazdagodás. In Csehi Zoltán –Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): (L)ex Cathedra et Praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából. Pázmány Press, Budapest, 2014.

Nagy Csongor István: Büntető kártérítés és közrend: az USA-ban megítélt büntető kártérítés elismerése és végrehajtása a kontinentális Európában. Jogtudományi Közlöny, 2014. július-augusztus

Petrik Ferenc: A felelősségi eszme változásai a kártérítési jogban. Gazdaság és Jog, 2002. 7-8.

Szladits Károly (szerk.): A magyar magánjog. III. kötet, Kötelmi jog általános része. Grill, Budapest, 1938.

Vékás Lajos: Sérelemdíj- fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. Magyar Jog, 2005/4.

Vékás Lajos: Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt). Magyar Jog, 2013/1.

Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. CompLex Kiadó, Budapest, 2013.

Functions of Tort Law

Resume

Tort law has many functions in society, but it should be emphasised that tort law mainly deals with correcting civil wrong. Compensation is the most important and basic function of tort law. Deterrence is another, which aims at reducing the number of wrongdoings by imposing a heavy financial cost on unsafe conduct. A distinction is necessary between specific and general deterrence. Punishment is no longer a major aim of tort

law. Nevertheless, some common-law jurisdictions – notably the United States – retain in their damage awards a strong element of punishment for certain types of tortious conduct. These are the punitive or exemplary damages. The purpose of this article is to study the functions of tort law and their influence on judicial decisions.

Fekete Sára

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezető: Gellérné Lukács Éva Phd, egyetemi adjunktus

Gondolatok egy találkozó margójára – Emmanuel Macron és a kiküldött munkavállalók

I. Bevezetés

2017. augusztus 23-25. között a francia köztársasági elnök, Emmanuel Macron egy mini turné keretében hivatalos látogatást tett Ausztriában, Romániában és Bulgáriában. Az időzítés nem véletlen: hivatalának 100. napját követően népszerűségéből jelentősen veszítő francia elnök külső partnereket keres választási ígéreteinek megvalósítására – mind hazáján belül, mind tágabb, uniós berkekben.

A francia politikai rendszer megújítása, egy uniós pénzügyminiszteri pozícióval megerősített „kétsebességes Európa”, azaz a politikai és a gazdasági szféra megreformálása mellett a volt francia gazdasági miniszter a munkavállalás terén is változásokat kíván bevezetni. Már választási programjának egyik kulcspontja volt a francia munka törvénykönyvének a megreformálása, jelentős változásokat bevezetve a kollektív megállapodások és a munkaidőt érintő megállapodások, valamint a munkavállalók és az egyéni vállalkozók által fizetendő társadalombiztosítási járulékok terén. A cél: a Franciaországot érintő egyik legégetőbb probléma, a munkanélküliség – és különösen a fiatal diplomásokat érintő munkanélküliség – csökkentése.

Bár közép-európai rövid turnéjának első állomásán, Salzburgban, a francia államfő úgy nyilatkozott, hogy Franciaország *„az egyetlen olyan nagy európai gazdaság, amely nem tudta felvenni a harcot a tömeges munkanélküliséggel szemben”*¹, Emmanuel Macron kijelentése megkérdőjelezhető. A „nagy európai gazdaságok” között Franciaország a 9,6%-os munkanélküliségi rátájával csupán Németországtól (3,8%) és Nagy-Britanniától (4,4%) marad el, jelentősen jobb helyzetben van viszont, mint pl. Spanyolország (17,1%) vagy Olaszország (11,1%).

¹ Emmanuel Macron Salzburgban, 2017. augusztus 23-án elhangzott beszéde: [http://www.elysee.fr/chronologie/#e17196.2017-08-23_d-placement-en-r-publique-d-autriche-salzburg-](http://www.elysee.fr/chronologie/#e17196.2017-08-23_d-placement-en-r-publique-d-autriche-salzburg) (2018.05.22.); saját fordítás.

Ráadásul a legfrissebb jelentések szerint a francia munkaerőpiac helyzete jelentősen javult 2014-hez képest: az általános munkanélküliségi ráta 0,4 százalékponttal, míg a fiatal diplomásokat érintő munkanélküliség 1,7%-kal csökkent 2017. első negyedében, és a francia gazdaság képes elegendő munkahelyet teremteni ahhoz, hogy felszívja az újonnan a munkaerőpiacra érkezetteket². A hivatalos számadatok ugyanakkor nem változtatnak a tényen, hogy a többi tagállamból érkező munkavállalók tekintetében Franciaország az Európai Unión belül a második legnagyobb befogadó állam³, ami tovább erősíti a franciák – és különösen a szegényebb, periférikus vidékeken élők⁴ – érzését, hogy a külföldi munkavállalók elveszik a munkájukat.

A kiküldött munkavállalók témájának reflektorfénybe kerülése nem véletlen, hiszen kettős fegyver Emmanuel Macron kezében: egyrészt, nemzeti szinten, a Macron-elnökség munkajogi reformjának fontos részét képezi a Franciaországban dolgozó külföldi munkavállalók helyzetének szabályozása, másrészt a kiküldött munkavállalók kérdése a szolgáltatásnyújtás szabadságának részeként olyan uniós relevanciájú terület, amely a legtöbb francia állampolgárt közvetlenül érinti, és amelynek szabályozásával Emmanuel Macron – választási ígéretét megvalósítva – Franciaország vezető szerepét erősíthetné európai uniós szinten.

II. Miért Ausztria? Miért Románia és Bulgária?

Politikai elemzők szerint⁵ Emmanuel Macron közép-európai látogatása jelzés arra, hogy vezető szerepet kíván betölteni egy új, „védelmező Európa” kiépítésében, és ehhez olyan kelet-középeurópai tagállamok támogatására is szüksége van, amelyeket Franciaország korábban gyakran mellőzött. Bár több szakértő a látogatott országok kiválasztása mögött az uniós politikában „nehezebb természetűnek” minősülő, uniós szinten radikálisabb véleményt képviselő magyar és lengyel kormány

² Insee, 2017. február 16-i adatok.

³ 2014-ben a kiküldött munkavállalók 86%-a az EU15 tagállamokba érkezett; az összes kiküldött munkavállaló 50%-át Németország (414.200 fő), Franciaország (190.850 fő) és Belgium (159.750 fő) alkalmazta. Forrás: EU Bizottság 2016. Hatásvizsgálat.

⁴ A munkanélküliség a Párizst magában foglaló Ile-de-France régióban a legalacsonyabb (8,3%), míg Hauts-de-France (11,7%), Occitane (11,2%), Provence-Alpes-Cote d'Azur (11%) és Korzika (10,3%) régiókban volt a legmagasabb 2017. első negyedében. Tartományi szinten Cantal tartományban volt a legmagasabb a foglalkoztatottsági szint (5,9% munkanélküliségi ráta), míg Kelet-Pireneusokban volt a legalacsonyabb (14,8% munkanélküliségi ráta). Forrás: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2012804> (2018.05.22.)

⁵ France in Europe - A certain idea. The Economist, 2017. szeptember 30., Special Report - France, 12. o.

tudatos kihagyását, a „*visegrádi négyes fogat szétszakítását*” látja, Emmanuel Macron döntése mögött egy másik tényező is szerepet játszhat: az Európai Tanácsban betöltött soros elnökség. A Máltától 2017. július 1-én a stafétabotot átvevő észt elnökség a 2017. december 31-én következő bolgár, majd azt követően 2018. július 1-én elnökségi szerepet betöltő osztrák kormánnyal alkot egy „triót”. Ausztriát 2019 januárjától Románia követi a poszton. Az Európai Tanács soros elnökségét betöltő tagállam felel az összes uniós tagállam kormányát képviselő Európai Tanács üléseinek előkészítéséért és összehívásáért (ideértve az ülések programjainak az összeállításáért), valamint az Európai Tanács képviselétéért a többi uniós intézmény, így az uniós jogszabályok előkészítéséért felelős Európai Bizottság, és az uniós jogszabályok elfogadásáért felelős Európai Parlament előtt. Nem véletlen tehát, hogy Emmanuel Macron azokkal a tagállamokkal igyekszik a legszorosabbra fűzni a kapcsolatot, amelyek mandátumának első két évében a legnagyobb támogatást nyújthatják számára az uniós szintű célkitűzéseinek megvalósítására.

Az észt-bolgár-osztrák trió közzétett hivatalos programja⁶ – bár nem említi kifejezetten a kiküldött munkavállalókat – nagy hangsúlyt fektet az uniós polgárok „*munkaügy, gazdasági növekedés és biztonság terén kifejezett elvárásaira*”. Az egyik fő cél az uniós fogyasztók, munkavállalók és vállalkozások életkörülményeinek és munkakörülményeinek a javítása, többek között az egységes piacot érintő, fennmaradó korlátozások megszüntetése útján. A három elnökség arra is kötelezettséget vállalt, hogy „*javítson a készségekkel összefüggő kihívásokon és hiányosságokon az állandóan változó munkaerőpiacon és társadalmon belül, a munkavállalók foglalkoztathatóságára, mobilitására, valamint a fenntartható növekedésre és a tisztességes versenyre összpontosítva*”.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Románia és Bulgária idén ünneplik uniós csatlakozásuk 10. évfordulóját, azonban csupán 2016 óta felelnek meg a Schengeni övezetbe történő belépés feltételeinek. A belépés engedélyezéséhez az összes tagállam egyhangú szavazata szükséges⁷, ami kiváló lehetőséget biztosít Emmanuel Macron számára,

⁶ Az Európai Tanács 2017. június 2-i, a jövőbeli észt, bolgár és osztrák elnökség, valamint a külügyi főképviseelő által közzétett 18 hónapos programja (9934/17).

⁷ Bár jelenleg nincs kizárva Románia és Bulgária Schengen-tagságával kapcsolatos szavazás konkrét időpontja, Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke 2017 májusában úgy nyilatkozott, hogy „*Románia várhatóan az általa betöltött soros elnökség idejére már a Schengen övezetbe fog tartozni*”, hiszen „*nem töltheti be valaki az EU-s elnökséget úgy, hogy közben az az érzése, mások megfigyelése, ellenőrzése alatt áll?*” (http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-1279_fr.htm) (2018.05.22.). Annak ellenére, hogy Bulgária korábban fogja betölteni a soros elnökségi pozíciót, e tagállam várható Schengen tagságával kapcsolatban nem hangzott el hasonló nyilatkozat.

hogy politikai nyomást gyakoroljon e tagállamokra saját prioritásainak érvényesítése érdekében.

III. Austerlitz hármas vagy visegrádi négyes?

Hivatalos látogatásának első napján, Salzburgban, Emmanuel Macron a cseh, osztrák és szlovák kormányfővel találkozott, hogy *„egyeztessenek a közös kérdésekkel kapcsolatban ... különösen a gazdaság, a felsőoktatás és a tudás cseréje terén”*. Franciaország közös álláspontot képvisel e tagállamokkal az Európai Unió jövőjét illetően: olyan új Európa létrehozását célozza, amely *„megvédi polgárait a globalizáció által okozott dereguláció minden formájától”*, és amely *„erősebb szerepet tölt be a globalizáció terén”*⁸.

A *„slavkovi háromszöget”* (más néven: austerlitz hármas) Csehország, Szlovákia és Ausztria hozta létre 2015 januárjában annak érdekében, hogy szorosabban együttműködjenek a szomszédsági, regionális gazdasági, elsősorban a közlekedési infrastruktúra, a közös oktatáspolitikai és munkaerőpolitika területén, valamint európai uniós kérdésekben. E cseh kezdeményezésre létrejött stratégiai partnerség tehát újabb keletű, mint a történetileg 1335-ben kezdeményezett, majd 1991-ben újra létrehozott visegrádi együttműködés, azonban egyfajta kifejeződése annak, hogy Csehország és Szlovákia az elmúlt időszakban igyekszik elhatárolódni az *„visegrádi négyes”* európai integrációt egyre inkább elutasító másik két tagjától, Magyarországtól és Lengyelországtól.

A változások ellenére a visegrádi csoport keretében továbbra is szoros marad az együttműködés az azt alkotó Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia között a régiót érintő aktuális változások és kihívások, így különösen az európai versenyképességet érintő szociális dimenzió terén. A 2017/2018. évi magyar elnökség programja⁹ kifejezetten hangsúlyozza az együttműködés szükségességét a munkavállalók kiküldetéséről szóló irányelv (96/71/EK) javasolt módosításával kapcsolatban is, biztosítva a kontinuitást a 2016/2017. évi lengyel V4 elnökség programjával, amelynek egyik kiemelt pontja volt a V4 országok összehangolt fellépésének a kialakítása az uniós belső piacot

⁸ Emmanuel Macron Salzburgban, 2017. augusztus 23-án elhangzott beszéde <http://www.elysee.fr/chronologie/#e17196,2017-08-23,d-placement-en-r-publique-d-autriche-salzburg-> (2018.05.22.); saját fordítás.

⁹ Ld.: <http://v4.gov.hu/download/e/d6/d1000/a-visegradi-csoport-magyar-elnoksege-program.pdf> (2018.05.22.)

és versenyképességet, és különösen a szolgáltatások és munkavállalók szabad áramlását akadályozó kezdeményezésekkel szemben¹⁰.

IV. A kiküldött munkavállalókról szóló irányelv, mint „politikai anomália”¹¹

A kiküldött munkavállalók helyzetét uniós szinten először 1996-ban szabályozták, miután 1986-ban az akkori tagállamok elhatározták az 1957-es Római Szerződés átdolgozását, és az Egységes Európai Okmány aláírását követően 1992-ben létrejött az egységes piac. Az akkor újonnan csatlakozó tagállamokkal (1981: Görögország; 1986: Portugália, Spanyolország; 1995: Ausztria, Finnország, Svédország) olyan gazdaságok is a Közösségek vonzáskörzetébe kerültek, amelyek gazdaságilag lényegesen gyengébben teljesítettek az alapító tagállamokhoz képest, és amelyek szükségessé tették bizonyos közösségi garanciák bevezetését a piaci egyensúly és tisztességes verseny fenntartása céljából, a Közösségek alapját képező szabadságok (és különösen a szolgáltatások szabad mozgása) megóvása érdekében.

A munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről szóló 96/71/EK irányelvet tehát – a közhiedelemmel ellentétben – nem a 2004-ben csatlakozó a kelet-középeurópai tagállamokkal szembeni intézkedésként, hanem elsősorban a Portugáliából és Spanyolországból érkező „olcsó munkaerő” által esetlegesen okozott piaci torzulások („szociális dömping”) mérséklésére fogadták el. Más kérdés, hogy az Európai Központi Bank későbbi elemzései¹² alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Görögország, Portugália és Spanyolország csatlakozását követő munkaerő-áramlás korlátozott volt (kb. 79.000 fő a három új tagállamot érintő átmeneti időszak végéig), míg a '90-es évek közepén csatlakozó Ausztria, Finnország és Svédország – az Európai Szabadkereskedelmi Társulás tagjai lévén – már a csatlakozásuk idején viszonylag magas munkabérrel, magas szintű gazdasági fejlettséggel és

¹⁰ A V4 lengyel elnökségi programját ld.: <file:///C:/Users/Tam%C3%A1s/Downloads/PL-V4-PRES-2016-17-program.pdf> (2018.05.22.)

¹¹ A kiküldött munkavállalók tekintetében a „politikai anomália” kifejezést Claire Dhéret és Andreia Ghimis alkalmazta az European Policy Centre számára készített tanulmányban (Dhéret-Ghimis, 2016. 3.), arra utalva, hogy bár a munkavállalók kiküldetése speciális munkaerő-mobilitási forma, az irányelv elsődleges célja nem a munkavállalók jogainak védelme, hanem a szolgáltatásnyújtás szabadságának a biztosítása. Emiatt a kiküldött munkavállalók nem tekinthetők az Európai Unió működéséről szóló szerződés 45. cikke szerinti munkavállalónak, így őket nem védik az uniós munkavállalókat a Szerződés alapján megillető jogok és egyenlő bánásmód garanciái.

¹² Európai Központi Bank 2006. elemzése; Ld.: Hein és Ward-Wardminger 2006. 9.

stabil pénzügyi, politikai és szociális intézményrendszerrel rendelkeztek, így nem jelentettek különösebb veszélyt a bővülő európai munkaerőpiacra.¹³

A kiküldött munkavállalókról szóló 96/71/EK irányelv célja tehát a személyek és szolgáltatások tagállamok közötti szabad mozgását gátló akadályok eltörlése a tagállamok jogszabályainak összehangolása révén. Az irányelv meghatározza *„a minimális védelmet nyújtó kötelező szabályok magját, amelyet a befogadó ország munkáltatóinak, akik munkavállalókat ideiglenes munkavégzés céljából egy olyan tagállam területére küldenek ki, ahol a szolgáltatásokat nyújtvák, be kell tartaniuk”*.¹⁴

A belső piacon nyújtott szolgáltatások szabad áramlását többek között a kiküldött munkavállalók munkaviszonyára irányadó szabályok *„kemény magjának”* rögzítése útján kívánták biztosítani, ezeket a rendelkezéseket a 96/71/EK irányelv 3. cikke tartalmazza. Ennek értelmében – noha a más tagállamokból kiküldött munkavállalók még mindig a kiküldő vállalattal állnak munkaviszonyban, tehát a szóban forgó tagállam jogszabályai vonatkoznak rájuk – a küldő vállalkozásoknak biztosítaniuk kell, hogy a kiküldetés ideje során a munkavégzés helye szerinti (fogadó) tagállamban hatályos jogszabályok – valamint az építőiparban a hatályos jogszabályok és az általános érvényű kollektív szerződések rendelkezései – alapján illesse meg a kiküldött munkavállalókat:

- a) a maximális munkaidő és minimális pihenőidő;
- b) a minimális éves szabadság;
- c) a minimális bérszint, beleértve a túlóradíjakat; ez a pont nem vonatkozik a kiegészítő foglalkozási nyugdíjrendszerekre;
- d) a munkavállalók rendelkezésre bocsátásának feltételei, különösen a munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó vállalkozások esetében;
- e) a munkahelyi egészség, biztonság és higiénia;
- f) a védintézkedések a várandós vagy gyermekágyas nők, gyermekek és fiatalok munkaviszonyára vonatkozó szabályokat illetően;
- g) a férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód és más megkülönböztetést tiltó rendelkezések.¹⁵

¹³ Neil 2013. 39-40.

¹⁴ A munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről szóló 96/71/EK irányelve (HL 1997. L 18. 1. o.); (13) preambulumbekzdés.

¹⁵ 96/71/EK irányelv 3. cikke

Az uniós tagállamok a kiküldetésre irányadó munkavállalási feltételeinek szabályozása útján kívánták megakadályozni, hogy a származási országukban alacsonyabb bérért dolgozó munkavállalók „elárasszák” a fogadó tagállamok munkaerőpiacát, kiszorítva a magasabb bérért munkát vállaló állampolgárokat.

A 96/71/EK irányelv rendelkezései tehát elméletben azért születtek, hogy a munkaerőpiacot torzító tényezők kiküszöbölése mellett biztosítsák az ideiglenesen más tagállamba kiküldött – és ezáltal kiszolgáltatottabb helyzetben lévő – munkavállalókat megillető tisztességes munkafeltételeket. A valóságban ugyanakkor a 96/71/EK irányelv hiányosságai – így különösen a kiküldetés „korlátozott ideje”, a „küldő/fogadó vállalkozás” fogalmának hiánya, a foglalkoztatási feltételek értelmezési nehézségei, a minimális bérszint lényegi meghatározásának hiánya, valamint az irányelv és az egyéb uniós jogszabályok közötti ellentmondások¹⁶ – teret engedtek a különböző tisztességtelen munkáltatási formáknak („postafiók-vállalkozások”¹⁷, színlelt egyéni vállalkozások, tisztességtelen munkaerő-kölcsönzési ügynökségi gyakorlatok), amelyek kihasználták a tagállamok közötti bér-, és legfőképpen társadalombiztosítási járulék-különbségeket.

Annak ellenére, hogy az Európai Bizottság felmérései szerint a szociális dömpinget keletkeztető, „alacsony bérű tagállamokból magas bérű tagállamokba”¹⁸ történő kiküldetések száma alig éri el az összes kiküldetés egyharmadát, és hogy a legnépszerűbb kiküldetési forma még mindig a magasan szakképzett munkavállalóknak a „magas bérű” tagállamok közötti áramoltatása¹⁹, a magas munkanélküliségi rátával és nagyobb külföldi koncentrációval rendelkező gazdaságok egyfajta keresztes hadjáratot indítottak az olcsó, kelet-európai szakemberek szimbólumává vált „lengyel vízvezeték-szerelő” ellen.

A 96/71/EK irányelv tagállami végrehajtásának elősegítésére 2014-ben elfogadott 2014/67/EU irányelv²⁰ (a továbbiakban: 2014-es végrehajtási irányelv) jelentős előrelépést jelent a kiküldött munkavállalókkal

¹⁶ Voss-Faioli-Lhernould-Iudicone 2016. 28-35.

¹⁷ A szakirodalom „postafiók-vállalkozásnak” nevezi azokat a vállalkozásokat, amelyek csupán névleges irodahelyiséget tartanak fenn valamely tagállamban belső adminisztráció intézése céljából, azonban tényleges tevékenységüket nem ebben a tagállamban fejtik ki. Lásd: Cremers 2014. 3.

¹⁸ Alacsony bérű tagállam (az Európai Bizottság szerint azok a tagállamok, ahol a munkabér nem éri el az uniós átlagbér felét): Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia és Szlovákia; magas bérű tagállam (ahol a munkabér eléri, vagy meghaladja az uniós átlagbér felét): Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Svédország. Forrás: Európai Bizottság, 2016. Hatásvizsgálat, 33. o.

¹⁹ Európai Bizottság, 2016. Hatásvizsgálat, 33-34. o.

²⁰ A munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről szóló 96/71/EK irányelv érvényesítéséről és a belső piaci információs rendszer keretében történő igazgatási együttműködésről szóló 1024/2012/EU rendelet módosításáról szóló 2014/67/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv

kapcsolatos adminisztrációs kötelezettségek és információcsere területén. Jelenleg a szabályozás egyik legnagyobb akadályát ugyanis éppen a kiküldött munkavállalókra vonatkozó információ és legfőképpen a pontos számadatok hiánya jelenti²¹, amire a 2014-es végrehajtási rendelet megoldást jelenthet. Így többek között a 2014-es végrehajtási irányelv a következő kötelezettségeket támasztja a tagállamokkal szemben:

- a) a fogadó tagállam illetékes hatóságának – szükség esetén szorosan együttműködve a letelepedés helye szerinti tagállammal – meg kell vizsgálnia azon tényeszerű elemeket, amelyek ténylegesen jellemzik a kiküldetés fogalmához elválaszthatatlanul kötődő ideiglenes jelleget, valamint azt a feltételt, hogy a munkaadó ténylegesen abban a tagállamban legyen letelepedett, amelyből a kiküldés történik;²²
- b) az illetékes hatóságoknak – annak meghatározása érdekében, hogy valamely vállalkozás ténylegesen folytat-e a pusztán belső igazgatási és/vagy adminisztratív tevékenységeken kívül érdemi tevékenységet – meg kell vizsgálniuk a vállalkozás letelepedési helye szerinti tagállamban elért forgalmának nagyságát, figyelembe kell venniük a különböző valuták vásárlóereje közötti eltéréseket;²³
- c) a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a foglalkoztatási szabályokkal és feltételekkel kapcsolatos információkat díjmentesen általánosan elérhetővé tegyék, és hatékony hozzáférést biztosítsanak hozzájuk nem csupán a többi tagállam szolgáltatói, hanem a kiküldetésben lévő érintett munkavállalók számára is;²⁴
- d) a tagállamoknak – a szociális partnerek autonómiájának tiszteletben tartása mellett – biztosítaniuk kell, hogy a kollektív szerződések mindenki számára hozzáférhető és átlátható módon rendelkezésre álljanak;²⁵
- e) a tagállamok adminisztratív követelményeket és ellenőrzési intézkedéseket írhatnak elő a kiküldött munkavállalók

²¹ Jelenleg nincs olyan nemzeti vagy uniós szintű adatbázis, amely a kiküldött munkavállalók pontos számának megállapítására alkalmas volna. A jelenlegi felmérések a párhuzamosan foglalkoztatott személyek társadalombiztosítása céljából kibocsátott A1 jelű igazolások számán alapulnak. Ugyanakkor ez a számadat nem pontos, hiszen a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló 883/2004/EK rendelet által lefedett kiküldött munkavállalói csoport (akik számára kötelező az A1 jelű igazolás kiváltása) eltér a 96/71/EK irányelv által szabályozott csoporttól. Másrészt az A1 jelű igazolások száma nem tükrözi a 12 hónapnál rövidebb kiküldetések, illetve az igazolás érvényességi idején (24 hónap) belül több alkalommal kiküldött munkavállalók számát. Lásd: Pacolet-De Wispelaere 2015.

²² A 2014/67/EU irányelv (8) preambulumbekzdése

²³ A 2014/67/EU irányelv (9) preambulumbekzdése.

²⁴ A 2014/67/EU irányelv (18) preambulumbekzdése.

²⁵ A 2014/67/EU irányelv (19) preambulumbekzdése.

foglalkoztatásával kapcsolatban, és biztosítják, hogy a nemzeti joggal és gyakorlattal összhangban előírt megfelelő és hatékony ellenőrzések és nyomkövetési mechanizmusok rendelkezésre álljanak;²⁶

- f) a tagállamok intézkedéseket hozhatnak annak érdekében, hogy a kiküldött munkavállalókat ténylegesen foglalkoztató alvállalkozók – a munkáltatóval együttesen vagy a munkaadó helyett – felelősségre vonható legyen a kiküldött munkavállalót megillető bérek és járulékok kifizetését illetően.²⁷

A kiküldött munkavállalókról szóló irányelv módosítását támogatók szerint a 2014-es végrehajtási irányelv legfőbb hiányossága, hogy nem tér ki a politikailag érzékenyebb, ám a kiküldött munkavállalók kizsákmányolására előreláthatólag megoldást jelentő kérdésekre: a minimálbér meghatározására, a szakszervezetek és szociális partnerek szerepére, a kiküldetés „korlátozott idejének” és a kiküldetésben szerepet játszó „küldő/fogadó vállalkozás” fogalmára, a tisztességtelen foglalkoztatási formákra és általában a munkavállalók szociális jogai és a szolgáltatások szabad áramlása közötti egyensúlyra. A 2014-es végrehajtási irányelvnek ugyanakkor nem volt célja a tagállami munkajogi szabályozások harmonizációjának elmélyítése, hiszen a munkavállalók és a munkáltatók jogainak és kötelezettségeinek részletes szabályozása alapvetően tagállami kompetencia.

V. Új korszak, új irányelv?

Az Európai Bizottság, a 2014-es végrehajtási irányelv hiányosságaira, valamint az 1996. óta jelentősen megváltozott gazdasági környezetre is hivatkozással, még a végrehajtási irányelv átültetési határidejének lejártá, azaz 2016. június 18-a előtt kezdeményezte a kiküldött munkavállalókról szóló 96/71/EK irányelv módosítását. 2016. március 8-án a 96/71/EK irányelv célzott felülvizsgálatára irányuló javaslatot terjesztett a Tanács és az Európai Parlament elé.

A 2014-ben hivatalba lépő Juncker-Bizottság az integráltabb és sokoldalúbb belső piac megvalósítása érdekében a kiemelt prioritások közé sorolta a munkaerő-mobilitás előmozdítását, valamint a munkavállalók szociális jogainak védelmét és a tisztességes és méltányos

²⁶ A 2014/67/EU irányelv 9. cikkének (1) bekezdése.

²⁷ A 2014/67/EU irányelv 12. cikke.

feltételek érvényesülését az európai munkaerőpiacon.²⁸ A felülvizsgálat a következő három fő területen vezet be változtatásokat: a kiküldött munkavállalók javadalmazása, a kölcsönzött munkavállalókra vonatkozó szabályok, valamint a hosszú távú kiküldetés. A javaslat értelmében a munkabér és a munkafeltételek terén a kiküldetésben lévő munkavállalókra általánosan ugyanazok a szabályok fognak vonatkozni, mint a helyi munkavállalókra.²⁹

A Bizottság irányelvről szóló javaslata nem aratott osztatlan sikert sem a nemzeti parlamentek, sem az uniós szintű szociális partnerek körében.³⁰ A tagállam közül 11 nemzeti parlament kezdeményezett ún. „sárga lapos” eljárást³¹ a szubszidiaritás elvének megsértésére hivatkozással.³² Az „alacsony bérű”, illetve „magas bérű” tagállamokat képviselő szakszervezetek és munkáltatói szervezetek pedig külön-külön levélben tájékoztatták Marianne Thyssen, a foglalkoztatásért, a szociális ügyekért, valamint a munkavállalói készségekért és mobilitásért felelős biztost a javaslattal kapcsolatos aggályaikról.³³ A Bizottság a tagállamok, valamint szociális partnerek álláspontja fényében újravizsgálta a javaslatát, és 2016 júliusában megerősítette álláspontját: mindent egybevetve a Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a javaslata *„teljes mértékben összhangban áll a szubszidiaritás elvével [...] A munkavállalók kiküldetése természeténél fogva határokon átnyúló kérdés. A Jean-Claude Juncker vezette Bizottság továbbra is szilárdan elkötelezett a személyek olyan szabályokon alapuló szabad mozgása mellett, amelyek mindenki számára egyértelműek és méltányosak, és amelyeket a gyakorlatban is alkalmaznak”*.³⁴

²⁸ https://ec.europa.eu/commission/priorities/internal-market_hu (2018.05.22.)

²⁹ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2546_hu.htm (2018.05.22.)

³⁰ Voss-Failoli-Lhernould-Iudicone 2016. 49-50.

³¹ A „sárga-lapos eljárásnak” nevezett szubszidiaritás-ellenőrzési mechanizmus azokon a területeken alkalmazandó, ahol az Európai Unió és a tagállamok megosztott hatáskörrel rendelkeznek. Ha a tagállami parlamentek úgy ítélik meg, hogy valamelyik jogalkotási aktus tervezete nem felel meg a szubszidiaritás elvének (azaz a javasolt tervezet túlságosan beavatkozik a tagállamok jogalkotási autonómiájába), ún. indokolt véleményt küldhetnek a Bizottságnak. Ha az indokolt véleményt kiadó tagállami parlamentek szavazatainak száma eléri az összes szavazat egyharmadát, a Bizottságnak felül kell vizsgálnia javaslatát.

³² http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2546_hu.htm (2018.05.22.)

³³ Az „alacsony bérű” tagállamok álláspontja lényegében az, hogy a kiküldött munkavállalókról szóló irányelv megfelelő garanciákat tartalmaz a kiküldött munkavállalók szociális jogainak biztosítása céljából, így az esetleges torzulásokat nem maga az irányelv, hanem annak végrehajtása okozza. A végrehajtással kapcsolatos felülvizsgálat azonban még idő előtti, mivel még nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok a végrehajtási irányelv átültetése által elért eredményekről (ld: http://arbetsratt.juridicum.su.se/euarb/15-03/nio_medlemsstater_utstationeringsdirektivet_augusti_2015.pdf) (2018.05.22.). Ezzel szemben a „magas bérű” tagállamok a szabályozást lényegesen módosítani kellene az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elv mentén, a munkavállalókat megillető jogok biztosítása, valamint a piaci versenyt torzító anomáliák kiküszöbölése érdekében. Ld: <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/briefven/2015/06/19/brief-aan-europees-commissaris-thyssen-over-de-detacheringsrichtlijn/2015-06-18-consolidated-version-letter-to-thyssen.pdf>) (2018.05.22.).

³⁴ Európai Bizottság - Sajtóközlemény - Munkavállalók kiküldetése: A Bizottság megvitatta a nemzeti

A Bizottság a kiküldött munkavállalókkal kapcsolatos álláspontját a 2017. szeptember 13-án megtartott, az Unió helyzetéről szóló értékelő beszédben is megerősítette, némileg mérsékelve azt. Bár a kiküldött munkavállalók helyzetének szabályozása továbbra is az egyik kiemelt uniós célkitűzés maradt, Jean-Claude Juncker bizottsági elnök rávilágított arra, hogy kielégítő eredményt csak kölcsönös engedmények útján lehet elérni, és *„amennyiben a végeredmény az Uniónk számára megfelelő és minden tagállamára nézve méltányos, a Bizottság nyitott lesz a kompromisszumra”*.³⁵

Bár első látásra a kiküldött munkavállalókról szóló irányelv viszonylag egyértelmű kérdést – a munkáltatója nevében korlátozott ideig más tagállamban munkát teljesítő munkavállalók helyzetét – hivatott rendezni, a valóságban a téma valódi „politikai darázsfaszek”, hiszen megoldása két uniós alapelv, a szolgáltatások szabad mozgása és a munkavállalók szabad mozgása (és az ezzel járó szociális jogok) hierarchiájának a megállapítását teszi szükségessé. Bár eddig az Európai Unió Bíróságának a joggyakorlata a szolgáltatásnyújtás szabadságának az érvényesülését helyezte előtérbe,³⁶ az Európai Unió Alapjogi Chartájának a Lisszaboni Szerződésbe foglalása, és ezáltal kötelező érvényűvé válása³⁷ a joggyakorlat felülvizsgálatát teszi szükségessé, a Chartában biztosított alapjogok – és köztük a foglalkoztatás megválasztásának szabadsága és a munkavállaláshoz való jog, valamint a Charta „Szolidaritás” című IV. fejezetében rendezett kollektív jogok – érvényesítése érdekében.³⁸

Könnyű arra a következtetésre jutni, hogy a határon átnyúló munkavégzési formák, és így a munkavállalók kiküldetésével okozott piaci és szociális torzulások kiküszöbölhetőek lennének a „méltányos kiküldetés” fogalmának a meghatározásával,³⁹ ugyanakkor a kiküldetések mögött húzódó eltérő gazdasági és politikai érdekeket figyelembe véve nehezen elképzelhető, hogy a 28 (az Egyesült Királyság kilépésével hamarosan 27) uniós tagállam olyan megállapodásra jutna, amely mind a küldő és a

parlamentek aggályait. Brüsszel, 2016. július 20. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2546_hu.htm (2018.05.22.)

³⁵ Európai Bizottság - Beszéd - Jean-Claude Juncker elnök Az Unió helyzete 2017. Brüsszel, 2017. szeptember 13. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_hu.htm (2018.05.22.)

³⁶ Lásd különösen a C-438/05 The International Transport Workers' Federation and The Finnish Seamen's Union (ún. Viking) ítéletet; a C-341/05 Laval un Partneri ítéletet; a C-346/06 Rüffert-ítéletet és a C-319/06 Bizottság kontra Luxembourg ítéletet.

³⁷ A Charta 2009. december 1. óta jogilag kötelező erejű, amióta a Lisszaboni Szerződés 6. cikkének (1) bekezdése kimondta, hogy *„[a]z Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések”*.

³⁸ Malmberg 2016.

³⁹ Voss-Faioli-Lhernould-Iudicone 2010. 65.

fogadó tagállamok, mind a kiküldött munkavállalók számára egyszerre kedvező volna.⁴⁰

VI. Az új irányelvről szóló javaslat - úton a méltányos munkavállalói mobilitás felé?

A kiküldött munkavállalókról szóló új irányelv kidolgozásának az ötlete nem új keletű. Már a 2014-es végrehajtási irányelv kidolgozása során felmerült, hogy a végrehajtási irányelvnek felül kellett volna vizsgálnia, vagy át kellett volna dolgoznia a 96/71/EK irányelvet, hiszen az a jelenlegi formájában nem képes orvosolni azokat a lényegi hiányosságokat, amelyekre a bírói joggyakorlat is rámutatott: így különösen a kollektív szerződések kiterjedésének, az alkalmazható „kemény mag” szabályok terjedelmének, a fogadó tagállam kedvezőbb szabályai használatának, valamint a sztrájkhoz való jog és más alapvető szociális jogok tiszteletének a kérdését.⁴¹

Az Európai Bizottság által 2016 márciusában előterjesztett javaslat középpontjában a méltányosság, a kiküldött munkavállalók szociális jogainak a védelme áll. Az új irányelvnek tehát nem célja a 2014-es végrehajtási irányelv vagy ezen irányelv alapján hozott nemzeti intézkedések módosítása, hanem inkább az eredeti 96/71/EK irányelv korszerűsítése, kiegészítse olyan szabályokkal, amelyek tükrözik az uniós gazdaságban és munkaerő-piacon 1996 óta bekövetkezett változásokat.⁴² A Bizottság szerint a 96/71/EK irányelvben szereplő, a fogadó államban hatályos minimális bérszint alkalmazásának előírása, a figyelembe veendő bérelemek és a kiküldetés maximális időtartama meghatározásának hiánya, valamint az uniós jogszabályok ellentmondásossága miatt az irányelvet nehezen lehetett átültetni a tagállamok nemzeti jogába, ami a

⁴⁰ Bár az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elv méltányosnak tűnik a (többnyire drágább országba kiküldött) munkavállalók szempontjából, makrogazdasági szempontból a kiküldött munkavállalók bérének, illetve társadalombiztosítási járulékaiknak a megemlése az „olcsóbb” kelet-középeurópai tagállamok versenyelőnyének elvesztését eredményezi, ami rövid távon munkahelyek megszűnéséhez vezethet ezekben a tagállamokban.

⁴¹ Régiók Bizottsága - Vélemény a szolgáltatásnyújtás keretében történő munkavállalók kiküldetéséről (ECOS-V-032). 98. plenáris ülés, 2012. november 29-30. (European Union, Committee of the Regions - Opinion - The posting of workers in the framework of the provision of services) [https://dm.cor.europa.eu/CORDocumentSearch/Pages/opinionsresults.aspx?k=\(documenttype:AC\)%20\(documentlanguage:EN\)%20\(documentnumber:1185\)%20\(documentyear:2012\)](https://dm.cor.europa.eu/CORDocumentSearch/Pages/opinionsresults.aspx?k=(documenttype:AC)%20(documentlanguage:EN)%20(documentnumber:1185)%20(documentyear:2012)) (2018.05.22.)

⁴² Bár a kiküldött munkavállalók csupán kis százalékát képviselik az uniós munkaerőnek, a legfrissebb (2014-es) felmérések szerint a kiküldött munkavállalók száma 2014-ben 10,3%-kal nőtt 2013-hoz képest, és 44,4%-kal nőtt 2010-hez képest. A 2009-2010 közötti stagnálást követően fokozatosan növekvő trend figyelhető meg. Forrás: Commission Staff Working Document - Impact Assessment accompanying the document Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council amending Directive 96/71/EC concerning the posting of workers in the framework of the provision of services [SWD(2016) 52 final], 6. o.

kiküldött munkavállalók és a helyi munkavállalók munkabérének jelentős eltéréséhez, és végső soron egyenlőtlen versenyfeltételek kialakulásához vezetett.

Az új irányelvről szóló javaslat ezért elsősorban három pillérré támaszkodik:⁴³

- a) azonos munkáért járó egyenlő díjazás: a kiküldött munkavállalókat a fogadó tagállamban törvényben, rendeletben vagy közigazgatási határozatban, illetve általános érvényű kollektív szerződésben meghatározott munkabér (nem csupán minimálbér) illetné meg;
- b) az általános érvényű kollektív szerződésekben meghatározott szabályokat a kiküldött munkavállalók esetében minden gazdasági ágazatban (nem csupán az építőiparban) kötelező lenne alkalmazni;
- c) a helyi munkavállalókra alkalmazott valamennyi munkajogi szabályt a kiküldött munkavállalókra is alkalmazni kellene majd, ha a kiküldetés meghaladja a 24 hónapot.

Az új irányelv elfogadását támogatók szerint azért van szükség új szabályozásra, hogy a munkavállalók szabad mozgását az elmúlt húsz évben erőteljesen megváltozott környezetben továbbra is biztosítsák, másrészt hogy megóvják a kiküldött munkavállalók méltóságát a jelenlegi jogszabályi környezetben elkövetett visszaélésekkel szemben, biztosítva számukra a tisztességes munkafeltételeket, a védelmet a kiküldetések során gyakran tapasztalható kizsákmányolással szemben, és végső soron egyenlő versenyfeltételeket biztosítsanak a fogadó tagállamokban működő cégek számára az alacsonyabb társadalombiztosítási járulékokat fizető, és ezért versenyelőnyben lévő más tagállami piaci szereplőkkel szemben.⁴⁴

Az új irányelv elfogadása ellen ugyanakkor több ellenérv is szól. A „sárga lapos eljárást” indító, többségben „alacsony bérű” tagállam álláspontja az, hogy a jelenlegi, regionálisan óriási gazdasági különbségeket felmutató uniós piacon az egyenlő munkáért egyenlő bér elvének bevezetése valójában a „magas bérű” tagállamokban székhellyel rendelkező, nagy tőkéjű cégeknek kedvezne, hiszen az „alacsony bérű” tagállamból kiküldött munkavállalók bérének a „magas bérű” tagállamokban irányadó munkabér szintjére emelése olyan többletköltséget jelentene a keleti régióban működő vállalkozások

⁴³ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 1996 concerning the posting of workers in the framework of the provision of services {COM(2016)128}

⁴⁴ Constance Le Grip francia EP képviselő (Európai Néppárt) és Alfred Sant máltai EP képviselő (Európai Szocialisták és Demokraták) álláspontja. The problem with posted workers: Free movement or free labour? France 24 English, 2017. január 23. (https://youtu.be/yORDRoJo_SU) (2018.05.22.)

számára, amely végső soron e vállalkozások megszűnéséhez és munkahelyek elvesztéséhez vezetne. Az új irányelv bevezetése tehát hosszú távon éppen hogy a szolgáltatások szabad áramlását korlátozná uniós szinten, és a nemzeti munkaerőpiacok bezáródását eredményezné,⁴⁵ valamint az Unió belső piacán lévő verseny korlátozásával az európai vállalkozások globális versenyképességét csökkentené.⁴⁶

VII. A kiküldött munkavállalók helyzetének uniós szintű újraszabályozása - érvek és ellenérvek

A munkavállalók szabad mozgásának a kérdésköre mindig is érzékeny területnek minősült, hiszen a munkaerő tagállamok közti áramlása esetén a küldő tagállamoknak a más tagállamban foglalkoztatott, kiküldött munkavállalói után a munkaerőpiacon keletkező hiány betöltésére („brain-drain”), míg a fogadó tagállamoknak a megnövekedett munkaerő-kínálat folytán a munkából kieső (hazai) munkavállalók foglalkoztatására kell megoldást találniuk.⁴⁷

Bár az új tagállamok csatlakozása óta elmúlt évtized tapasztalata az, hogy a munkavállalók szabad áramlása – és köztük a kiküldött munkavállalók más tagállamban történő foglalkoztatása – a fogadó (nyugati) tagállamok gazdaságára összességében pozitív hatást gyakorolt, a közhiedelem és a politikai visszhang még mindig e jelenség árnyoldalaival és esetleges veszélyeivel foglalkozik, gyakran túlértékelve a munkaerő-áramlás következtében az újonnan csatlakozott tagállamok által elért előnyöket, és alábecsülve az utóbbiakat a munkaerő elvándorlása miatt érő veszteségeket.⁴⁸

Gazdasági elemzésekkel kimutatható, hogy az „alacsony bérű” és a „magas bérű” tagállamok közötti verseny három csatornája – 1. az áruk „alacsony bérű” tagállamokból való importálása; 2. a szolgáltatások „alacsony bérű” tagállamokból való nyújtása kiküldött munkavállalók útján; 3. a gyártási folyamat kiszervezése „alacsony bérű” tagállamokba⁴⁹ – közül a kiküldött munkavállalók foglalkoztatása jelenti a legkisebb torzulást a szociális dömping megvalósítása szempontjából.⁵⁰ Ugyanis a

⁴⁵ Renate Weber román EP képviselő (Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért) álláspontja; The problem with posted workers: Free movement or free labour?, France 24 English, 2017. január 23. (elérhető: https://youtu.be/yORDRoJo_SU) (2018.05.22.)

⁴⁶ Vaccarino-Darvas 2016.

⁴⁷ Gellérné 36.

⁴⁸ Gellérné 36.

⁴⁹ Sapir 2015.

⁵⁰ Darvas 2017b

szolgáltatásnyújtás ilyen formája rendszerint korlátozott ideig tart, az uniós szinten kiküldött munkavállalók száma elenyésző a teljes foglalkoztatottsághoz képest, ráadásul – a közhiedelmekkel ellentétben – a kiküldött munkavállalók gyakran a fogadó országban érvényes minimálbért meghaladó bérért vállalják a kiküldetéseket, és ezt kiegészítve a kiküldetéssel járó egyéb költségekkel (utazás, szállás, napidíj stb.) kifejezetten költséges munkaerőnek minősülnek.⁵¹ Ezen felül a munkavállalók más tagállamba történő jogszerű kiküldetése megoldást jelenthet az uniós munkaerőpiac strukturális egyenlőtlenségeinek a kiegyenlítésére, továbbá pozitív hatással van a kiküldő tagállam gazdaságára, hiszen csökkenti a munkanélküliséget, növeli a háztartások bevételét (és ezáltal a vásárlóerejét), valamint a munkára kivetett jövedelemadó összegét.⁵²

Pozitív hatásai ellenére a kiküldött munkavállalók jelenségét leggyakrabban a „szociális dömpinggel” azonosítják. A nemzetközi árukereskedelemben, a „dömping” kifejezést tipikusan arra a gazdasági jelenségre használják, amikor egy külföldi gyártó a kivitelre szánt áruira a hazai piacon érvényesülő ár alatti vagy a gyártási költsége alatti árat állapít meg. A „szociális dömping” fogalma – elismerve, hogy nincs jogilag elismert és egyetemesen alkalmazott meghatározás – az Európai Parlament Foglalkoztatási és Szociális Bizottsága szerint *„különbéle szándékos visszaéléseket és a hatályos európai és nemzeti jogszabályok (többek között törvények és egyetemesen alkalmazandó kollektív szerződések) megkerülését foglalja magában, ami a foglalkoztatási és a működési költségek jogellenes minimalizálásával lehetővé teszi a tisztességtelen versenyt, és a munkavállalói jogok megsértéséhez, illetve a munkavállalók kizsákmányolásához vezet”*.⁵³ Kevés szó esik arról, hogy a „szociális dömpinghez” hasonló, piacot torzító hatással jár a „magas bérű” tagállamok azon gyakorlata, hogy „alacsony bérű” országokból importálnak termékeket, illetve hogy „alacsony bérű” (EU-n belüli és kívüli) országokba szervezik ki a gyártási folyamataikat.⁵⁴

Amint azt Darvas Zsolt, a Bruegel Institute szakértője is megállapítja, az „egyenlő díjazás” azt jelenti, hogy két munkavállaló ugyanakkora díjazásban részesül, míg az *„ugyanazon munkáltatónál azonos munkáért járó egyenlő díjazás”* egyes „magas bérű” tagállamok képviselőinek az

⁵¹ Batsaikhan 2017.

⁵² Vaccarino-Darvas 2016.

⁵³ Jelentés az Európai Unió belüli szociális dömpingről (2015/2255(INI)), Foglalkoztatási és Szociális Bizottság, 2016. augusztus 18. Előadó: Guillaume Balas, I. fejezet 1. pont (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2016-0255+0+DOC+XML+V0//HU>) (2018.05.22.)

⁵⁴ Sapir 2015.

alapvető követelése. Ugyanakkor mielőtt azt vizsgálnánk, hogy a kiküldött munkavállalók esetében ez az elv hogyan valósulhatna meg, fontos megjegyezni, hogy az „egyenlő díjazás” elve nemzeti szinten sem érvényesül a (helyi) munkavállalók között. Az ugyanazon ágazatban azonos pozíciót betöltő munkavállalók díjazása gyakran jelentősen eltér egymástól, többek között a munkatapasztalatuk, teljesítményük, a munkáltatójuk által elért teljesítmény vagy akár nemük függvényében. Ennélfogva a munkavállalókat gyakran eleve egyenlőtlen munkapiacra küldik ki.⁵⁵

A fentiekén túlmenően az „egyenlő díjazás” elve azt is feltételezné, hogy a „magas bérű” tagállamokból származó munkavállalók „alacsony bérű” tagállamba történő kiküldetés esetén alacsonyabb díjazásban kellene, hogy részesüljenek a kiküldetés idejére, hacsak az egyes pozíciók díjazása nem válna egyenlővé uniós-szerte. Ez azonban a nemzeti munkaerőpiacokra történő olyan súlyos beavatkozás lenne, amelyre az uniós Szerződések nem teremtenek alapot.⁵⁶

Szakértők szerint⁵⁷ ugyanis nem önmagában a kiküldött munkavállalók intézménye okoz torzulásokat egyes tagállamok gazdaságában, hanem az unión belüli mobilitás szabályaival való visszaélések, valamint az illegálisan munkát vállalók alkalmazása. Az, hogy a politikai szereplők a kiküldött munkavállalókat bűnbakként kezelik, mélyebb problémákra utal, mind uniós, mind tagállami szinten. Egyrészt a különböző jövedelem- és termelékenységi szinttel rendelkező uniós piac integrálásának nehézségeiről, másrészt a tagállamok munkaerőpiacán megfigyelhető strukturális munkanélküliségről és a nemzeti szabályozási rendszerek elavultságáról tereli el a szavazók figyelmét.

A be nem jelentett foglalkoztatás sokkal szélesebb körű jelenség, mint a munkavállalók más tagállamba történő kiküldetése. Bár az árnyékgazdaság mérete pontosan nem határozható meg, a be nem jelentett munkavállalók száma egyes becslések szerint uniós szinten, tagállamtól függően, a munkaerőpiac 9-21%-a között mozog,⁵⁸ majdnem húszszor meghaladva a kiküldött munkavállalók becsült számát (legutóbbi számítások alapján az uniós munkavállalók 0,4-0,9%-át képviselik a kiküldött munkavállalók). A be nem jelentett foglalkoztatással járó negatív hatások – már csak a jelenség súlyánál fogva is – jóval felülmúlják a

⁵⁵ Darvas 2017a

⁵⁶ Vaccarino-Darvas 2016.

⁵⁷ Guntram Wolff, a Bruegel Intézet (Brüsszel) igazgatója; Pavel Rozsypal, Csehország volt OECD nagykövete; Paul Smith, a Nottingham University (Egyesült Királyság) professzora; THE DEBATE - The battle over posted workers: Macron on tour to convince EU leaders, France 24 English, 2017. augusztus 23. (<https://youtu.be/Vp6Ltq1un-U>) (2018.05.22.)

⁵⁸ Schneider 2012. 61-64.

kiküldött munkavállalók által okozott „szociális dömping” következményeit. Ugyanakkor az illegálisan munkát vállalók – szemben a kiküldött munkavállalókkal – ténylegesen ki vannak szolgáltatva munkáltatóiknak, nem részesülnek szociális védelemben, és gyakran még a minimálbérnek megfelelő díjazásban sem részesülnek.⁵⁹ Ezzel szemben a 2014-es végrehajtási irányelv átültetésével a tagállamoknak szigorú szabályokat kellett bevezetniük nemzeti szinten annak érdekében, hogy mihamarabb kiszűrjék a kiküldött munkavállalókkal kapcsolatos esetleges visszaéléseket és csalásokat, és megfelelő fórumot teremtsenek a kiküldött munkavállalók számára, hogy szükség esetén a kiküldő munkáltatóval szemben fellépjenek a jogaik érvényesítése érdekében.

Bár a 2014-es végrehajtási irányelvet a legtöbb tagállam határidőben, 2016. június 18-ig átültette nemzeti jogába, az irányelv gyakorlati alkalmazásával elért eredményekre leghamarabb 2019-ben láthatunk majd adatokat. A Bizottság ekkor fog jelentést benyújtani az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak az irányelv alkalmazásáról és végrehajtásáról.⁶⁰ Emiatt több tagállam is úgy véli, hogy a 96/71/EK irányelv újratárgyalása jelenleg még idő előtti, hiszen be kell várni a Bizottság jelentését annak megállapítására, hogy a 2014-es végrehajtási irányelvvvel megvalósított új rendszer hogyan működik a gyakorlatban.⁶¹

Főleg a közép-kelet európai tagállamok álláspontja az, hogy az „azonos munkáért járó egyenlő díjazás” elvének bevezetése a kiküldött munkavállalók kontextusában megfontolatlan és összeegyeztethetetlen a valódi egységes piac szellemével, hiszen a díjazások közötti különbség pusztán a heterogén piac strukturális jellegzetessége, amely az eltérő gazdasági fejlődési szintből, adórendszerekből, munkajogi szabályozásból és társadalombiztosítási rendszerekből ered, és nem célja a tisztességtelen verseny.⁶²

VIII. Összegzés

A fenti áttekintésből látható, hogy az Emmanuel Macron által reflektorfénybe állított kérdéskör – az Európai Unión belül kiküldött

⁵⁹ Vaccarino-Darvas 2016.

⁶⁰ 2014/67/EU irányelv 24. cikk (1) bekezdés

⁶¹ Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia és Szlovákia levele Marianne Thyssen biztoshoz: http://arbetsratt.juridicum.su.se/earb/15-03/nio_medlemsstater_utstationeriongsdirektivet_augusti_2015.pdf (2018.05.22.)

⁶² Darvas 2017a

munkavállalók helyzete és szabályozása –igen aktuális téma, amelynek mihamarabbi rendezése mind az „alacsony bérű”, mind a „magas bérű” tagállamok számára kulcsfontosságú. Az, hogy ez a jelenség az egységes belső piac létrejötte után 25 évvel még mindig komplex kérdéseket vet fel – még az Európai Unió alapját képező négy szabadság és azok egymás közötti viszonyának értelmezését illetően is –, kiváló mutatója annak, hogy minden erőfeszítés ellenére a tagállamok közötti együttműködés, a valódi uniós integráció még mindig nem valósult meg maradéktalanul. Amennyiben az Európai Unió valóban prioritásának tartja az uniós gazdaság fellendítését, az Unió mint globális piaci szereplő versenyképességének a javítását, a tagállamok – és különösen a keleti és a nyugati blokk – érdekei között húzódó mély szakadékot mérsékelni kell. Hiába volt Emmanuel Macron óhaja, hogy a helyzetre még a tavalyi észt soros elnökség idején megoldás szülessen, és 2018. januárjától új szabályozás lépjen életbe a kiküldött munkavállalókra vonatkozóan,⁶³ ez a munkavállalási forma olyan alapvető kérdéseket vet fel, amelyek elhamarkodott, a jelenség kiterjedésére vonatkozó valós adatok nélküli „foltozgatása” pusztán újabb ideiglenes megoldásokat – és ezáltal tagállamok közötti feszültségeket – szülne. A kelet-középeurópai tagállamok által előadott ellenérvek ellenére a Tanács 2017. október 23-án általános megközelítést fogadott el⁶⁴ az Európai Bizottság irányelvre irányuló javaslatáról, amelyet az Európai Parlament 2018. május 29-én jóváhagyásával megerősített.⁶⁵ Fontos lenne ugyanakkor, hogy meginduljon a valódi párbeszéd a tagállamok között a kiküldött munkavállalókat érintő témában is, hiszen – az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján láthattuk – a kiküldött munkavállalóra irányadó irányelvek túlnyúlnak a tagállamok között ingázó személyek munkával kapcsolatos jogainak szabályozásán. Egy új, megfontolt és megalapozott szabályozás az egységes piac egészének és végül is az Európai Unió alapvető működésének a reformját is jelentheti.

⁶³ Lásd többek között: Emmanuel Macron Romániában, 2017. augusztus 24-én elhangzott sajtótájékoztatója (<http://www.elysee.fr/chronologie/#e17212.2017-08-24.d-placement-en-roumanie-bucarest>), valamint Emmanuel Macron francia Köztársasági Elnök és Boiko Borissov bolgár Miniszterelnök 2017. augusztus 25-i közös nyilatkozata (<http://www.elysee.fr/declarations/article/declaration-conjointe-d-emmanuel-macron-et-de-boiko-borissov-premier-ministre-de-bulgarie/>) (2018.05.22.)

⁶⁴ A Tanács 2017. október 23-i szavazásán Magyarország, Litvánia, Lettország és Lengyelország az irányelv módosítása ellen szavazott, míg az Egyesült Királyság, Írország és Horvátország tartózkodott a szavazástól.

⁶⁵ <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180524IPR04230/posting-of-workers-final-vote-on-equal-pay-and-working-conditions> (2018.06.05.)

Felhasznált irodalom

BATSAIKHAN, Uuriintuya: *EU posted workers: separating fact and fiction*; Bruegel, 2017. augusztus 31. (<http://bruegel.org/2017/08/eu-posted-workers-separating-fact-and-fiction/>; 2017.10.29.)

CREMERS, Jan: *Letter-box companies and abuse of the posting rules: how the primacy of economic freedoms and weak enforcement give rise to social dumping*; ETUI Policy Brief No. 5/2014 (<https://www.etui.org/Publications2/Policy-Briefs/European-Economic-Employment-and-Social-Policy/Letter-box-companies-and-abuse-of-the-posting-rules-how-the-primacy-of-economic-freedoms-and-weak-enforcement-give-rise-to-social-dumping>; 2017.09.01.)

DARVAS Zs.: *Revision of the Posted Workers Directive misses the point*, Bruegel, 2017. október 18. (<http://bruegel.org/2017/10/revision-of-the-posted-workers-directive-misses-the-point/>; 2017.10.29.)

DARVAS Zsolt: *Could revising the posted workers directive improve social conditions?*, Bruegel, 2017. január 31. (http://bruegel.org/wp-content/uploads/2017/08/Darvas_2017-01-31_EP_Posting_workers-1.pdf; 2017.10.29.)

DHÉRET, Claire; GHIMIS, Andreia: *The revision of the Posted Workers Directive: towards a sufficient policy adjustment?* EPO Discussion Paper, 2016. április 20. (http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=17&pub_id=6475; 2017.09.01.)

DR. GELLÉRNÉ LUKÁCS Éva: *Free movement of persons – a synthesis* (https://www.ajk.elte.hu/file/JM_Lukacs_PersonsFreeMovement.pdf; 2017.11.03.)

HEINZ, Frigyes Ferdinánd; WARD-WARMDINGER, Melanie: *Cross-Border Labour Mobility within an Enlarged EU*, European Central Bank – Occasional Paper Series No. 52. (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp52.pdf>; utoljára látogatott: 2017.09.01.)

MALMBERG, Jonas: *The impact of the ECJ judgments on Viking, Laval, Ruffert and Luxembourg on the practice of collective bargaining and the effectiveness of social action*, Study for the EMPL Committee 2016, European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department A - Economic and Scientific Policy

(<http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201107/20110718ATT24274/20110718ATT24274EN.pdf>; 2017.09.01.)

PACOLET, Jozef; DE WISPELAERE, Frederic: *Posting of Workers. Report on A1 portable documents issued in 2014*, Netwrk Statistics FMW&SSC, Európai Bizottság, 2015.

(ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13488&langId=en; 2017.09.01.)

SAPIR, André: *Single Market and Social Protection: Friends or Foes?*, előadás, Stockholm, 2015. szeptember 11. (<http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/03/Sapir-2015-Stockholm.pdf>; 2017.10.29.)

SCHNEIDER, Friedrich: *The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?*, Discussion Paper Series IZA DP No. 6423, 2012. március, 1A. táblázat, 61-64. o. (<http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>; 2017.10.29.)

VACCARINO, Elena és DARVAS Zsolt: *"Social dumping" and posted workers: a new clash within the EU*; Bruegel, 2016. március 7. (<http://bruegel.org/2016/03/social-dumping-and-posted-workers-a-new-clash-within-the-eu/>; 2017.10.29.)

VOSS, Eckhard; FAIOLI, Michele, LHERNOULD, Jean-Philippe; IUDICONE, Feliciano: *Posting of Workers Directive - current situations and challenges*, Study for the EMPL Committee 2016, European Parliament, Direcotrte-General for Internal Policies, Policy Department A - Economic and Scientific Policy
([http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579001/IPO_L_STU\(2016\)579001_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579001/IPO_L_STU(2016)579001_EN.pdf); 2017.09.01.)

Hivatkozott jogszabály-tervezetek

Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 1996 concerning the posting of workers in the framework of the provision of services – COM(2016)128

Commission Staff Working Document – Impact Assessment – Accompanying the document, Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council amending Directive 96/71/EC concerning the posting of workers in the framework of the provision of services {COM(2016) 128 final}{SWD(2016) 53 final}

European Commission Final Impact Assessment 2016:
http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/cia_2016_en.htm (2017.09.04.)

Sidebar conversations – Emmanuel Macron and posted workers Summary

Between 23-25 August 2017, the newly elected French President of the Republic, Emmanuel Macron, met with his counterparts in Austria, Romania and Bulgaria to discuss pressing matters of EU relevance, and in particular to campaign for the reform of the 96/71/EC directive concerning the posting of workers within the framework of provision of services. France, being one of the largest destination countries of temporary workers posted from other Member States to provide transnational services, is aiming at obtaining a leading role in the regulation of postings at EU level, given its double-sword nature: on one hand, at national level, the regulation of the employment conditions of foreign employees in France is at the core of the labour law reforms envisaged by Emmanuel Macron to reduce the level of unemployment and precarious situation of young employees; on the other hand, at EU level, the regulation of the posting of workers is gaining increased significance given its part in the free provision of services within the single market, thus its consolidation would raise France to the rank of leaders in the European Union.

This article reviews the possible sources of the tension between 'high wage' and 'low wage' countries concerning the reform of the Posting of Workers Directive, and analyses whether a new revised regulation would indeed serve the purpose of achieving fairer employment mobility across the EU.

Hegedős Soma

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

**Témavezető: Szmodis Jenő habil. egyetemi docens, Nemzeti
Közszolgálati Egyetem**

Az iszlám jog egyes alapproblémái

I. Bevezető

„Az iszlámban minden törvény vallási törvény, így az egyes előírások az imáról, a mosakodásról, a böjtölésről és a zarándoklatról éppen úgy, mint ahogyan a bérleti szerződésről, az adásvételi szerződés megkötése alapján az opció tartamáról, a bankcsődről, a házasságkötésről, avagy a bírósági eljárásról és büntetőjogról szóló rendelkezések.”¹ Ez az idézet a XIX. század egyik legnagyobb orientalistájától, Eduard Sachautól származik, 1897-ből. Sachau a mohammedán jogról írt könyvében nemcsak arra mutat rá, mennyire nehezen elválasztható egymástól az iszlámban a rituális és a profán szféra, hanem egyúttal azt a kérdést is felteszi, hogy a muszlimok nyugat-európai mintára kialakított értéksemleges államokban valójában mennyiben élhetik meg szabadon hitüket az iszlám jogrendszer egészének alkalmazása nélkül?

Ez a napjainkban már nemcsak orientalisták és társadalomtudósok által boncolgatott téma egyáltalán nem jogtörténeti kérdés. Az aktuálpolitikai vitákon túl ugyanis fontos hangsúlyozni az iszlám jog tényleges és élő jogi jellegét. A Korán 6238 verséből – definíciótól függően – 80-300 nevezhető jogi előírásnak, amely számarányt elsőre kevésnek is lehetne nevezni. Másrészt, hogy a jogi előírások az iszlámban mégsem negligálhatóak egykönnyen, mutatja, hogy Kanadában 2003-tól, Nagy-Britanniában pedig immár több mint 30 éve működnek speciális iszlám jogi szerveződések.²

A tanulmány az iszlám jog vizsgálatára tett első lépésben a jogi és a vallási szféra összefonódását veszi szemügyre. Ennek keretében az első részben az alapvető fogalmakat és az ún. prófétai jogvezetés elvét elemzem mélyebben. A második részben pedig az iszlám jog keletkezéséről szóló álláspontokat fejtem ki.

¹ Eduard Sachau 1902. VII.

² Ld: Maleki, Navideh 2016. 6-14.

I.1. Alapfogalmak

Az iszlám jogi dimenziójáról szóló tudományos disputa feltárásához már az elején elengedhetetlenül szükséges tisztába tenni az iszlám jog fogalmi kereteit. Ennek szükségessége voltaképpen máris érthetővé válik pusztán azzal, ha leszögezzük, az *iszlám jog* és a *saríá* kifejezés nem fedik egymást teljesen. *„Semmiképpen sem helyes a saríát iszlám jogként fordítani.”* – állapította meg például Rüdiger Lohlker, aki szerint az iszlám jog módfelett összetett jelenség.³ Éppen az alapfogalmak tisztázása azonban több szempontból sem könnyű művelet. Egyrészt az egyes fogalmak az évszázadok során tartalmilag is valamelyest változtak, kristályosodtak a muszlim jogtudósok „keze alatt”, másrészt jelentős nehézséget okoz a különböző, egyes esetekben a rituális kötelezettségekre vonatkozó vagy pusztán erkölcsi tartalmú, más esetekben – szigorú evilági avagy túlvilági – szankciókhoz kötött előírások kategorizálása, stb.

Először is rögzíteni szükséges, hogy – amint azt később szemléletesebben is látni fogjuk – az *iszlám jog is jog*, másik oldalról pedig az iszlám jog, régies kifejezéssel élve a „törvény” az iszlám vallás lényegi részét képezi. Ebből fakadóan az iszlám jog jogtudományi vizsgálata, értelmezése során nem nélkülözhető az iszlámnak, mint monoteista vallásnak a rendszerszintű ismerete. Ezt világítja meg például a 11-12. század fordulóján tevékeny bagdadi jogtudós, Ibn 'Aqil a következőképpen: *„(Allah) istenségének tökéletessége azt jelenti, hogy hatalmas és tiszteletet követel. A neki lerovandó tisztelet lényege az isteni törvények terheiben mutatkozik meg. Isten parancsának engedelmeskedni kell, és nem lehet ellenszegülni.”*⁴

Az iszlám vallás kapcsán kétségtelenül az egyik legismertebb kifejezés a *saríá*, amely az iszlám jogtudomány enciklopédiája szerint az *„élet minden dolgát felöleli, ami csak felmerülhet; legyenek azok a hit vagy a rítus dolgai, emberek közötti viszonyok, vagy a politika, a társadalom igazgatása (...)”*.⁵ Ezzel a megfogalmazással azonban máris elérkezünk az egyik neuralgikus ponthoz. Ugyanis még sem Mohammed idejében, sem közvetlenül azt követően nem állt szoros összeköttetésben ez a kifejezés az Allahtól származó törvényi előírásokkal. A Koránban a 45. Szúra 18. verse alapján a szó (*sarí'a*) utat, az eredeti kifejezés pedig egy soha ki nem száradó vízforrást jelölt „a kiszáradt úton”. A szótőre visszavezethető

³ Lohlker, Rüdiger 2012. 15.

⁴ Nagel, Tilman 2001. 3.

⁵ Nagel, Tilman 2001. 9.

ige azonban már valóban hasonló összefüggésben merül fel a 42. Szúra 13. és 21. verseiben, ahol előírások Allah általi „kibocsátásaként” is fordítható. A jóval Mohammed halála után megjelenő ún. hadisz-irodalom (részletesebben lásd alább a I.3. fejezetben) első időszakában még eltérő jelentéstartalommal került megjelölésre: Egyrészt és elsősorban vonatkozott a rituális előírásokra, amelyeket már korán a legfontosabb hitbeli kötelezettségek között soroltak fel (az áldozati pénz megfizetése, a böjt és a zarándokút mellett). Ahogyan arra Tilman Nagel iszlámkutató rámutat, csak később, nagyjából a 10. századra vált egyértelművé, hogy a saría nem más, mint az Allah létesítette jog, amely a kultikus rendelkezéseken túl a koráni úgymond büntetőjogi rendelkezéseket, valamint egyéb tilalmakat és parancsolatokat öleli fel. A fogalom azonban tovább szélesedett, és a 12. századra már magában foglalta a magánviszonyok regulázását is, amelyeket leginkább a modern szerződéses joggal állíthatunk párhuzamba.⁶ „A saría azonban a maga egészében emberek számára nem megragadható teljes bizonyossággal.” – tehetjük hozzá ehhez Thomas Bauer iszlámkutató megjegyzését, mellyel a saría isteni eredetére utal.⁷

Éppen itt lényeges, hogy a *sarián* túl van egy másik fontos, ámde jóval kevésbé ismert kulcsfogalom is az iszlám jog témakörében. Ez pedig a *fiqh*, melyet leginkább éppen azokra az emberi tevékenységekre szokás vonatkoztatni, amelyek a saría megértésére, feltárására irányulnak. A kifejezést – kissé leegyszerűsítve – az „iszlám juriszprudenciaként” szokás lefordítani, azonban a *sariához* hasonlóan szintén a próféta halálát követően végbement fejlődéstörténet eredményeként. Valójában azonban a *fiqh* esetében még szemléletesebbé válik a fenti állítás, vagyis, hogy az iszlám jog kapcsán nem elegendő a normatív rendelkezések rendszerét általánosan ismerni, mélyebb megértéséhez szükséges a vallással való immanens kapcsolatának a vizsgálata. Maga a *fiqh* szó jelentéstartalma is végső soron az ismeret, a belátás, a megértés fontosságát hangsúlyozza. A *saríá* szófordulatához hasonlóan a *fiqh* esetében szintén leginkább csak a verbum kap szerepet a Koránban, amely a 6. Szúra 25. versében Allah szava jelentésének (jelentőségének) megértését jelöli.⁸ Jóval a próféta halálát követően aztán a hadiszokban gyakran előkerül a kifejezés, amely jelentős segítséget ad a kutatás számára. A hadiszok vonatkozó részei alapján válik világosabbá ugyanis, hogy még a rituális kötelezettségeknél is fontosabb a *fiqh*. Vagyis annak megértése, belátása, miért tartozik az ember teremtett lényként tisztelettel Allah iránt és ebből következően

⁶ Nagel, Tilman 2001. 4-6. o. alapján

⁷ Bauer, Thomas 2011. 158.

⁸ 6. Szúra 25. vers

miért kell megtartania Allah rendelkezéseit. Továbbá – ebben a gondolati irányban továbbhaladva – egy összefüggés látszik kirajzolódni a muszlim jogszolgáltatás kialakulása és az iszlám felfogása között az ember teremtett mivoltáról: az előbbi kívánja „láthatóvá tenni” az utóbbit a muszlim életvezetés „kötöttségekbe” helyezésével.⁹ A 10. századig tartó folyamat eredményeképpen a vallás megértésének jelentősége ugyan fokozatosan elkülönül a „jogi előírások” megértésétől a hadiszokban is, a két szféra azonban nem szakad el egymástól. Tilman Nagel ennek alapján az alábbi „kvázi” definícióját adja a *fiqh*-nek: *„Az iszlám jogtudomány (vagyis a fiqh) elvi szinten az isteni akarat értelmezése a teremtő (Allah) által meghatározott fundamentális, illetőleg dogmatikus kritériumok alapján; ezek (a kritériumok) az alapjai az emberi cselekedetek megítélésének.”*¹⁰

És, hogy ezekre a kritériumokra miért van szükség? Ali Hasaballah muszlim jogászprofesszor szerint azért, mert Allah célja a törvénnyel ennek a földi világnak a túlvilági dimenzióval való „összeforrasztása”. Mégpedig maguknak, az embereknek az érdekében, akik a törvény „fáradtságos terhe nélkül” hajlamosak lennének elszakadni Allah tiszteletétől, veszélyeztetve ezzel túlvilági sorsukat is.¹¹

Végezetül ehelyütt csak megjegyzés erejéig az arab *fatwa* (magyarosítva: fatva, vagy fetva) szó tartalmáról, amely nem jelent mást, mint a muszlim jogtudósok konkrét döntéseit, szakértői véleményét az eljük hozott ügyekben.¹²

I.2. Allah jogvezetése Mohammed idejében

A tudományos elemzések általában a Mohammed próféta halálát követő évszázadok eseményeire fókuszálnak, és azokból indulnak ki a *fiqh* létrejöttét vizsgálva. A Mohammed halálát megelőző, vagyis a próféta utolsó évei azonban fontos támpontként szolgálnak arra vonatkozólag, hogyan kezdett összeforrni a profán és a vallási szféra, az evilági és túlvilági normák az iszlámban.

A próféta küldetése a 620-as évek végére ért révbe, gyakorlatilag az Arab-félsziget legbefolyásosabb politikai szereplőjévé vált. Ez az időszak egyfajta „törvényvallásosság” kibontakozásának az évei voltak Medinában. A folyamat során a figyelmeztetések, erkölcsi intések, morális tartalmú

⁹ Nagel, Tilman 2001., 6-10. o. alapján

¹⁰ Uo. 9.

¹¹ Uo. 12.

¹² Bauer, Wolfgang 2013. 14.

„fabulák” folyamatosan váltak evilági szankciókkal összekötött normákká. Habár kezdetben Mohammed eredeti üzenetében az individuális felelősség és ezzel a jó cselekedetek centrális szerepet játszottak a személyes „üdvözülés” kérdésében, a késő-medinai időszakában a próféta kísérletet tett arra, hogy – a politikai befolyása növekedésével párhuzamosan – számbelileg gyorsan növekvő közösség hívóinak „arcát” normatív eszközökkel, voltaképpen törvényekkel, rendeletekkel Allah felé fordítsa. (Az „iszlám” kifejezés egyes állításokkal ellentétben nem az arab „béke” (salām) szóval áll kapcsolatban; sokkal inkább az „arc” Allahhoz való fordítását, Allahnak való alávetését jelenti.) Ezek az előírások voltak hivatottak biztosítani az „üdvösséget” és megvalósítani ezáltal Allah akaratát már itt, a Földön is. A törvények egy „üdvösséget őrző” közösség keretei voltak, és általuk vált jelentősebbé a közösséghez való tartozás – egyfajta vallási kollektívizmus – az egyéni felelősséghez és az individuális hithez képest.¹³

A korabeli medinai közösség főbb jogi előírásairól – a Korán mélyebb elemzésén túl – elsődlegesen a 8. században tevékenykedő muszlim történészek, Ibn Ishaq és Al-Waqidi viszonylag későn megismert munkái szolgáltatnak információkat.¹⁴ Isaq és Waqidi pontosabb leírásokat adtak a medinai közösséget összetartó jogi jellegű rendelkezésekről. Ezeket a rendelkezéseket nem is klasszikus, a közösség által szentesített törvényekként, inkább Mohammed rendeleteiként kell értelmezni, amelyek legfőképpen a közösség összetartását, egységes szövetségben való megtartását célozták. Ennek profán jelentősége abban állt, hogy a medinai közösség afféle „hibrid” szövetkezésként jött létre. Egyfajta sajátos érdekhálózat eredményeként zsidó és keresztény vallású klánokon túl pogány arabok is részeivé váltak az egyszerre törzsi és vallási jellegű szerveződésnek.¹⁵ (Kifejező, hogy a muszlimok sokat emlegetett egyetemes vallási közösségét jelölő *umma* szó héber gyökerű lehetett és azonos értelemben volt használatos az arab *qaum* szóval; mindkettő eredeti jelentése: törzs.)¹⁶

„A (koráni) hit a kötelék, a hívők pedig az egység tartóoszlopai. Ők a közösség legfőbb lekötelezettjei és elsőszámú jogosultjai is egyben.” – írta erről a sajátos szövetségi viszonyról az orientalista Julius Wellhausen.¹⁷ Erre a viszonyra szolgálnak tökéletes példaként az alábbi rendelkezések a medinai időkből, amelyek a modern államjogi, alkotmányjogi rendelkezésekhez hasonlítanak:

¹³ Nagel, Tilman 1994. 31.

¹⁴ Wellhausen, Julius 1889. 67-83. o. alapján

¹⁵ Nagel, Tilman 1998. 31.

¹⁶ Nagel, Tilman 1975. 21.

¹⁷ Wellhausen, Julius 1889. 74.

"§ 14. Hívő nem ölhet meg más hívőt egy hitetlen miatt, sem hitelent nem szabad támogatni egy másik hívővel szembeni ügyében."

"§ 15. Allah védelmi közössége egyetlen és általános, a legalacsonyabbak védelmére mindenki köteles. A hívők kölcsönösen tartoznak védelemmel egymásnak másokkal szemben."

"§ 16. Azok a zsidók, akik követnek minket, segítséget és támogatást kapnak; nem követünk el velük szemben igazságtalanságot, sem az ellenségeiket nem támogatjuk."

(...)

"§ 38. A zsidóknak a háborús költségeket a hívőkkel együtt kell állnia, egészen addig, amíg csak azok (a hívők) háborúban állnak."¹⁸

A Korán mélyebb vizsgálata alapján feltételezések vannak arra, hogy a hibrid szövetség iszlám vonásai – Mohammed pozíciójának erősödésével – az időben fokozatosan előrehaladva mind hangsúlyosabbá váltak. Ezzel párhuzamosan pedig a más vallásúak (pl. zsidók) iránti türelem is csökkenni látszott. Jól példázza ezt Mohammed egyik késői "kijelentése", amely a muszlim és pogány felek közötti házasságkötés megtiltására irányult.¹⁹ Ebből és más rendelkezésekből is kirajzolódik, hogy az előírások ekkor már a hívők privát jellegű életviszonyainak szabályozását is célozták. Mohammed nemcsak az ehhez hasonló rendeletekben, hanem egyes, konkrét esetekben hozott döntésekben is Allah kijelentéseit és döntéseit látta. Ez volt *Allah jogvezetése* (a Koránban is előforduló arab szóval: *huda*)²⁰, amelyet – a próféta mint helyi döntőbíró közvetítésével – Allah Medinában aztán közvetlenül és ténylegesen is gyakorolhatott az elé, illetőleg küldöttje, vagyis a próféta elé hozott ügyekben. "*Bármilyen dolgról is vitatkozzatok, vigyétek az ügyet Allah és az ő küldöttje elé!*" – rögzíti a Korán a 4. szúra 59. versében.²¹ Allahnak ezekben a "jogi" rendelkezéseiben fejeződött ki szuverén akarata és a muszlim felfogás szerint ez az, amely elhozza a "jót", amennyiben azt az emberek követik. A Korán 17. 9. szerint: "*Ez a Korán vezet el ahhoz, ami helyesebb.*" A hívőknek Allah törvényeihez és rendelkezéseihez kell igazítaniuk magukat és nem pedig a saját döntéseik szerint járniuk. "*Aki az én igaz vezetésemet követi, nem fog megtévedni és nem lesz boldogtalan.*" – köti össze a jogvezetésre való felszólítást egy ígérettel is a Korán a 20. szúra 123. versében. Allah jogvezetéséről és a közösség egységességéről kialakult

¹⁸ Wellhausen, Julius 1889. 69-71.

¹⁹ Nagel, Tilman 1975. 22.

²⁰ Például: Korán 9. Szúra 33. Vers: „*Allah az, aki küldöttjét az igaz vallással és a jogvezetéssel hozzátok küldte, hogy győzelemre segítsen titeket (...)*” s. f.

²¹ Nagel, Tilman 2001. 180.

fenti felfogások pedig az utókor számára is meghatározóak voltak a muszlim életvezetés közösségi és privát szintű rendezését tekintve.²²

A jogvezetésnek az iszlámban betöltött teológiai jelentősége és értelmezése kapcsán érdemes megemlíteni ehelyütt Hansjörg Schmid munkáját, aki a keresztény megváltást az iszlám jogvezetéssel állította szembe, mint a két vallás üdvözülésről szóló alapkoncepcióit.²³

I.3. A Korán, az imamátus, a szunna, avagy a jogvezetés intézményei Mohammed után

A Mohammed által kialakított, teokratikus²⁴ jellegű közösségi rend nemcsak a köz-, hanem a magánélet szféráját is fokozatosan egyre jobban érintette. Ennek a közösségi rendnek a fókuszpontjában a "Isten küldöttje" állt, személyében is. Mohammed képezte ugyanis a közösség egységességének centrifugális erejét és rajta keresztül nyilvánult meg újra és újra Allah jogvezetése is. A források alapján tisztázatlan, hogy ebben a helyzetben Mohammed miért nem rendelkezett egyértelműen az általa szervezett szövetségi rend földi pályája utáni sorsáról. A sííták felfogása szerint ugyan 632. március 16-án, röviddel halála előtt, a próféta egy rövid, de egyértelmű mondattal felhatalmazta unokafivérét, Alit a közösség irányítására.²⁵ Mindazonáltal az események ilyen síita interpretálása végül az első polgárháborúhoz (*fitna*, 656-661) és az iszlám közösség repedéséhez vezetett. Továbbá a modern tudományos vizsgálatok is csak az utódlásra vonatkozó bárminemű prófétai rendelkezések hiányát tudják megállapítani a meglevő források alapján.

Mohammed direktíváinak hiányában a teokratikus berendezkedés a próféta halálával ennek megfelelően veszélybe is került. Megakadt Allah kinyilatkoztatásainak folytonos közvetítése, és eltűnt a már nemcsak a medinai városi államszerveződést, hanem immár majd' az egész Arab-félszigetet felölelő szövetségi rendszer összetartója is. Erre az alaphelyzetre a muszlim közösség a kalifátus létrehozásával válaszolt. A kalifák apparátusa nemcsak hatalmi-politikai kérdésekre szolgált válaszul, uralmuk "teológiai"²⁶ megalapozottságú is volt. Arra azonban mégsem

²² Nagel, Tilman 1975. 7-23. o. alapján

²³ Ld: Schmid, Hansjörg 2004.

²⁴ Ld: Ramadan, Said 1980. 48-54.; Ramadan csak részben tudja vitatni az iszlám állam teokratikus jellegét indoklásával, mely szerint „az iszlám vallásos állam alapkonceptiója azon alapul, hogy nincs semmiféle lelkesi hierarchia“, így az iszlám jog nem vezethet teokráciához.

²⁵ Halm, Heinz 2005. 11.

²⁶ A „teológia“ kifejezés használatát korábban mellőzték az iszlámmal kapcsolatosan, mondván, hogy az iszlámban vallásjog van teológia helyett. Általános értelemben, mint „vallási rendszer“, „tanok“ azonban mind inkább használatossá válik, lásd: Nagel, Tilman 1994.

adott választ, hogyan közvetítheti Allah jogvezetését Mohammed halálát követően, ha maguk a kalifák mégsem rendelkeztek azzal a spirituális tekintéllyel, hiszen az iszlám tanai szerint Mohammed volt az utolsó a próféták sorában. Egy 8. századi hadisz szerint "Mohammed" a következőket mondta: "Az izraelitákat próféták vezették. Ahogy meghalt az egyik, jött a másik. Utánam azonban már egy sem lesz több. De jönnek majd örökösök (kalifák), mégpedig sok! Tartsd meg nekik hűségesküdet és add meg nekik mindazt, amit Allah előírt részükre."²⁷ Hiába volt azonban a kalifák uralma teológiailag is "aláducolva" és az első négy, "jogvezette" kalifa hiába állt személyes kapcsolatban is Mohammeddel annak eltávozása előtt, a közvetlen isteni vezetés kvázi szakramentumával már egyik sem rendelkezett. Így váltak szükségessé a prófétai közösség vallási alapprincípiumait továbbvívó – Tilman Nagel kifejezésével – "pótló intézmények". Ezeknek a pótló intézményeknek a kifejlődése azért is lényeges, mert rámutatnak az ekkorra már – először Arábia végleges egyesítésével, majd Szíria és Palesztina (635), Irak, Irán és Egyiptom (642), stb. katonai meghódításával – világbirodalommal terjeszkedő szerveződés vallási attribútumára. Ezek a vallási intézmények ugyanis a hatalmi centrumok, vagyis a kalifák tevékenysége nélkül, "sőt részben a kalifátus érdekeltségével szemben alakultak ki." – írja erről a folyamatról Nagel.²⁸ Ennek ellenére a politikumot is meghatározó erővé nőttek ki magukat a birodalomban.

Az első ilyen intézmény természetesen maga, a Korán volt, amely az iszlám jog első számú jogforrásaként van érvényben a mai napig. A Koránról a vallásos iszlám jogtudomány azt tartja, hogy szó szerinti szövegezésében és értelmében teljességében Alláhtól származik.²⁹ A kontextuális hitelességét az adja, hogy továbbhagyományozása megfelel az ún. *mutawatir* elvének. Eszerint az elv szerint egy szöveg vagy bármely egyéb információ abban az esetben minősül „végérvényesen hitelesnek”, amennyiben annyi, egymástól független tanú van rá, hogy nem merülhet fel kétkedés a megbízhatóságával szemben. A Korán kapcsán annyiban fogalmazódik meg speciálisabban ez a követelmény, hogy a szövegek továbbadói hitelességét úgynevezett *sanad-ok*, vagyis továbbadói láncolatok igazolják. (Ezek a továbbhagyományozói láncolatok a hadiszok vonatkozásában az *isznádok*.) Ezekkel a láncolatokkal kapcsolatosan kell fennforognia olyan számú – és egymástól elkülönülő – továbbadói körnek, hogy egyszerűen "lehetetlennek" tűnjön az, hogy a szöveg mégis téves. Allah a Korán közvetett forrásaként pedig azért jelölhető meg, mert a

²⁷ Nagel, Tilman 1975. 40.

²⁸ Uo. 41.

²⁹ Gätje, Helmut 1983. 49.

szöveg az "utánozhatatlanság különböző jegyeit" hordozza magán (ez az ún. *I'djaz* elve).³⁰

A Korán megszövegezésének története a fentiekhez képest mégis összetettebb folyamat volt. A próféta funkcióit és a közösség jogvezetésének alapelvét az első időkben a próféta ismert és a köztudatba már bevésődött "örökérvényű", sem térbeli, sem időbeli korlátoknak nem alárendelt figyelmeztetései, kijelentései, utasításai, stb. pótolták. A Koránban a 2. Szúra 38. versben olvasható, hogy "*ha valaki aztán az én igaz vezetésemet követi, nem kell félnie, nem lesz szomorú (az ítélet napján)*". Mohammed tehát szóbeli kinyilatkoztatásaihoz is "magasabb rendű", túlvilági vonatkozásokat rendelt. "A kijelentések már a próféta életében eszközökké váltak arra, hogy ténylegessé váló kormányzóságát érvényesíthette a hívők felett. Halálát követően pedig ez a szemlélet szükségszerűen ahhoz vezetett, hogy (a prófétai kijelentések) kezdetben a közösség és a közösség vezetői számára egyedüli tanácsosai voltak." – írja Nagel.³¹ Ezekből a kijelentésekből aztán egy többlépcsős folyamat eredményeként született meg már az *al-Kitab*, vagyis a Korán könyve. A próféta elhalálózását követően gyorsan lázadások és zavargások törtek ki, az új hittől és a politikai tömörüléstől való elszakadás céljával. Ezekből a zavargásokból katonai konfliktus alakult ki (Ridda-háborúk 632-634.), melyeket végül az első kalifa, Abu Bakr vert le. Abu Bakr adott végül parancsot arra is, hogy a veszélyeztetett helyzetben jegyezzék le ezeket a koráni kinyilatkoztatásokat, amelyeket addig egy kis csoport még a próféta életében rituális céllal őrzött meg. Ezt a munkát aztán később a sorsát tragikusan befejező Utmán kalifa folytatta, akinek az utasítására "kanonizált" Korán végül a később egyre erőteljesebben differenciálódó muszlim vallási irányzatok szent könyvévé vált. A különböző, a birodalomban szerteszét keringő alternatív "változatok" kiszorítására és a Korán végső változatának rögzítésére pedig később az ommajád kalifák tettek további lépéseket. "*Innentől kezdve ez képezte számukra és az összes többi muszlim uralkodó számára rezsimjük változhatatlan alapkövét. (...) A Korán a közösség vezetésének a legjelentősebb, legrégebb és legvitathatatlanabb pótló intézménye, amelyet (egykoron) Allah szóvivője, a próféta látott el.*" – szögezi le Nagel.³² Ezzel rámutatva arra, hogy a Korán a kalifátus számára egyszerre jelentett legitimáló, de uralmukat is korlátozó tekintélyt.

A Korán tekintélye azonban ezzel generált egy másik problémát is, a kalifák uralma így ugyanis felülvizsgálhatóvá vált, uralmuknak "az

³⁰ Bauer, Wolfgang Johann 2013. 40-41.

³¹ Nagel, Tilman 1975. 42.

³² Nagel, Tilman 1975. 39-44. o. alapján

iszlámmal nem egyező jellege” feszültségpontot jelenthetett számukra. Ezen túlmenően pedig megjelentek olyan csoportosulások is, amelyek vitatták, hogy a Korán megjelenésével egyáltalán szükséges-e még bármilyen más hatalmi pozíció az iszlám közösség vezetéséhez. Ez a csoportulás volt a *harigiták* mozgalma, akiknek aztán viszonylag hamar be kellett látniuk saját tapasztalataik alapján, hogy a Korán egymaga még egy kisebb közösségben sem szolgál válasszal minden felmerülő problémára. Így pedig mégiscsak szükséges a felmerülő ügyeket értelmező, abban iránymutató *“imám”* szerepe.

Ezzel el is érkeztünk a második *“pótló intézményhez”*, ami az *imamátus* intézménye az iszlám történetében. Maga az imám szó zsinórmértéket, példaképet jelent, és lényeges, hogy az egyes muszlim vallási irányzatokban valamelyest más és más jelentéssel töltődött fel a fogalom. Ehelyütt a témánk vonatkozásában az alábbiak rögzítésére kell szorítkoznunk: Nagel meghatározása alapján az imamátus – legalábbis a síita értelmezés szerint – a személyes állami irányítás karizmatikus uralmi intézménye, melyben az imám – *“isteni inspiráció”* segítségével – a rábízott közösséget nemcsak megóvja, hanem egyenesen az üdvösség irányába vezeti.³³ Ez az értelmezés az iszlám síita ága kialakulásának, illetőleg a negyedik *“jogvezetés”* alatt álló kalifa, Ali sorsának vallásos interpretációjából ered. Az iszlám síita ága szerint ugyanis Mohammed egyetlen legitim örököse kizárólag vője és unokafivére, Ali lehetett volna, akinek előbb több mint húsz éven át tartó várakozása, majd halála, illetőleg leszármazóinak és rokonainak tragikus sorsa, egyfajta *“vértanúsága”* a síita iszlám forráspontjaivá, egyúttal az iszlám vallás összakadásának okaivá váltak. Ali követői szerint ugyanis csak az Ali és a próféta közötti rokoni kapcsolat, továbbá a próféta kifejezett rendelkezése (lásd: fentebb) kölcsönözhettek karizmát és *“isteni inspirációt”* az iszlám közösségének vezetésére, továbbá a Korán rendelkezéseinek Allah akaratának megfelelő értelmezésére és alkalmazására. Ehelyütt megjegyzendő, hogy a szunnita jogfelfogásban, mindenek előtt a tekintélyes, 10-11. században tevékenykedő muszlim jogtudós, al-Mawardi munkájában az imám fogalma szorosán összefonódik a kalifátus fogalmával, illetőleg az *idzstihadra*, vagyis a saját tudáson és ítélőképességen alapuló önálló jogi döntéshozatalra való képességgel.³⁴

A harmadik pótló intézmény az ún. *szunna*, amelynek kialakulását a próféta utáni idők hétköznapijainak újabb és újabb olyan kérdései segítették elő, amelyekre a Korán egyáltalán nem szolgált válasszal. Külső

³³ Nagel, Tilman 1975. 50.

³⁴ Uo. 44-50 és Nagel, Tilman 1981. 80-85.

szempontból vizsgálva a *szunna* kifejlődésében lényegében tehát az Allahnak tetsző életmód igénye fogalmazódik meg, bizonyos vallásos tökéletességre törekvés: Az "igaz" és a "helyes" cselekedet keresésének egyfajta muszlim útja. Maga a szó egyébként eredeti jelentésében magatartást, eljárást, illetőleg szokást is jelent és a Korán-kutatások alapján összesen 16 alkalommal szerepel a Koránban. Kissé ellentmondásos módon egyes helyeken még Allah viszonyulását jelöli népe, vagyis a hívők közösségéhez, míg másutt éppen a "hitetlenek" magatartását. A vallásos iszlám jogtudomány szempontjából – definíció szerint – *a szunna jelenti mindazt, amit a próféta szóval, cselekedettel, vagy éppen hallgatólagos jóváhagyással kinyilvánított és nem foglaltatik benne a Koránban.* A Koránt követve második forrásként érvényesül nemcsak a muszlim jogtudomány, hanem általánosan "*Allah üzenetének felkutatása*" szempontjából is. Mivel a próféta földi pályafutása, a Korán szövegének egységesítése és a *szunna* kifejlődése között jelentős időbeli különbségek állnak fenn, magától értetődőnek tűnik a kérdés, mi igazolja a *szunna* jogforrásként történő elfogadását az iszlámban? A vallásos jogirodalom³⁵ elsősorban a Koránra hivatkozik e kérdésben, például az iszlám szent könyvében többször is, így a 4. szúra 59. versében előforduló versével: "*Ó, akik ti hisztek, engedelmeskedjete Allahnak és engedelmeskedjete küldöttjének!*" Vagy az 59. szúra 7. versével: "*Amit csak a Küldött nektek ad, vegyétek úgy; és amit megtilt, attól pedig tartózkodjatok.*" Ahogy ezekből a sorokból is kiolvasható, a *szunna* fókuszpontjában nem is feltétlenül Allah, hanem a küldöttje, vagyis a próféta áll. Ezért a próféta kijelentéseinek hitelessége, tekintélye különösen jelentős a hívők szemszögéből. Kijelentéseinek tévedhetetlenségét javarészt ugyancsak Korán-versek támasztják alá, így például a 3. Szúra 161.: "*Elképzelhetetlen, hogy a próféta hazudjon (...)*", stb. További fontos támpont, hogy a próféta magatartása két csoportba osztható. Az egyik csoportot (*wahy*) képezik azok a megnyilvánulások, amelyeket Allah közvetlenül inspirált, akár a prófétához intézett megszólítások, utasítások, angyali hírnök elküldése vagy akár álmok formájában. A másik csoport a már fentebb említett *idzstihad* kategóriája, ezeket az eseteket nem előzte meg közvetlenül isteni beavatkozás, ezek a próféta saját tudására, intuícóra, stb. alapozott döntések eredményei. Márpedig a próféta tévedhetetlenségét alapozza meg az is, hogy a *szunna* részévé főszabály szerint csak a *wahy* útján született prófétai beszédek, magatartások, stb. válhatnak.³⁶ De térjünk vissza ahhoz és vizsgáljuk meg

³⁵ Bauer, Wolfgang Johann 2013. 45.

³⁶ Bauer, Wolfgang Johann 2013. 44-58. o. alapján

Tilman Nagel elemzése alapján, hogyan alakult ki a *szunna* a prófétai jogvezetés pótló intézményeként a Korán és az imamátus mellett!

A kifejezés első feltűnése a I. Fitna idejéhez, pontosabban a siffin-i katonai konfliktushoz kapcsolódik, melyet a negyedik kalifa, Ali és az első ommajád kalifa, Muawiya vívott egymással. A konfliktus – legalábbis látszólag – egy megállapodással ért véget, melyben a felek egymással a szunnára hivatkozva kötöttek egyezséget. Ahogyan arra Tilman Nagel rámutat, a szó azonban itt még sokkal inkább jelöl egy pogány eredetű, vagy legalábbis az iszlám előtti törzsi időkből származó, "jó erkölcsökre" hivatkozó jogszokást, semmint egy tényleges vallási tartalommal bíró kifejezést. Már erősen vallási töltettel jelenik meg a szunna azonban egy kiemelkedő ommajád uralkodónak, Abd al Maliknak írt levélben, amelyet egy bizonyos Hasan al-Basri jegyzett. Basri ebben a levélben előadta, hogy az ő felmenői már "*Isten küldöttjének szunnáját*" követték és egyéb hasonlóan dicséretes dolgokat tettek. Továbbá visszamenőlegesen vitatta a harmadik kalifa, Utman uralkodását is, aki nézetei szerint olyan lépéseket tett, amelyek ellentétben állnak a próféta szunnáival. A harmadik példával Nagel a szunna kialakulását szemlélteti, amikor is egy medinai kormányzó a 7. század első felében egy kormányzati döntés kapcsán tekintélyes jogtudósokat, köztük Mohammed kor-, és munkatársainak leszármazóit hívta segítségül annak érdekében, hogy a tanácsuk alapján meghozott döntés Allahnak "tetsző" legyen. Ez a medinai kormányzó egyébként nem más, mint Umar ibn Abd al-Aziz volt, aki később kalifává is emelkedett. A vele kapcsolatos hadisz elég egyértelműen fogalmaz a szunna hangsúlyosabbá váló szerepe kapcsán: "*A próféta és az uralkodó (az iszlám korai szakaszában) sunna-normákat alkottak. Azokhoz tartani magunkat azt jelenti, menedéket lelni Isten Könyvénel és erőt nyerni (a kitartáshoz) Isten vallásában. (...) Aki magát azok által vezetni hagyja, jogvezetés (huda) alatt áll, aki azt segítségül hívja, győztes lesz. Aki elhagyja és nem jár Isten Ösvényein, (...) az a pokolba kerülhet, ami bizonytal szörnyű végzet.*"³⁷ Ahogyan azt a fenti szunna-részlet kapcsán Nagel kifejti, az elbeszélés olyannak hat, mintha maga Mohammed és ősi közössége lépne át a múltból a jelenbe a muszlim hívők számára, mintha Mohammed jogvezetése elevenedne fel a múltból a szunnán keresztül. "*A muszlimok elképzelése szerint bennük (a szunna történeteiben) élnek tovább a Mohammed és legjelentősebb kortársainak gondolatai, tettei és szavai.*" – írja erről Nagel.³⁸ A következő értelmezési szakaszban Nagel arra mutat rá, hogy a szunna sok esetben már ismert "istenti", koráni parancsok, tilalmak részletszabályait állapítja meg. Ilyen

³⁷ Nagel, Tilman 1975. 53.

³⁸ Uo. 55.

például a "megvastagodott" szőlő levének fogyasztásával kapcsolatos tilalom magyarázata. Eszerint a szunnából kiderül, hogy sokan úgy gondolták, mivel Umar ibn al-Hattab is fogyasztotta azt, ezért ebből az következik, hogy engedélyezett bort fogyasztani. Al-Aziz azonban kifejtette, hogy ez nem így van, mivel ez csak addig lehetséges, amíg a szőlőlé – az erjedés által – nem válik alkoholtartalmúvá. Egy másik parancsolat szerint a bejövő alamizsnát szét kell osztani egyes személyek között. Az ehhez kapcsolódó "részletező" szunna alapján pedig azt is szabályozták, mely javakból kell, hogy álljon az alamizsna: pénzürméből, aranyból, gyümölcsökből, állatokból. Ahogyan az a fenti rövid összefoglaló alapján látható, a *szunna* Mohammed jogvezetése tekintélyének megjelenítése és a részletező szabályok fenti logika szerinti alkalmazása által vált képessé a mindennapi ügyekben felmerülő kérdésekre válaszokat találni.³⁹

A II. fejezet témájára is tekintettel érdemes leszögezni a *szunnával* kapcsolatos legalapvetőbb tudnivalókat. A gyakran használt "próféta szunnája" kifejezés lényegében normaképző magatartást jelöl, voltaképpen elvonatkoztatott kifejezés. Fontos kapcsolatban áll a hadíszokkal, amelyek a szunnát írott formában tartalmazzák. A szunna tehát semmilyen konkrét szent iratot, gyűjteményt nem jelöl, absztrakt fogalom. Ellenben a hadíszokban már konkrét történetek formájában jelenik meg. A hadíszok a gyakorlatban leginkább rövid történeteket tartalmaznak, melyeknek a központi alakja Mohammed próféta. Ezek a történetek mesélik el, hogy a próféta konkrét élethelyzetekben mit mondott és cselekedett, milyen utasítást adott, hogyan foglalt állást, stb. Így válnak ezekből az elbeszélésekből a muszlim közösség számára az emberi cselekvéseket igazító normákká. Az elbeszélések előtt állnak legtöbbször az ún. isznádok, amelyek a történet továbbadóinak neveit tartalmazzák. Egy leegyszerűsített példa erre: "A adta tovább a történetet B-nek, B-től C hallotta, aki D-nek adta tovább." A hadíszok száma több tízezerre rúghat, már a 8. században mintegy két és félezer hadíszról értekezett a hadísz-gyűjtő Ibn Shihab al-Zuhri. Hitelességük azonban már a korban is jelentős problémákat vetett fel, a modern tudomány és különösen az iszlám tanainak rendszertani értelmezése szempontjából pedig ez különösen így van. Erre példa a muszlim nők státuszának megítélése kapcsán releváns hadísz-gyűjtemény, amely azt a kérdést járja körül, hogy a muszlim nők mehetnek-e mecsetbe. A hadísz-szövegek tartalmuk alapján szinte teljesen eltérő iránymutatásokat adtak erre. Egy részük szerint Mohammed engedélyezte ezt, más részük szerint nem.

³⁹ Nagel, Tilman 1975. 50-57. o. alapján

Jelentős azon hadiszok száma, amelyek szerint a próféta valamilyen feltételhez kötötte azt: „A próféta mondja: „Ne tiltsátok a ti asszonyaitoknak, hogy a mecsetbe menjenek, azonban jobb otthon maradniuk!”; „Ne tiltsátok meg a ti asszonyaitoknak, hogy éjszaka a mecsetbe mehessenek!”; „Ne tiltsátok meg a ti asszonyaitoknak, hogy a mecsetbe menjenek, ha engedélyt kértek arra!” stb. A szunniták hat hadisz-gyűjteményt fogadtak el mindenképpen „kánoninak”, míg a síiták esetében sajátos gyűjtemény-rendszerrel beszélhetünk. A hadiszok keletkezésének kapcsolatos problémát a tanulmány II. fejezetében, az iszlám jog keletkezése kapcsán vizsgáljuk az alábbiakban.

II.1. Az örök „misztérium”, avagy az iszlám jog keletkezése

Hogy az iszlám jog keletkezésének története mekkora súllyal bír és milyen jelentős fejtorés elé állította a tudományt, azt egy francia szerző, Georges-Henri Bousquet megállapítása világítja meg. Bousquet 1947-ben az iszlám jog eredetét írásában „*soha meg nem oldódó misztériumnak*” nevezte.⁴⁰ A tudományos viták elsősorban a körül a kérdés körül forognak, hogy az iszlám jog visszavezethető-e közvetlenül a mekkai-medinai hitközösség időszakára. Ez az ún. *saríá*-vita egyik gyújtópontja, hiszen a muszlim hívők sokasága számára az iszlám jog tekintélyét maga, Mohammed alapozta meg. Ebből pedig számos dolog következhet, mindenekelőtt, hogy a muszlimok hitüket annak teljes valójában csak a *saríával* együtt élhetik meg. Ez viszont a fennálló állami-jogi keretek és intézmények átalakítására irányuló kívánalmak miatt okozhat feszültséget.⁴¹

Ami az iszlám jog létrejöttéről szóló vallásos muszlim nézeteket illeti, Muhammad al-Khudari hat történelmi szakaszt különböztetett meg a kialakulás folyamatában. Az egykori kairói jogászprofesszor felosztásához azonban fontos hozzátenni, hogy a fentebb említettek miatt a konzervatívabb vallásos felfogás számára helytelen az iszlám jog kialakulására pusztán a próféta után elinduló fokozatos történelmi folyamatként tekinteni. Ennek megfelelően Al-Khudari felosztása szerint az első időszak a próféta időszaka, a második a négy „jogvezetés alatt álló” kalifáé, a harmadik az első polgárháborút követően az ommajádok késői időszakáig (8. század közepe), a negyedig a 10. század közepéig, vagyis a metropoliszokban a muszlim szellemi valóság társadalmi beágyazódásáig, az ötödik a bagdadi kalifátus 1258-as bukásáig tartott. A

⁴⁰ Motzki, Harald 1991. 22.

⁴¹ Heine, Peter 2009. 66-67.

legutolsó, hosszú időszakban a „teremtő” muszlim jogtudomány visszaesett Al-Khudari szerint, aki a korszak legnagyobb problémájának az „iszlám jog szellemének” szem elől tévesztését látja: Vagyis a megértését és belátását annak a rendnek, amelyet Allah a muszlimoknak követésre rendelt. Maga, a felosztás sajátos logikát követ, a történelmi periódusok az iszlám jogszolgáltatást csak annyiban befolyásolhatják, amennyiben azt az adott kor viszonyainak megfelelően szükséges újraértelmezni. A korszakok egyik fontos rendezőelve a szunna, pontosabban a hadíszok története, melyek keletkezéséhez Mohammed életében hozott döntései szolgáltak modellel. A később, részben a Korán részeivé váló prófétai rendelkezések hosszabb idő alatt, kifejezetten a muszlimok között konkrétan felmerülő egyedi esetekre vonatkozva kerültek kijelentésre a próféta számára. Ezekre az egyedi ügyekre prófétai rendeletek, törvények formájában „közvetített” kijelentések az eredeti mintái a muszlim jogvezetésnek Al-Khudari szerint.⁴² A vallási felfogás tehát hagyományosan Mohammedre vezeti vissza az iszlám jogot nemcsak elméleti rendszerében, hanem történetileg is. Mégpedig elsődlegesen a Korán és a szunna, illetőleg a szunnát írottan rögzítő hadíszok rendelkezéseire.

A tudományos viták fő vonalai az iszlám keletkezéséről egészen a 19. századtól a 21. századig tartottak. A muszlim felfogással tartalmilag többé-kevésbé egyező klasszikus tudományos elképzelést elsőként a magyar Goldziher Ignác munkája kérdőjelezte meg. Ezek a kérdőjelek elsősorban abból származtak, hogy a Korán írásos rögzítése, amely a próféta halálát követő két évtizedben lezárult, valamint az első jogilag releváns forrásszövegek között óriási időbeli szakadék, konkrétan mintegy másfél évszázad látszott tátongani. Goldziher ismerte fel először, hogy a 9. és 10. századból származó nagy hadisz-gyűjtemények számos időrendi tévedést és ellentmondást mutatnak fel és nem tűnnek teljesen megbízható forrásnak Mohammed cselekedeteinek és utasításainak hiteles visszaadására. Már a 20. században Joseph Schacht ennél is továbbment. Korszakalkotó művében lényegében azt állította, hogy az iszlám jog kialakulása – a Kr. u. 9. század második felére – későbbi, járulékos fejlődés eredménye volt, és valójában sem a prófétáról szóló hagyományokkal, sem a Koránnal nem áll szoros összefüggésben létrejött. Jelentős, hogy ezzel Schacht végső soron azt állítja, hogy Mohammednek nem állt szándékában létrehozni egy jogi szerveződést. *„A jog tulajdonképpen értelmében nagyrészt a vallás szféráján kívül áll, a vallásos kötelezettségek korpuszába olvadt bele, megtartva eltérő és*

⁴² Nagel, Tilman 2001. 155-166. o. alapján

sajátságos jellegét. Mindazonáltal tiszta elválasztás mégsem lehetséges.” – írta Schacht.⁴³ Megállapításait egyebek mellett arra alapozta, hogy mindazok a hadíszok, amelyekkel a jogi tradíciókat alátámasztani kívánják, valójában nem szolgáltatnak elegendő információt ahhoz. Továbbá, hogy az isznádok, vagyis a hadíszok hagyományozó láncolatai még nem lehettek alkalmazásban a Mohammed halálát követő első évszázadban, így nem is igazolhatnák azt bizonyossággal, hogy a prófétai hagyományok valóban visszanyúlnak a próféta halálát követő legkorábbi időszakig.⁴⁴

Ugyan Schacht érvei és következtetései – a muszlim vallású tudósokat leszámítva – sokáig szinte ellenállás nélkül kezdték áthatni az iszlám jogról szóló tudományos gondolkodást, végül több irányból is revidálásra kényszerültek. A legfontosabb kiigazításokat Harald Motzki végezte el. Motzki rámutatott arra, hogy számos esetben Schacht eszmefuttatásai következetlenek, továbbá Schacht művének megjelenését követően megismert – és a témában releváns – forrásdokumentumokat (a mekkai Abu Bakr Abdarrazzäq hadísa) is feldolgozott.⁴⁵ Ennek alapján Motzki – Goldziher, Schacht és mások megállapításainak kritikájaként – az alábbiakat rögzíti: a *fiqh* kialakulásának folyamata valamelyest eltérő volt a különböző iszlám metropoliszokban (Medina, Basra, Kufa, Damaskus, Mekka, stb.). Motzki szerint való igaz, hogy a hadísz-kutatások alapján úgy tűnik, a Koránt, a szunnát és a konszenzust (*igma*) nem lehet megjelölni az iszlám jog kifejlődésének közvetlen forrásaként. Mindazonáltal a vizsgálatok azt mutatják, hogy már a próféta halálát követő évszázadban tudatos gyakorlattá alakult a Mohammedre és a Koránra, „mint jogforrásokra” történő hivatkozás és ez innentől fokozatosan mind karakteresebbé vált. Valamint igenis léteznek olyan prófétai és egyéb, a korra vonatkozó hagyományok, melyeknek hitelessége alátámasztható. Ugyan az iszlám jogtudósok – leginkább csak büntetőjogi, illetőleg államjogi területen – valóban meríthettek az ommajádok (Kr. u. 661-750.) kormányzati intézkedéseiből. Mindazok a feltevések azonban, így például Schachté, amelyek az iszlám jog létrejöttét lényegében az ommajád uralkodók hivatala – az iszlamizáció során eszközölt – egyfajta „innovációjaként” fogják fel, felülvizsgálatra szorulnak. Már a 7. század végén – 8. század legelején kialakultak ugyanis vallást, és ezzel együtt jogot oktató helyi műhelyek. Nem mellékes, hogy Motzki szerint ezek tevékenységénél – ekkor még legalábbis – a hadíszok másodrangú szerepet játszottak, sokkal fontosabb

⁴³ Motzki, Harald 1991. 41.

⁴⁴ Motzki, Harald 1991., 8-48. o. alapján

⁴⁵ Uo. 53.

volt kezdetben az ún. *ra'y*. A *ra'y* jelöli a jogtudósok saját, önálló véleményét jogi kérdésekben. Példa erre az egyik, ha nem a legkorábbi (ismert) jogtudós Mekkában, Abdallah Ibn Abbas, akinek tanítói aktivitása fontos szerepet töltött be az iszlám jog kialakulásában Motzki szerint. A 7. században élő Abbas-nál ez az oktatói tevékenység egyszerre volt vallási és jogi jellegű is. Központi szerepet töltött be nála annak a kérdésnek megválaszolása, milyen is az iszlámnak megfelelő életvezetés egy muszlim számára? Ugyan valóban önállónak, vagyis „*ra'y*”-nak lehet nevezni tevékenységét, mégis fontos, hogy Abbas sokszor alapozta tanítását a Koránra, viszont szinte egyáltalán nem a prófétai hagyományokra (*szunna*). Mivel tanítványai aztán halálát követően is továbbvitték iskoláját, ezért az első század utolsó harmadában már nemcsak Mekkában, hanem más muszlim városokban (Kufa, Basra, Taif, etc.) is folyt az oktatás. Így kezdett terjedni a *fiqh* és ezért tekinti Abbast az iszlám jog egyik legfontosabb kiinduló pontjának Motzki.⁴⁶

Motzki tudományos hozzájárulása kétségtelenül közelebb hoz a probléma megoldásához és közvetlenebb kapcsolatot mutat fel Mohammed ideje és az első relevánsabb jogszövegek között. Számos kérdés azonban még mindig nyitott marad. Ilyen például, hogy amennyiben a muszlim jog egészében prófétai örökség, amelyet Mohammed tudatosan hagyományozott tovább, miért nem tapasztalhatjuk annak a próféta halálát követő azonnali és közvetlen intézményesülését a történelmi forrásokban? A másik, jelentősebb problémát pedig kétségtelenül a prófétáról szóló hagyományok történelmi hitelessége szolgáltatja. Vagyis, hogy azt a több ezer hadísz, amely ráadásul jóval – akár évszázadokkal – Mohammed után keletkezett, hogyan lehet a próféta életéről szóló hiteles történelmi dokumentumként elfogadni? Különösen akkor, ha ráadásul sokszor teljes ellentmondásban állnak egymással és más kordokumentumokkal is.

II.2. A misztérium leleplezése?

Tilman Nagel sajátos megoldással szolgál a fennforgó dilemmákra. Nagel szerint teljes tévútra visz minden olyan kísérlet, amely a hadíszokra, mint történelmi forrásanyagokra próbál meg támaszkodni. Az oka ennek egyszerűen, hogy a hadíszok „nem is akarnak” azok lenni. Sokkal inkább arra mutatnak rá, hogy Allah jogvezetése még a próféta halálát követően évszázadokkal is létező, működik és hatályos. Nagel elismeri, hogy

⁴⁶ Motzki, Harald 1991. 256-264. o. alapján

Schacht kutatási eredményei, melyek a hagyományozói láncolatok, vagyis az isznádok megbízhatóságával kapcsolatos fenntartásokat támasztják alá, valóban bizonyítottak tűnnek. Miközben éppen az isznádoknak kellene igazolnia az olvasók számára egy hadisz közlendőjének hitelességét, számos isznád esetében leszögezhető, hogy csak utólagos „belenyúlással” lehetett a hadisz történetének továbbadói láncolatát egészen a prófétáig visszavezetni. Szintúgy valós, hogy a jelenlegi kutatási eredmények alapján valóban van egy „fekete lyuk” a koráni üzenet, illetőleg magának a Koránnak a megszövegezése és az erre az üzenetre épülő hadisz-irodalom kialakulása között. (Még ha Nagel szerint ez az időbeli szakadék jóval rövidebb is, mint 150 év, mivel az első vonatkozó irodalmi anyagok születése 700 körülre tehető.) Nagel feltételezi – ahogyan arról már fentebb volt szó –, hogy Schacht szerint az ommajádokig lényegében semmilyen sajátos muszlim jogfelfogás nem létezett. Erre az elképzelésre lehet érv a szunnitákhoz tartozó *hanafita* jogi iskola 9. században élt alapítójának, Abu Yusufnak a Schacht által is idézett véleménye. Yusuf úgy vélte, hogy az arab hódításokat követően az uralom alá hajtott területek jelentős részén a hódításokig fennálló jogszokások lényegében csorbítatlanul maradhattak fent huzamosabb ideig. Azt már Nagel teszi hozzá, hogy Schacht feltevését igazolhatná továbbá az is, hogy a *saría* körülhatároltabb fogalmát sem találjuk explicit módon a Koránban. Ráadásul a muszlim jogtudósok is erőteljes értelmezési kényszer alatt állnak, hogy igazolják a *saría* és a Korán egyes versei közötti, előbbi létezését „legitimáló” összefüggéseket, ami egyáltalán nem tűnik egyszerűnek.⁴⁷

„Az iszlám jog történetét mindazonáltal én egy vallásos üdvhír által fémjelzett társadalom kialakulása és továbbfejlődése különböző megjelenési formái egyikeként szemlélem.” – jegyzi meg Nagel, szembehelyezkedve így mégis Schacht felfogásával.⁴⁸ Motzki munkája gyenge pontjának pedig az isznádok már kényszeredettségre áthajló vizsgálatát tartja, amely eredménye azonban végül egyáltalán nem szolgál magyarázattal a hadisz-problematikára. „Még ha egy hadisz egészen, vagy nagyrészt nem is a prófétától származik, még mindig létezik és megválaszolásra vár, hogy mi is az egyáltalán.” – jegyzi meg. Nagel a „misztérium” egyik nyitját az iszlám jog alapfogalmai tartalmi kibontásában látja, már a próféta és a „jogvezetés alatt álló” kalifák idejétől vizsgálva azokat. Ilyen alapfogalom a *fiqh* és a *faqih*, és a kérdés, mely kontextusban merültek fel ezek a kifejezések eredetileg? A kérdésre a választ Nagel a hadiszokból származó korabeli történetekkel igyekszik

⁴⁷ Nagel, Tilman 2001. 174-176. o. alapján

⁴⁸ Nagel, Tilman 2001. 175.

érthetőbbé tenni. A történetek egyik fontos háttere a még Mohammed életében megkezdődött változás közössége életében. A *hidzsra* megtörténtét, Mohammed politikai pozíciójának megerősödését és különösen Mekka bevétele (630) követően fokozatosan változott a vallási üzenet súlypontja. A hangsúly a harci közösség és a kivonulás, a „személyiség és a teljes vagyon Allahra és küldöttjére való áthagyományozásának” üzenetéről fokozatosan a *hitgyakorlatok elsajátítására* helyeződött át Nagel szerint. Ennek olyan pragmatikus okai voltak, mint Mohammed előretörésével a közösség rendkívül gyors számbeli növekedése és területi terjeszkedése, melynek folyományaként a prófétával való személyes kapcsolat lehetősége megszűnt, illetőleg a „koráni” vallással való találkozás körülményei is alapvetően megváltoztak a hívek sokasága számára. „Az új vallást eltanulható hitgyakorlatként kellett már elsajátítani”. – írja Nagel erről a változó időszakról.⁴⁹ És itt válik érthetővé jobban a *fiqh*, vagyis a prófétai hit, illetőleg Allah parancsolatai megértésének jelentősége. Nem véletlen, hogy a „hittérítő” tevékenység Mohammed számára hatalma csúcspontján is fontossá vált. Nagel szerint számos forrás bizonyítja, hogy a próféta egyes bizalmi embereit nemcsak politikai, igazgatási, stb. feladatokkal bízta meg, hanem sok esetben a *fiqh* közvetítésével, vagyis egyfajta misszionárius tevékenységgel is. Erre hozza fel példának Abu Musa Al-Asari-t, aki 628-ban az Asarun törzs egy ötvenfős küldöttségével látogatta meg Mohammedet. A próféta maga vezette be Abu Musát az új vallás rejtelseibe és tette meg aztán helytartóvá is kisebb települések fölött. Mohammed halála után részt vett a szíriai hódító hadjáratokban, majd Basra, később Kufa élére került. A muszlim történetírásban Ali b. abi Talib bíró jegyezte fel Musa életpályáját. Témánk szemszögéből nem mellékes, hogy Talib leírása szerint Musa bírói feladatokat is ellátott, emellett érdemeként külön kiemeli, hogy „Musa volt az, aki közvetítette az új hitet Basra és Kufa lakói számára is.” Nagel itt az eredeti forrásszövegben a közvetíteni igére használt arab szót is kiemeli, ami nem más, mint a *fiqh* és a *faqih* szóval is szoros kapcsolatban álló *faqqaha*, amely kioktatást, útbaigazítást is jelent (a *faqih* többes számú formája az egyszerűsítésen átment *fuqaha* szó, jelentése: jogtudósok).⁵⁰ Nagel további példát hoz fel, mégpedig Muad b. Gabal személyében, akit Mohammed életének utolsó hónapjaiban – másokkal együtt – azzal a feladattal látott el, hogy az Arab-félszigeten a muszlim hitet minél több emberrel megismertesse. Nagel leírása szerint röviddel később, még Mohammed halálát megelőzően már egyszerre kétszáz ember látogatta meg Jemenből a prófétát Muad b.

⁴⁹ Nagel, Tilman 2001. 178.

⁵⁰ Nagel, Tilman 2001., 178-219. o. alapján

Gabal missziós munkája eredményeként, hogy személyesen adják tanúbizonyságát az iszlámra való áttérésük jelének a próféta számára. Gabal missziója mindazonáltal korántsem volt példa nélküli. *„A vonatkozó forrásokban nagy számban találhatóak bizonyítékok a hasonló missziós tevékenységekre, melyek célja Arábia iszlamizációja volt akkor, amikor a hidzsrára (kivonulás) már nem volt szükség.”* – írja Nagel, aki szerint a Gabalra vonatkozó szövegek alapján a rituális ima és az egy istenhitre való felesküvés (*„Nincs isten az egy Allahon kívül”*) volt az a legfontosabb szegmens, amelybe a „misszionáriusoknak” a laikusokat be kellett vezetniük.⁵¹ A Gabal térítő tevékenységére vonatkozó forrásszöveg már közvetlen utalásokat tartalmaz az iszlám jog „jogforrásokkal” kapcsolatos témaköréhez kapcsolódóan is. A történet szerint a próféta Gabalnak úgy rendelkezett, hogy az esetlegesen elé kerülő „vitás” ügyekben mindeneelőtt a Korán alapján lehet döntést hozni. Amennyiben a kérdéses esetre a Koránban nem található vonatkozó vers, akkor alkalmazható a *szunna*. És ha adott esetben a *szunnában* sem fedezhető fel odavágó „szabályozás”, csak akkor kerülhet sor a *ra’ya*: Vagyis a döntnök önálló jogi ismereteinek a bevetésére azzal a kikötéssel, hogy megfelelő tanácsadókat is be kell vonnia az adott kérdés eldöntésébe.⁵² Nagel az ommajád-dinasztia (661-750) legkorábbi időszakából, tehát pusztán néhány évtizeddel Mohammed halálát követően (632) keletkezett hadisz-szöveget is idéz, amellyel rámutat arra, hogy a *fiqh* egészen a legkorábbi időktől a gyökereiben hordozta nemcsak a vallási szféra, hanem a bírói (jogi) aktivitás fogalomvilágát is.

„Gabriel egy addig ismeretlen alakjában a prófétához ment, kezét a térdére tette és szólt: „Isten küldöttje! Micsoda az iszlám?” Mohammed válaszolt: „Az iszlám azt jelenti, hogy te az arcodat Allah felé fordítod és tanúskodsz, hogy nincs isten Allahon kívül, és hogy Mohammed Allah küldöttje. Valamint (azt is jelenti), hogy te végrehajtod a rituális gyakorlatokat és a lerovod a tisztulási adományt.” „Ha ezt megteszem, muszlimmá válok?” „Igen.” „Te igazán beszéltél.” – válaszolt Gabriel, majd ismét kérdezett: „És mi a hit, Isten küldöttje?” „A hit abban áll, hogy te hiszel Allahban, az Ítélet Napjában, az angyalokban, a könyvben, a prófétában és abban, hogy te meghalsz és a halál után élni fogsz, hiszel az elszámolásban, a mérlegelésben, a paradicsomban, a pokol tűzében és az isteni törvényhozó hatalomban, amely előre mutat jót és rosszat. (...) „És mi a jó cselekedet, Isten küldöttje?” „Az, hogy úgy féled Allahot,

⁵¹ Nagel, Tilman 2001. 180.

⁵² Nagel, Tilman 2001. 179-180. o. alapján

mintha láthatnád, mert, ha te nem is láthatod, ő mindig lát téged.” „És ha én ezt teszem, olyanná válok, mint aki igazat cselekszik?” „Igen.” (...)”⁵³

A szöveg egy az egyben megfelel a *fiqh* korai értelmezésének, hiszen az iszlám vallás mélységeibe való „belelátást” szolgálja. A hadízt a 7. század végéig tevékenykedő Abd ar-Rahman b. Ganm-nak tulajdonítják, aki a későbbi források szerint olyan kiemelkedő ommajád uralkodókat is tanított, mint amilyen Muawija (661-680), vagy az egyebek mellett a máig szimbolikus jelentőséggel bíró, jeruzsálemi Sziklamecsetet építtető Abd al-Malik (685-705). Más forrásszövegek alapján pedig idős korára a legnagyobb tekintélyű hittanítók közé emelkedett, aki „egész generációknak közvetítette” („*faqqaha*”) a hitgyakorlatok rejtelmeit – fejt ki róla Nagel, aki ar-Rahman szövegét három egységre bontja le. Az első egység az iszlám lényegének összefoglalásáról szól, a második a hit, a harmadik a cselekedetek szerepéről. Nagel az „iszlám” és a „muszlim” meghatározásakor erős párhuzamot, illetőleg utalást vél felfedezni koráni versek (2. szúra 124-135. versek) és a fenti hadisz között. Ezek alapján az iszlám itt úgy jelenik meg, mint az „eredeti” hit, amelyet Ábrahám alapított, és ami hatálytalanná teszi az „írásokat birtoklók” hitét, vagyis a judaizmust és a kereszténységet. Nem az vált „értelmetlenné, amit ők hisznek, hanem Ábrahám istenkeresésének régebbi, eredeti vallása érvényes immár” – fogalmaz Nagel.⁵⁴ Az iszlám Ábrahámja a vonatkozó koráni részekben a rituáljogi előírásokat emeli ki, mint a vallási közössége legfőbb princípiumait. Ez áll a „muszlimmá válás” folyamatának középpontjában is, amelynek kapcsán a rituális ima és az ún. *zakát*-fizetés („tisztulási adomány”) kötelezettségét hangsúlyozza Nagel, mint a vallási szertartások, Allah hódolatának lényegi elemei már a mekkai idők (!) prófétai értelmezése szerint. Mindkettő része az iszlám öt oszlopáról szóló hagyományos felfogásnak is. A hadisz második szegmense a hit muszlim meghatározása. Itt témánk tekintetében lényeges Nagel forrás-értelmezése, amely alapján az alábbi következtetést vonja le: „*Egy muszlim hite, ami a rítusok által hoz létre újra és újra szemtől-szembeni kapcsolatot Allahhal, nem az emberek hétköznapi cselekedeteire irányul. Az ugyanis teljes egészében az isteni törvényhozói hatalomnak van alárendelve.*” A cselekedetek, így a fenti szöveg harmadik egységét képező „jó” cselekedetek is Allah „legiszlatív jogkörével” állnak kapcsolatban.

Ennek a „legiszlatív jogkörnek” a jelentőségét a Korán már közvetlenül a teremtéssel is összeköti, erre példaként Nagel a 80. szúra 17-19. verseit

⁵³ Nagel, Tilman 2001. 182.

⁵⁴ Uo. 183.

hozza fel, amelyet ő sok hagyományos európai fordítástól eltérően ad vissza: „(...) Allah megalkotta egy magból az embert, majd rendeltetést adott neki.” (A második fordulatot például több angol fordításban „*enabled him*”, német fordításban „*gestaltete ihn*”, míg egyes magyar fordításokban „*arányossá tette*” kifejezésekkel, tehát alapvetően más jelentéstartalommal adják vissza.)⁵⁵ És ebben a rendeltetésben „forr össze” a fenti három, vallásos szegmens is. Ahogyan arra Nagel – elsősorban a próféta vallási üzenetei „medinai” és „mekkai” időszakokra történő felosztásával – többször is rávilágít, a *hidzsra* megtörténte után a kivonulásban részt már nem vevő generációk számára ugyanis megváltozott a vallási alaphelyzet. A medinai, majd kezdetben a koramekkai időkben a próféta a sorsközösség felvállalását, így a kivonulásban és a harci közösségben való részt vállalást hangsúlyozta. A próféta üzenetének társadalmi-politikai szinten történő áttörését követően azonban már a hívek újabb generációi számára az üdvösség, illetőleg a túlvilági dicsőség megszerzése Allah rendelkezéseinek követésében vált lehetségessé. Így vált központi vallásos témává a prófétai kinyilatkoztatásnak megfelelő cselekedeteknek az állandó isteni megfigyelés és felülvizsgálat alatt történő elvégzése is, lényegében a muszlim hívó teljes életvezetése tekintetében. Igaz cselekedet az, „*hogya te Allahot úgy imádod, mintha látnád őt.*” – idézi Nagel a témában Muhammad Al-Bukhari, 9. századi iszlám hitoktatót.⁵⁶ És Nagel éppen ebben a vallási kontextusban helyezi el az iszlám jog kifejlődésének kezdetét is. Ahogyan arra rámutat, ennek a felfogásnak felel meg, hogy a *fiqh* szó kezdetben (lásd: I. fejezet) még nem az iszlám jogtudományt, hanem a vallási üzenet értelmezését jelentette, míg a később már kifejezetten a jogtudósokat jelölő *faqih* ekkor még az új, koráni hit hírnökeit és magyarázóit. Ahogyan az Musa és Gabal példáival ábrázoltuk, a *faqih* tevékenysége már valóban visszavezethető Mohammed rendelkezéseire. És éppen a *faqih* az iszlám vallás megértésére, illetőleg Allah akaratának vallásos magyarázatára irányuló munkája tekinthető – „*ahogyan azt Abd ar-Rahman b. Gamn példája tanítja*” – a meghódított területek iszlamizációja révén az iszlám jog gyökerének, míg a hadíszok e vallásos tevékenység sajátos műnemének – szögezi le Nagel.⁵⁷

⁵⁵ Lásd például: http://iszlam.com/koran/a-koran/item/90-a-koran-ertelmezesenek-magyar-forditasa-67-114-szura#_Toc202237301

⁵⁶ Nagel, Tilman 2001. 184.

⁵⁷ Nagel, Tilman 2001. 174-185. o. alapján

Összegzés

A tanulmány első fejezetében az iszlám jog két legfontosabb alapfogalmát, a *saría-t* és a *fiqh-t* különítettem el egymástól. Már a kifejezések eredete, majd úm. fogalmi változásai ábrázolásánál is érzékelhető, hogy a két műszó jelentéstartalma ugyan erősen módosult a próféta halála utáni évszázadokban, teljes mértékben mégsem szakadt el a vallási vonatkozásaitól. Ez még szembetűnőbb a *fiqh* és a *faqih* szavak esetében a II. fejezet 2. részében. Ebben a részben Tilman Nagel elgondolását mutattam be. Nagel egyedi koncepciója nemcsak önmagában az iszlám jog keletkezése, hanem az iszlámkutatók körében oly populáris hadisz-vita kapcsán is fontos tudományos hozzájárulás. A tanulmány I. fejezetének 2. és 3. részében a prófétai jogvezetés „elvének” a jelentőségével, valamint az elvnek a próféta halálát követő továbbélésével foglalkoztam. A próféta halálát követően a jogvezetést pótló intézmények, elsődlegesen a Korán és a *szunna* pályája történelmi alakulásának vizsgálata alapján vehető észre az intézmények és a korabeli muszlim uralmi rendszer (kalifátus) közötti, egyfajta szimbiózisnak tűnő sajátos viszony.

Felhasznált irodalom

Bauer, Wolfgang Johann: Bausteine des Fiqh. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, 2012., 37-82.

Eduard Sachau: Muhammedanisches Recht, Georg Reimer Berlin, Stuttgart/Berlin, 1902, VII-XXIX.

Gätje, Helmut: Koran und Koranexegese. Artemis Verlag, Zürich, 1983., 49-66.

Heine, Peter: Einführung in die Islamwissenschaft. Akad.-Verlag, Berlin, 2009., 53-69. 37-82.

Maleki, Navideh: Islamische Schiedsgerichtsbarkeit. LIT Verlag, Berlin, 2016., 6-14., 75-90.

Motzki, Harald: Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz. Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Stuttgart, 1991., 1-50., 50-66., 256-266.

Nagel, Tilman: Das islamische Recht: eine Einführung. WVA-Verlag Skulima, Westhofen 2001.

Nagel, Tilman: Die islamische Welt bis 1500. R. Oldenbourg Verlag, München, 1998., 1-80.

Nagel, Tilman: Geschichte der islamischen Theologie von Mohammed bis zur Gegenwart. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1994., 13-95.

Nagel, Tilman: Rechtleitung und Kalifat. Orientalisches Seminar Univ., Bonn, 1975.

Lohlker, Rüdiger: Islamisches Recht. UTB-Verlag, Wien, 2012., 10-17., 108-115.

Ramadan, Said: Das islamische Recht. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1980., 48-54.

Wellhausen, Julius: Skizzen und Vorarbeiten: Muhammads Gemeindeordnung von Medina. Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1889., 67-84.

The basic problems of Islamic law

Summary

Islamic law is one of the central topics of the debate on the compatibility of Islam and democracy. In western states, the principle of value neutrality seems to oppose the application of islamic law in the legal system. The paper deals with the question of how strongly islamic religion is closely linked to Islamic law and what were the starting points of the development of islamic law. Can sharia be separated from the islamic religion, and if so, how and to what extent? The study states that there is an immanent relationship between islamic legal and religious concepts.

Rigó Balázs¹

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703) – Forrásközlemény

II. Jakab (1685–1688) neve alatt két intelem maradt az utókorra. Az elsőt 1692-ben a XIV. Lajostól kapott St. Germain-i palotájában írta száműzetése idején, a mű sokáig kéziratban maradt, megjelentetésére politikai okokból nem került sor. A másodikat, feltehetőleg Jakab halála után szerkesztették, míg megjelentetése Jakab halála után két évvel, 1703-ban Londonban történt meg. Az angol nyelvű szakirodalom alig foglalkozik velük, magyar fordításban pedig még nem jelentek meg. Jakab gondolatait, államelméletét, politikai teológiáját legfőképpen uralkodásának cselekedetei, valamint parlamenti beszédei és száműzetésében írt levelei alapján tárták fel. Jakab megítélése az 1688-89-es forradalom dicsőségének emelkedésével egyenes arányban csökkent. Sőt, már száműzetése első hónapjaiban a pamfletirodalom céltáblájaként csak gúnyolódtak rajta. A támadások hevessége a *whig* történetírók révén egyre fokozódott, míg száműzetésének évei pusztán epizód szerepet kaptak a róla írott munkákban.

Macaulay monumentális művében, mindössze három mondatot szán az 1692-es intelmre. *„Az 1692. áprilisi nyilatkozványban az egész ember leplezetlenül áll előttünk, eltelve képzelt jogaival, képtelen annak megértésére miképp lehetne kivüle még más embernek is valami joga, buta, makacs és kegyetlen. Egy majdnem ugyanazon időben kibocsátott más irata, a mennyire lehet még világosabban kitüntetni, mily keveset tanult keserű tapasztalásaiból.”*² A nagy angol történész a további két mondatban az intelem utolsó részét, az államszervezet leírását bírálja igen erőteljes formában.

Az intelmek nem szerepelnek sem Hill,³ sem Kenyon Stuartokról írt összefoglaló, részletekben gazdag munkáiban,⁴ sem Miller Jakabról írt

¹ ORCID: 0000-0003-0112-9546

² Macaulay 1877. V. k. 149.

³ Hill 2002.

⁴ Kenyon 1980. és 1981.

életrajzi monográfiájában.⁵ Ugyanakkor a legújabb, a jakobitákkal foglalkozó szakirodalom⁶ külön figyelmet szentel nekik. Az intelmek elhanyagolásának oka, Jakab uralkodásának negatív megítélése mellett az írásos emlékek fellelhetőségének a nehézségében rejlik.

Az 1692-es intelem egy kézírásban fennmaradt átirata a Windsor kastély Stuart iratai között található. Az internetes tájékoztató szerint ez a kézirat, amely gyönyörűen olvasható, csak átirat, amelyet feltehetőleg a párizsi Scots College-ban írtak, ahol Jakab az eredeti iratot letétbe helyezte.⁷ Az eredeti irat a francia forradalom viharai között Jakab visszaemlékezéseivel (az ún. *Memoirs*), síremlékével együtt sajnos megsemmisült.

Az 1692-es intelem⁸ nyomtatásban először 1816-ban jelent meg Clarke szerkesztésében, a „*Life of James II*” c. műben,⁹ amely számos eredeti, azóta megsemmisült írásos emléket, memoárt, levelet, kéziratot tartalmaz. A kutatások ugyanakkor feltárták, hogy a mű szerzője minden valószínűség szerint egy Dicconson nevű jakobita, aki azonban a mű szövegének túlnyomó részét alighanem Jakab memoárjai alapján, azaz saját betoldások nélkül írta meg. Mindazonáltal az 1692-es intelmet és annak szerzőségét Miller se nem vitatja, se nem említi a „*Life*” és a „*Memoirs*” szerzőségének bonyodalmait és a források keletkezésének körülményeit összefoglaló, művét lezáró fejezetében.¹⁰ Ugyanakkor Miller kiemeli, hogy a „*Life*” nagymértékben autentikus, de vannak olyan részei, amelyeket a megbízhatóság érdekében össze kell vetni más írásos emlékekkel.

Ami a másik intelmet¹¹ illeti, azt Londonban adták ki 1703-ban, és amennyiben akár az uralkodó, akár az özvegy királyné kérésére a nyomdász-szerkesztő készítette (ami több mint valószínűnek látszik), mindenképpen megerősíti az 1692-es intelem szerzőségét és annak hiteles tartalmát. Tehát az 1703-as intelem mindenképpen az 1692-es felhasználásával készült. A két intelem szövege közötti nagyfokú hasonlóság, valamint az, hogy az utóbbi az 1692-es szöveg felhasználásával készült könnyen igazolható, ha egybevetjük a két szöveg szerkezetét, szókincsét, megfogalmazását és mondatait. Mindezekből következően alig merülhet fel kétség, hogy a nyomtatásban csak 1816-

⁵ Miller 2000.

⁶ Mann 2000. 11-26.

⁷ <https://www.royalcollection.org.uk/collection/1006012/for-my-son-the-prince-of-wales-1692> (2018.05.29.)

⁸ A mű címe: *The Advice to His Son 1692*, vagy másik alakban: *For my Son the Prince of Wales 1692*.

⁹ Clarke 1816. 617-647.

¹⁰ Miller 2000. 243-245.

¹¹ Eredeti címe: *The Late King James, Advice to His Son*.

ban megjelent 1692-es *intelem Dicconson* vagy bárki más önálló szellemi teljesítménye lenne.

Az 1703-as mű, minden bizonnyal az első, Jakab által írt *intelem olvasóbarát, tömör, gördülékeny, egész változatos szókinccset felvonultató összefoglalása*. Ezzel szemben az 1692-es, rendkívül terjengős, nehézkes, gyér szókinccsű, visszatérő fordulatokkal és gondolati ismétlésekkel tarkított körülményes mű.

A két *intelem* célja merőben különböző. Az 1692-es a királytükörök, közelebbről a tanító célzatú, a korai újkorban rendkívül népszerű fejedelmi *parainesis* műfajába tartozik. Jakab nyíltan bevallott célja a restauráció kezdetétől, 1660-tól, valamint a saját uralkodása (1685–1688) során szerzett tapasztalatok átadása a trónörökösnek. Ugyanakkor Mann kiemeli, hogy a mű abból a félelemből született, hogy Jakab az 1692-es, a francia flotta által támogatott tengeri csatában, illetve második, utóbb sikertelennek bizonyult kísérlete során, hogy a trónt visszaszerezze, esetleg fogságba kerül, vagy netán meghal.¹² Az a cél sem vethető el, hogy Jakab, mint megannyi uralkodó vagy politikus, élete vége felé apologetikus módon próbálhatta saját működését magyarázni, értelmezni és megérteni. Az *intelemből* nyilvánvaló, hogy Jakab a vallás felé fordulva, leginkább saját kicsapongásait bánta meg, ugyanakkor politikájára visszatekintve legfeljebb a hízelgők iránti szigorát hiányolta. Míg a katolicizmus iránti merev ragaszkodásával, ennek messzire vivő alkotmányos következményeivel, amelyből a dicsőséges forradalom sarjadt, tulajdonképpen továbbra is azt mutatja, hogy visszatérése sem lett volna maradandó. A vallás mellett Várkonyi Gáborral való egyetértésben ki kell emelnünk, hogy *„a gondoskodó atya a 16-17. század erkölcsi világképének egyik pillére volt. A család fejének minden tettét ez a gondoskodás kellett, hogy áthassa.”*¹³

Az 1703-as *intelem* ezzel szemben, habár az 1692-es *intelem* szinte szolgálai követő, betoldásokat nem tartalmazó mű, mégis propaganda célból íródott. Az *intelem* terjedelmileg kb. a harmada az eredeti változatnak. Jakab erkölcstelenségei, kicsapongásai, szeretői és a restauráció udvari élete nem szerepel benne. Mann egyenesen azt állítja, hogy Jakab kegyes özvegyének az a célja tárul fel benne, hogy férjéből bűneit *„ügyetlen módon kinyilatkoztató, leendő szentet”* faragjon. Az állítással többé-kevésbé egyet kell értenünk. Nem tagadjuk, hogy Jakab az önvallomásként is felfogható 1692-es *intelmében* hiteles módon szakít a kicsapongó életvitelével, és őszintén ítéli el azt. Ugyanakkor azzal nem

¹² Mann uo.

¹³ Várkonyi 2009. 84.

értünk egyet, hogy özvegye Jakabból szentet akart volna faragni. Mindenesetre az világosan látszik az 1703-as szövegből, hogy a bűnök részletezésének az elhagyása révén Jakab valóban akár mintauralkodóként is beillene. Jóllehet a királytükörök többnyire az ideális, vágyott uralkodó képét festik meg, és efféle idealizálási törekvésektől Jakab sem volt mentes, az intelmekben többször is őszintén megvallotta, hogy jó lett volna, ha bizonyos dolgokat előre tudott volna. A vágyott állapotot jeleníti meg az is, hogy szinte a teljes szöveg végig imperativusban íródott.

Tovább erősíti a propaganda jelleget, hogy az 1692-es szöveg szerint a háború költségeit a parlament, míg az 1703-as szerint a nép segítségével kell viselni. A propaganda jelleg mellett szól még az újabb szöveg lerövidítése. Az 1703-as intelemből, mint fentebb már említettük, kikerült minden Jakab erkölcstelenségére (szoknyavadász hajlamára) utaló részlet. Kihagyta a nyomdász-szerkesztő ugyanakkor a katolikusokra, Skóciára és Írországra vonatkozó részleteket is, csakúgy, mint a hevenyészett államszerkezet-leírást is. Jakab 1703-as intelme így nemcsak tömör, olvasmányos általánosságokat tartalmazó, elvont eszmefuttatás lett, hanem az anglikán és a jakobita érzékenységnek is megfelelt, ezzel segítve elő az elhunyt uralkodó rehabilitálását és fiának, akit szintén Jakabnak hívtak, a hazatérését.

Az 1703-as szöveg, éppen rövidsége és általánossága miatt, valójában kevés kivetnivalót hagyhat maga után. Az olyan állítások pedig, miszerint Anglia biztonsága a tengerek fölötti uralmán és a kereskedelem virágzásán nyugszik, örökérvényűek az angol történelemfelfogásban. A hízelgők természetének leírása szintén toposz a kora-újkori államelméletben, már Erasmus is külön fejezetet szentel nekik „*A keresztény fejedelem neveltetése*” c. művében. Jakab mély vallásossága pedig tiszteletet ébresztő, de balszerencséjére ez a vallásos mélység alattvalóira nézve, főként az alkotmányos berendezkedés tekintetében, azok legbensőbb érzését, azaz a biztonságukat fenyegette, és e félelemérzetből következően a teljes társadalom, az anglikán, a presbiteriánus, a disszenter, sőt még a katolikus felekezet is ellene fordult 1688-ban.

Az alábbiakban Jakab intelmeinek első magyar fordítását adjuk közre. A fordítás során a stílusbeli sajátosságokat, amelyek akár az olvashatóság rovására is mennek, a lehető legnagyobb szöveghűséggel igyekszünk visszaadni. Így megtartottuk Jakab körülményes stílusát és a szövegek tagolását is. Akár féloldalas mondatait viszont az érthetőség végett megtörtük, azok stílusa ugyanakkor így is nyilvánvaló lesz az olvasás

során. Mivel az angol nyelvben gyakorlatilag nincsenek nemek és esetek, így a névmások indokolatlan, túlburjánzó használatával az érthetőség jelentős csorbát szenved. Jakab viszont számos helyen akár négy-öt, „ami, amely, az” és ezekhez hasonló névmást is használt, amelyeket []-l eloldottunk fel. A ()-ek Jakab gondolatait tükrözik és az eredeti szövegben is így szerepelnek. A lábjegyzetekben csak a legszükségesebb adatokat tüntettük fel, amelyek a Jakab gondolatmenetéhez bizonyos háttér-információként szolgálnak. Az intelmek tartalmi elemzésére, terjedelmi okok miatt ebben a tanulmányunkban nem vállalkozhatunk, azonban az ELTE ÁJK VI. PhD Konferenciájáról (2018) készülő kötetben megteesszük.

Felhasznált irodalom

Alaistar J. Mann: The First Jacobite and the Scottish Parliament. In: A. I. Macinnes – K. German – L. Graham (ed.): Living with Jacobitism, 1690–1788, New York 2016.

J. S. Clarke [Dicconson]: The Life of James the Second, King of England, London 1816.

Ch. Hill: The Century of Revolution, 1603–1714. London – New York 2002.

J. P. Kenyon: The Stuarts. London 1981.

J. P. Kenyon: Stuart England. London 1980.

T. B. Macaulay: Anglia története II. Jakab trónralépte óta. (ford. Zichy Antal), Budapest 1877.

J. Miller: James II. New Haven – London 2000.

Várkonyi Gábor: Az atyák hatalma. In: uő: Ünnepek és hétköznapok. Budapest 2009.

Függelék

James II's eldest surviving son James Francis Edward Stuart was born on 10 June 1688, precipitating the removal of the King from the throne. In 1692, the exiled James wrote this advice to his son, of which this is a transcription probably made at the Scots College in Paris, where James had deposited his papers. It is not clear how much the transcriber has adapted the text he copied because the original, along with many of James's papers, was lost in the French Revolutionary Wars.

As well as advising against ambition, anger and drinking to excess, James writes about the importance of keeping to the Catholic faith. James Francis Edward held firm to his father's precepts, refusing to convert even when to have done so might have secured his succession to the British throne. James's other main advice is to beware the power of women: he strongly advises against the mistakes he believes both he and his brother Charles II made through having mistresses, bitterly stating that women are only motivated by money and influence.

Fiamnak, a walesi hercegnek

1692

A királyoknak, akik a cselekedeteikért senki másnak, kizárólag csak Istennek és önmaguknak felelősek, óvatosabbaknak és körültekintőbbeknek kell lenniük, mint azoknak, akik alacsonyabb rangúak. És amiként az alattvalóknak az a kötelességük, hogy hűséges engedelmességgel tartozzanak királyuknak és, hogy megtartsák az ő törvényeit, ugyanígy a király, hivatala által, köteles atyai szeretettel és gondoskodással viseltetni feléjük. Mindebből a sokaságból te vagy az első, és én úgy tekintek magamra, mint akinek kötelessége, hogy megadja neked ezeket a soron következő tanácsokat, amelyekre annál is inkább hajlandó vagyok, figyelembe véve az életkorodat, az én sajátomat és ügyeim jelenlegi állását.

Először is minden tekintetben szolgálj Istent, ezzel válsz jó kereszténnyé és buzgó katolikusává a Római Egyháznak, amely az egyetlen igaz katolikus és apostoli egyház, és ne hagyj, hogy bármilyen emberi megfontolás eluralkodjon rajtad, hogy eltérítsen tőle. Emlékezz rá mindig, hogy a királyoknak, fejedelmeknek és a világ minden nagyságának egy napon minden tetteikről számot kell adniuk az előtt a nagyszerű bíróság előtt, ahol a cselekedetei alapján mindenki megítéltetik. Vedd figyelembe, hogy azért jöttél a világra, hogy a mindenható Istent szolgálj, és nem csak azért, hogy örömet szerezz magadnak, és azt, hogy a királyok általa [ti. Isten által] uralkodnak, és, hogy az ő különleges védelme nélkül semmi sem tud virágozni, amit te magadra vállaltál. Szolgálj tehát az Istent fiatalságod napjaiban, és elnyered érte a jutalmadat az élet mezején, fogj hozzá idejekorán, ne odázd el, emlékezz arra, hogy a kiváló emberektől többet várnak, mint másoktól, az ő példamutatásuk sokat jelent, és követni fogják, akármi is legyen az. Legyél különös gonddal arra, hogy elkerüld a dorbézoló embereket vagy

az ateista személyeket, akik a bizalmadba és a kegyeidbe férkőznek, senki ilyenben sem szabad bízni, nem jobban azoknál, mint akik az aranyat az ő Istenükké teszik, ők vészterhes időkben elhagynak téged, csakúgy, mint bizonyára azok [is], akikben nincsenek meg a kereszténység elvei. A tiszta észnek és ítéletnek ez a hiánya, csakúgy, mint a meggondolatlanság, amely az embereket rossz kereszténnyé teszi, és amely ember és ember között gazembert hoz létre, aki amennyire igaz az ő Istene felé, valószínűleg sőt, bizonyára az lesz a királya felé is. Alkalmazz ilyen [ti. hűséges keresztényt], bízz ilyenben, és ne hagyj, hogy másmilyen, mint ilyen személy a bizalmadat és a kegyeidet élvezze. És habár az lehetetlen egy királynak, hogy senki másnak csak ilyennek vegye a hasznát, részesítsd az ilyeneket előnyben, légy gondos arra, hogy mennyire bízol meg egy latitudináriusban.¹⁴ Ők elveiket tekintve általában ateisták, természetüket nézve gazemberek, köpönyegforgatókra jellemző módon általában gyávák, józan ítéletalkotás nélkül, ha pedig egy kis részük lenne ebben, akkor már nem lehetnének azok [ti. latitudináriusok]. Minden korban és minden országban mindig is volt ilyen szárnalmas lény, már olyan régtől fogva is, mint például Kegyetlen Péter¹⁵ fivére, Kasztíliai Henrik¹⁶ király uralma. Jól tennéd, ha elolvasnád, mit mondott jó tanácsként Henrik a fiának a halálos ágyán.

Ha Istennek kedvében áll visszahelyezni engem a trónra (akinek a jóságában én bízom, hogy megteszi), remélem, hogy úgy el tudok rendezni minden dolgot, hogy az neked könnyebbé tegye, hogy teljes birodalmamat a királyság biztonságára és minden alattvaló elégedettségére kormányozzad. Semmilyen király sem lehet boldog, anélkül, hogy az alattvalója ne lenne jólétben, és a nép sem élvezheti biztonsággal a saját javait anélkül, hogy a király se lenne jólétben és olyan állapotban, hogy megvédje őket és hogy biztosítsa a saját jogait. Ezért őrizd meg az előjogaidat [*prerogative*], de ne zavarj az alattvalókat tulajdonukban, sem pedig hitükben, emlékezz mind a törvény, mind a próféták nagyszerű tanára, „tégy úgy, amit szeretnél, hogy veled tegyenek.” Légy nagyon figyelmes arra, hogy senki, aki alattad áll, ne nyomja el a népet vagy gyötörje őket zaklatással, perekkel vagy nagy munkákkal. Emlékezz, hogy a királynak a népe atyjának kell lennie, és mindnyájuk iránt egy szülő gyöngédségével kell viseltetnie. Élj békességben és nyugalomban minden szomszédoddal, és tudd meg, hogy

¹⁴ Az anglikán egyház mérsékelt tagjai, akik formailag elismerték az anglikán egyház fensőbbiségét, hitelveikben azonban nagyon tág spektrumot tűrtek meg, a hagyományos hit követelményén túljutva, a hitben különösen az ész, az értelem szerepét hangsúlyozták.

¹⁵ I. Kegyetlen (másként Igazságos) Péter Kasztília és León királya, (ur. 1350–1366 és 1367–1369).

¹⁶ II. Henrik, I. Péter féltestvére, Kasztília és León királya (ur. 1366–1367 és 1369–1379). A két uralkodó között véres testvérháború zajlott a trónért.

a királyok és fejedelmek ugyanolyan nagy rablók lehetnek, mint a tolvajok és a kalózok, és el fogják nyerni a büntetésüket a nagy [ti. isteni] bíróság előtt azért, mert igazságtalanul elvesznek bármit tőlük [ti. a szomszédoktól]. És ne ragadd el magad a becsvágytól vagy a hamis dicsőség vágyától a világon, hogy azok elfeledtessék azt az isteni tanítást [ti. ne tégy olyat mással, amelyet te sem szeretnél, hogy veled tegyenek], és soha se győzzenek meg, hogy annak fogj neki, hogy a területeidet jogtalan szerzéssel növeld meg, légy elégedett azzal, ami a te sajátod. Törekedj arra, hogy a gondolat szabadságát törvény által honosítsd meg, nagy csapás volt a népre, csakúgy, mint a Koronára, hogy elfogadták a Habeas Corpus törvényt, mivel az arra kötelezi a Koronát, hogy nagyobb haderőt tartson fenn, mint ami szükséges ahhoz, hogy megvédje a kormányzatot. Ez elősegíti az elhidegült, féktelen, háborgó szellemű embereket, hogy saját maguk számára nagyobb biztonsággal eszeljék ki és őrizzék az elvetemült terveiket, amit pedig szánt szándékkal Shaftesbury earlje¹⁷ talált ki és folytatott.

Soha se legyél számottevő katolikus sereg nélkül, amely nélkül nem lehetsz biztonságban, és akkor a nép megköszöni neked a gondolat szabadságát. Ne hagyd, hogy meggyőzzenek, hogy ettől eltérj. A mi áldott Megmentőnk kiséprúzta a népet a Templomból, de én soha sem hallottam arról, hogy bárkit arra parancsolt volna, hogy betérjen oda. Ez olyan különös kegy és jóindulat, amelyet a Mindenható Isten bárkinek megmutat, akit annyira megvilágosít, hogy az igaz vallást magához ölelje. Ezt kedvességgel, iránymutatással, jó példával kell, hogy az emberek megszerezzék, nem pedig félelem útján, és nekem semmi kétségem sincs afelől, hogy ha egyszer a gondolat szabadságát rögzítjük, akkor számos áttérés fog bekövetkezni, amely olyan igazság, amelyről a protestánsok közül túl sokan vannak meggyőződve, csakúgy, mint az anglikán egyházbéli és mások közül is, és ezért, hogy azt [ti. a gondolat szabadságát] elérjük, az több óvatosságot és ügyességet kíván.

Semmi sem veszedelmesebb az emberre és a legnagyobb emberre nézve sem, mint az, hogy teret engedjen a nők iránt érzett tiltott szerelemnek, ez minden bűn közül a legcsábítóbb, és ezen a legnehezebb úrrá lenni, ha nincs kiirtva még bimbózdó állapotában. Ez a bűn annyira egyetemes és olyan gyakori a rossz példa által félrevezetett fiatalság között, hogy nagyon kevesen vannak, akik időt szánnak maguknak arra, hogy ugyanúgy átgondolják a veszélyeit, mint az ördögnek, az emberiség ellenségének más sugallatait és csábításait. Senki ne legyen nagyobb

¹⁷ Shaftesbury első earlje, Anthony Ashley Cooper (1621–1683), Jakab nagy köpönyegforgató ellenfele, aki kegyvesztése után a whigek oldalára állva, a parlament segítségével akarta kizárni Jakabot az öröklésből (kizárási válság 1679–1681).

figyelemmel ezekre, mint te, mivel Istent örömmel töltötte el, hogy engedte, hogy annak szüless, ami vagy. Mivel minél nagyobb az ember, annál jobban van szem előtt, különösen, ha békét, bőséget és nyugalmat élvez. És azért, hogy valakit a maga őrévé tegyünk, csak emlékeznünk kell a királyi próféta, Dávid király szörnyű példájára, aki habár Isten saját szívének megfelelő férfi volt, alighogy a királysága trónjára ült, máris elfelejtette a nagyszerű dolgokat, amelyeket Isten tett érte, és hagyta, hogy úrrá legyen rajta egy szép nő látványa, és nemcsak házasságtöréssel sértette meg Istent, hanem gyilkossággal is. Mindenki, akinek az a balsors jut, hogy ezek közül a szörnyű bűnök közül bármelyikbe esik, jusson eszébe és gyakorolja az ő igaz és őszinte megbánását, és ne feledje a büntetést és a balsorsot, amelyet Isten hozott rá ezen a világon, azért, hogy megkímélje attól [ti. a büntetéstől és balsorstól], ami majd csak jön [ti. a másvilágon]. Nem színlelhetem, hogy többet mondok neked annál, mint amit azok a jó emberek, akiket melléd helyeztem, és annál, amit a gyóntatód tett, és hogy meggyőzzelek, hogy a tökéletesség magasságába érj el, mint azt, hogy emlékezz mindarra a jó tanácsra, amit neked adtak, és hogy folytassad a jó könyvek olvasását, és kerüld el a tétlenséget csakúgy, mint a rossz társaságot. Az előbbi [ti. tétlenség] mindenfajta kísértésre fogékonyra tesz, ami az utóbbit illeti, az pedig csoda, ha nem térítenek rossz útra senkit. Mindenekfölött azonban, irtózz tőlük, és vedd meg a profán és ateista fecsegőket és hazudozókat, akik hazugságaikkal odáig is elmennek, hogy a kereszténységet azzal forgatják ki magából, hogy minden vallási dolgot és szertartást nevetség tárgyává tesznek, nemcsak a vitáikkal, hanem az életmódjukkal is, amelyről Isten tudja, hogy nagyon is túl sokféle [ti. az előírásoktól eltérő]. Amit én mondok és mondani fogok, az nemcsak a kereszténységen és a tiszta észen alapul, hanem a tapasztalaton is, és habár igaz, hogy mindig irtóztam a profán és ateista emberektől, mégis szégyennel és zavarral, de be kell ismernem, hogy a rossz példák révén túlságosan hagytam magamat elragadtatni a nők szerelmétől, amely túl sokáig kerített hatalmába. És nem szolgáltam eléggé a magam védelmét az első támadásaitól ennek a félelmetes ellenségnek, és nem kerültem, amennyire csak kellene az alkalmakat, amelyek naponta felkínálták magukat, és túlságosan bíztam a saját magam erejében, és jobb véleménnyel voltam magamról, mint amivel kellett volna lennem. Drágán megfizettem érte, és szeretném, hogy te elkerüld azokat a hibákat, amelyekbe belefutottam, és ne hagyd, hogy a rossz példa vagy a természetes hajlam eltántorítson az értelemről és a józan észről. Mindenképpen tartsd észben, hogy keresztény vagy és a kötelezettségeket, amelyek a nagy áldásért rád hárulnak, és a viszonzást,

amelyben olyan biztos vagy, ha úgy élsz, mint egy [ti. igazi keresztény], és a nyomorult állapotot is, amelyben leszel, ha bűnben halsz meg. Kezdj korán helyesen élni, sokkal könnyebb lesz azt folytatni, mint megbánni miután elbukik az ember, az Egyház azt állítja, hogy a bűnös megtérése nagyobb csoda, mint a halott ember feltámasztása. Még akár ezen a világon is, senki sem lehet jólétben és nyugalomban, csak aki jó keresztény életet élt, minden bűn maga után vonja a fullánkját [ti. káros mellékhatását], és semmi sem tudja az ember szívét megtölteni vagy igazán boldoggá tenni, csak az Isten iránti szeretet. Gazdagság, tisztségek, érzéki örömök mind csak hiúság és a lélek zaklatása, ez a legbölcsebb ember mondása, aki valaha létezett, és ő az, aki akár előtte, akár utána ezeket mindenkinél jobban élvezte, de fontold és gondold meg jól az ostobaságát azoknak, akik bármilyen bűnre ragadtatják magukat, ők mindig könnyelműek és sem nyugalmat, sem békét nem nyernek, és soha sem érik el, amit megcéloznak. Egy kapzsi ember soha sem hiszi, hogy elég van neki, és soha sem élvezi azt, amije van, irigyli magától az életszükségleteket is, minden erényt és lelkiismeretet félretesz, hogy egy kis gazdagságot összekaparjon, olyan nyomorultul hal meg, ahogy élt, és amikor a végzetes óra eljön érte, mitől lesz neki jobb a minden fájdalommal és betegséggel megszerzett vagyonával? Mi baja lesz az, hogy elváljon attól, ami annyira a szívéhez tapadt, és milyen kilátása lehet, amikor nincs ideje megbánást gyakorolni, és megelégedést nyerni, hanem csak poklot és kárhozatot?

És most ami a te becsvágyó és büszke embereidet illeti, ők szintén sem nyugalmat, sem békét nem élveznek, milyen fájdalmakat vállalnak, hogy nagyra váljanak a világon, hogy tiszteljék, hogy becsüljék őket, milyen nehézségeken mennek keresztül, sőt, sokszor semmilyen hitvány dolgot sem hagynak elrendezetlenül, csak, hogy kielégítsék az övéik könnyed rajongását. És amikor elértek egy pontra, olyan messze vannak attól, hogy nyugodtak legyenek, még nagyobbá törekszenek válni, és végül fejjel lefelé esnek a szomorú örökkévalóságba, amikor már túl későn ébrednek rá az ostobaságukra és örültségükre, és átkozzák a napot, amikor feladták magukat a becsvágyukért.

Ki lehet boldogtalanabb ezen a világon, mint a büszke ember, mindenki utálja és megveti, az embereknek örömet szerez, ha bosszanthatják, amit könnyen el is érnek azzal, hogy nem adják meg neki azt a tiszteletet és nem mutatják neki azt az udvariasságot, amelyet ugyanolyan rendű és rangú másik személynek pedig megadnak. Gyakran láttam, hogy ezt szándékosan csinálják, hogy kellemetlen helyzetbe hozzák őket, az embereknek örömet szerzett, hogy bosszantsák őket. A büszkeség és becsvágy Lucifer bűnei, a büszkeség a legfőbb oka az összes

eretnekségnek, amely valaha létezett, és minden embernek el kellene kerülnie, főként pedig a fejedelmeknek és a nagy embereknek: emlékezz, hogy senki sem láthatja Isten arcát alázatosság nélkül. Légy óvatos, hogy a harag semmikor se vegye át az uralmat rajtad, az megsérti Istent, megharagítja és megbántja az embereket, és amíg tart, megfosztja az embert mind a józan észről és ítéletről. Sok nagyszerű ember elveszett általa [ti. harag] mivel az, amit mondanak, nem könnyen felejtődik el, és semmi más, csak a kereszténység vagy a félelem teszi az embereket, hogy ne nehezteljenek miatta. Ez teszi a fejedelmet a legnyomorultabbá, hiszen, hogyan kormányozhat másokat, ha még a saját szenvedélyeinek sem tud parancsolni? A szívedet ne a vigasságokhoz kössed, és kerülj el mindenféle kicsapongást, ezek az egészségedet rombolják, és alkalmatlanná tesznek az ügyek vitelére, még ezen a világon is, ha valaki egyszer hozzászólt, hogy túlságosan sokat igyon, nehéz, hogy megszabaduljon tőle. Ha az [ti. alkohol] forróvérű¹⁸ alkattal találkozik, hamarosan megöli, ha flegmatikussal, akkor minden más kényelmetlenség mellett eltompítja, kevesen nyerték vissza [tisztaságukat], akik egyszer hagyták magukat belerángatni. Remélem, nem szükséges terjengősebbé vennem ezt a tárgyat, mivel a civilizáltabb nemzetek között kevés fejedelem bűnös ezekben a kicsapongásokban.

Ami ellen a leginkább fel kell vértézned magad, az a hús bűne, a fejedelmek és a nagy emberek jobban ki vannak téve ennek a kísértésnek, mint mások, különösen, ha ők békét és nyugalmat élveznek. Ez a bűn maga után vonja a fullánkját, csakúgy, mint minden más is, és ennek [ti. káros mellékhatásnak, azaz Jakab szerint a fullánknak] több válfaja van, amiben a többivel közös, ezek azok, hogy senki sem elégedett, és alighogy valaki megszerzett egy tárgyat, az nagyon gyakran valaki egészségének, vagyonának, sőt tisztességének és megbecsültségének a kárára történik, és ismét kiteszi magát a fenti kellemetlenségeknek. A legnagyobb személyek sem képeznek kivételt, mivel, ha egyszer elengedik magukat és megadják magukat ezeknek a törvénytelen és veszélyes vonzalmaknak, sokkal jobban ki vannak téve a világ figyelmének, mint azok, akik alacsonyabb rangúak, és sokkal jobban is kell felelniük a rossz példáért, amit mutatnak, mint másoknak. És ugyanolyan felelősek is az alacsonyabb rangú emberek bánatáért, és senki más sem alkalmasabb arra, hogy becsapják őket [ti. a fejedelmeket], mint saját maguk, mivel a legtöbb alkalommal ez [ti. becsapás] nem is saját magukért [ti. a fejedelemért] történik, soha se azt hagyd, hogy a személyükben vagy a társalgásban annyira behízselgő létükkel, hanem,

¹⁸ Ti. szangvinikus.

hogy a jellemükkel ériék el azt, hogy helyzeted alapján nagy tetteket tegyél értük, és hogy kielégítsd a hiúságukat. Tudástól vezéreltetve beszélek, és semmi mást, csak amit láttam, mindezeket velem kapcsolatban álló cáfolhatatlan tanúk bizonyítják, és soha sem hallottam vagy tudnék akárcsak egyről is, aki így vagy úgy nem szedte rá a hódolóját. És meg vagyok győződve arról, hogy a hölgy pusztán a fejedelem személyének a szerelmétől volt félrevezetve, amelyet [ti. a szerelmet] ő [a hölgy] azzal mutatott meg, hogy kilépett a világból, és elment egy nagyon szigorú rendszabályú apácazárdába, ahol ő azóta is bűnbánatban és önsanyargatásban él. És hogy bebizonyítsam, amit mondtam, az egész világ tudja, hogy ezek a finom hölgyek hogyan viselték magukat, nemcsak azután, hogy a hódolóik mások kedvéért elhagyták őket, hanem amíg az ő nagy kegyük tartott, azzal, hogy másokkal viszonyt szőttek, és valódi hajlandóságuk zálogaként fél kézzel nyújtották azt, amit az ő megtévesztett férjjaiktól kaptak, aki pedig az egyetlen személy volt, aki nem látta, hogy hogyan csalják meg, vagy ha mégis, az ő szép hölgyei annyira megbabonázták és behálózták, hogy se nem igazán szakított velük, se nem használta őket arra, amit megérdemeltek volna. Ha csak a királyok, fejedelmek és nagyszerű emberek felfognák és megfogadnák a figyelmeztetést ezekkel a veszélyes nőszemélyekkel kapcsolatban, előbb melengetnének viperát a keblükön, mint egyet is ezek közül a hamis és hízalgő lények közül. Az antik történelem tele van ezekkel a lehangoló kapcsolatokkal, hogy a nők számlájára írhatóan mi történt a királyokkal, nagy emberekkel és egész nemzetekkel. Háborúk, országok pusztulása, mindemellett személyes gyilkosságok és vérontás csakúgy, mint családok pusztulása, amelyet az utóbbi napjainkban mi is több mint túl gyakran láttunk, kérem Istent, hogy egyszer mindenféle-fajta férfi elmélkedjen arról, amit erről a tárgyról mondok, és vessen számot magában, hogy ez [ti. a bűnös viszony] mekkora pusztulást és hírnévvesztést hoz számukra e világra csakúgy, mint arra a másokra. Nincs gályarab, aki csak feleannyira nyomorult, mint ezek a megtévesztett férfiak, mivel ők tudják, kiben kell bízni, ők nem lehetnek rosszabbak, annál, mint amik, és van egy kis békéjük és nyugalomuk is. Ezeknek [ti. a megtévesztett férfiaknak] azonban semmijük sincs, ki vannak téve mindannak a kellemetlenségnek, amely az ő féltékenységükből fakad és a szeretőik kapzsi és gőgös természetének, akik ritkán vagy soha sem elégedettek, amíg a szegény embert (Így hívom, és ezzel sem hagyom soha, hogy nagy legyen.), más tönkre nem teszi vagyonában, csakúgy, mint a hírnevében, és utána azt elpazarolják [ti. a szeretők], ahogy ezt már mondtam. És habár a királyoknak és fejedelmeknek több adható dolguk van, és így nem felelnek egy részéért,

mégis szándékosan rohanjak el a házból és hazából, és hagyjam a gyerekeiket [a szeretőkét] a plébánián, mégis, mindannak a szerencsétlenségnek ki vannak téve, mint a többi ember, még abban is, hogy az ügyeik vitelében akadályokba ütköznek, és tegyem ki őket a magán és közellenségeiknek is, akik nem fogják kihasználatlanul hagyni a gyöngeségüket, amit napjainkban láttunk. Nem állhatom meg, hogy ne hozzak egy példát rá, amikor néhány zendülő és királtságellenes lord és közrendű egyik klubjában páran javasolták, hogy támadjanak a szeretőkre, Lord Mordant, az atya azt mondta, semmi esetre sem, inkább emeljünk szobrot nekik, hiszen, ha ők nem lettek volna, a király nem verte volna adósságokba magát, és akkor nem lett volna ránk szüksége, látod, hogy a királyoknak csakúgy, mint az embereknek milyen óvatosságnak kell lenniük, hogy ne hagyják magukat eltéríteni semmilyen bűn által. A hátrányok nagyok és végzetesek, hiszen, ha a te nagybátyádnak, a királynak, nem lett volna ez a gyengesége, amely észrevétlenül és lépésről lépésre lopakodott belé, ő minden látszatra nagyszerű és boldog király lett volna, Isten dicsőségére és az alattvalói javára nagyszerű dolgokat vitt volna végbe. Mivel bátorság, ítélőképesség, szellemesség és minden egyéb kiválóság, amely egy király hasznára válik, a birtokában volt, amiként ezek az uralma végén gyönyörűen kitűntek azáltal, ahogy a pártokat irányította és kezelte, amelyek pedig ellene és a királtság ellen annyira ellenségesen viseltettek, hogy azt színlelték, hogy engem akarnak kizárni az öröklésből, valamint, azt, hogy rettegnek attól, hogy a pápaság átveszi a hatalmat. És, hogy láttassam veled, hogy milyen kevés valódi öröm és elégedettség van abban, ha bárki hagyja magát a törvénytelen örököknek átengedni, biztosítalak arról, hogy a király, a bátyám¹⁹ soha sem volt két napot, anélkül, hogy valami keserűsége és bánata ne lett volna, és én pedig tapasztalatból mondom, soha anélkül a kellemetlenség nélkül, amelyet azok a nők okoztak. Sem az ő, sem az ők iránti figyelemből nem helyes, ha részletekbe bocsátkozom, máskülönben pontosan meg tudnám tenni, amellyel nyilvánvalóvá válna, hogy milyen kevés hűséggel és kedvességgel viseltettek iránta, aki pedig figyelmessége és bőkezűsége olyan jeleit mutatta ki feléjük, sőt, olyan mélyen, amekkora gondossággal ők a saját gazdagodásukat segítették elő, vagy azt, hogy viszonyuk révén kedvezményeket, kegyet és más előnyöket kapjanak. Ahogy azt is [le tudnám írni], hogy az udvariaskodókban, akármennyire nem odaillőek is voltak, soha mást nem néztek, mint saját személyüket, nem törődve azzal, hogy mi mindennek tették ki a királyt; hogy mennyire kielégítették a [saját] büszkeségüket, a kapzsi szenvedélyüket vagy a bosszúvágyukat azokon, akik a kellő

¹⁹ II. Károly (1660–1685)

udvariasságot sem adták meg nekik; hogy hagyták, hogy a kormányzat legnagyobb sérelmére a Korona közellenségeivel szemben és a saját magán összeesküvések érdekében felhasználják egymást. Ez nyilvánvalóvá vált a Lord Kancellár, Hyde²⁰ kegyvesztésekor és akkor, amikor olyan sokáig és erőszakosan akartak kizárni engem az öröklésből.²¹ Az első példa bosszúból, az utóbbi a pénz szeretetéből eredt. A vizályt keltő párt százezer fontot ígért a hatalmon lévő nőnek, ha meg tudná győzni a királyt, hogy beleegyezését adja rá, a kizárásról beszélek, és ő igazán megpróbálta a gyarló erőfeszítést (ahogy azóta bevallotta nekem), és térdre borulva könyörgött a királynak a beleegyezésért. Óvakodj az ilyen fajta jószágoktól, soha semmire sincsenek tekintettel, csak magukra, ne higgy nekik, soha se hagyd azt, hogy túlságosan az ellenkezőjét mondják [mint, amit gondolnak]. Ha valaki olyan gyenge, hogy elhiszi azt, hogy ők [ti. hízelkedők] azok, akik minden lelkiismeret[i kérdést] és szégyent hátrahagytak és mindenkire igazak lesznek, azokat azonban önérdékből vagy számításból félre fogják tolni. Csakis tapasztalatból szólok ezekről a dolgokról, mivel abban a szerencsétlenségben volt részem, hogy megvezettek és elvakítottak ezek a törvénytelen örömök, ami miatt lelkem legmélyéből kérem a Mindenható Isten bocsánatát. Amit mondtam és felhoztam példaként, úgy mint a királyt, a bátyámat, az nem csak az ő végzete volt, hanem mindazoké is lesz, akik ilyen törvénytelen intrikát művelnek, különösen, akik soha sincsenek békében és nyugton, és bárki, aki elmés, nem állhatja meg, hogy ne ismerje ezt el, ezért, hogy békében és nyugalomban légy ezen a világon, ugyanakkor boldogságot is biztosíts magadnak az örökkévalóságban, ne hagyd, hogy a bűnök uralkodjanak rajtad, amelyek ráadásul a fullánkjaikat is magukkal hozzák, a legjobb, hogy az ember megvédje magát tőlük az az, hogy távold tartsad magad tőlük, hogy ne hagyd magad a kezdeti csábításnak, és hogy, ne bízz a saját magad önfegyelmében, és kerüld el azokat az alkalmakat, amelyek fokozatosan és észrevétlenül belerángatnak ezekbe a veszélyes kellemetlenségekbe. A fejedelmeknek másoknál jobban kell vigyázniuk magukra, mivel minden udvarban található olyan emberek, akik a fenti utat járják, akik, hogy a saját bűneiket elfedjék és hogy kegyben tartassák magukat, minden jártasságukat bevetve minden erőfeszítést megtesznek, hogy a fejedelmeket a veszélyes és törvénytelen tettek sodrába tereljék. Mások, abban a reményben, hogy megkedveltessék magukat a fejedelemmel vagy az urukkal, különösen olyanok, akik olyan jól ismerik magukat, hogy értelemmel felmérjék, hogy ahhoz akarjanak

²⁰ Edward Hyde (1609–1674), Clarendon earlje, Jakab apósa, aki az udvari intrikák révén kegyvesztett lett, majd önkéntes száműzetésbe vonult Németalföldre, ahol önéletrajzát és a forradalom rojalista szempontú történetét írta meg (*History of the Rebellion*). A munkák megírása után röviddel meghalt.

²¹ Kizárási válság 1679–1681. ld. fent.

érdemeket szerezni, hogy javaikat bármilyen törvénytelen úton növeljék, ki fogják használni azokat az egyszerű és szánalomra méltó embereket, hogy magukat felemeljék, nem azzal törődve, hogy mit gondol a világ róluk, hanem csak azzal, hogy a céljukat elérjék. Irtózz az ilyen szánalmas nyomorultaktól, és soha se bízz meg bennük, mivel ők azok, akikben olyan kevés kereszténység és oly silány lélek lakozik, hogy egy kevésért is eladnak és elárulnak téged. Ne csodálkozz, ha ennyire bőven taglalom ezt a tárgyat, engem is túlságosan elragadott azáltal, hogy a keserű tapasztalatok révén magam is azt találtam, hogy mindaz, amit írtam, igaz. Nem tudok nem emlékezni rá, és nem tudom nem figyelembe venni azt, amit egyike a mi angol történészeinknek megvizsgált és lejegyzett II. Henrikről.²² Azt, hogy őt a kicsapongás bűnéért, amely annyira magával ragadta, négy fia lázadással büntette meg, akik számos fordulattal a pártütökhöz csatlakozva fegyvert ragadtak ellene, míg végül visszatértek a kötelességeikhez. Azt sem tudom nem megvizsgálni, hogy a Mindenható Isten ivadékaik kárára más királyainkat is megbüntette ugyanazért a bűnért, nevezetesen IV. Edwardot²³ és VIII. Henriket.²⁴ Előbbinek mindkét fiát nagybátyjuk, III. Richárd²⁵ ölte meg, és a Koronát a királyi családnak attól az ágától [ti. a York-ág, jelképük a fehér rózsza] elvették és halálos ellenségüknek adták át. Ami pedig VIII. Henriket illeti, aki annyi fájdalmat vállalt, továbbá keresztényietlen és kerülő utat tett, hogy örökösei lehessenek, sőt, még parlamenti törvényt is hozatott, amelyben a törvényesség látszatával kinyilvánította, hogy természetes fia²⁶ lesz az örököse, és mindent megtett, amit csak tehetett, hogy a fiú nővéreit és a skótok királynőjének gyermekeit kizárja az öröklésből, amikor az ő soruk következne, hogy megörököljék Anglia Koronáját. Az Isteni gondviselés azonban ezt másként rendelte, elvette tőle a természetes fiát, és habár [vele együtt, ti. Edwarddal] három gyermeke követte őt, mégis, mindegyik gyermek nélkül halt meg, és a királyság a skóciai ágra került.²⁷ Ugyanezeket a vizsgálódásokat tehetjük más királyságok esetében, amelyek közül csak franciaországi II. Henriket²⁸ nevezem meg, akinek négy fia volt, akik vagyonban nőttek fel, hármójuk a koronát is megörökölte, és mindegyik törvényes utód nélkül halt meg,²⁹ mint ahogy

²² II. Henrik (1154–1189). Fiai Henrik, Oroszlánszívú Richárd (1189–1199), Geoffrey és Földnélküli János (1199–1216) mind felkeltek apjuk ellen.

²³ IV. Edward (1461–1470 és 1471–1483)

²⁴ VIII. Henrik (1509–1547)

²⁵ III. Richárd (1483–1485)

²⁶ VI. Edward (1547–1553)

²⁷ VI. Edward, Tudor Mária (1553–1558), I. Erzsébet (1558–1603) mind utód nélkül hunytak el, a trónt Stuart Mária, a skótok királynőjének fia, I. (VI.) Jakab (1603–1625), II. Jakab nagypapa örökölte.

²⁸ II. Henrik (1547–1559)

²⁹ II. Henriknek Medici Katalintól számos gyermeke született, közülük II. Ferenc (1559–1560), IX. Károly (1560–1574), III. Henrik (1574–1589) lépett a francia trónra, de mind törvényes utód nélkül halt meg.

Alenson [Alençon] hercege³⁰, másik bátyjuk is, és velük ért véget a Valois család, és a korona a Bourbonokra szállt át, személyesen, nagyatyámra, IV. Henrikre.³¹ És rátérve arra, amit én magam láttam és amire nagy súlyt kell helyezned, a néhai királynak, a bátyámnak az a balszerencse adatott, hogy nagyon a fenti végzetes bűnbe esett és minden szeretőjétől született gyermeke, de a királynétól egy sem, emellett az a megaláztatás is érte, hogy Monmouth hercege³² az övé volt, aki azt hitte, hogy az ő gyermeke, (habár az egész ismert világ csakúgy, mint én magam alapos okunk volt arra, hogy az ellenkezőt higgyük, és azt, hogy ő Rob Sidney volt). [Ez a herceg] dacolt a királlyal és Shaftesbury earljéhez és a pártütő csoportokhoz csatlakozott, abból a tervből kifolyólag, hogy elfogják és felkelést szítanak ellene, ugyanakkor eközben minden atyai gyengédséget mutatott felé [ti. Károly], amelynek arra kellett volna készíteni őt [ti. Monmouth-t], hogy jobban [ti. magaviseletben] térjen vissza, annál, mint amit tett. Most magamhoz is mint olyanhoz, akire Isten még ezen a világon nagy büntetést szabott ki, mert az a balszerencse érte, hogy a nők törvénytelen szerelme félrevezette, úgy kell szólnom, hogy visszanyerjem [ti. a szerencsémet] és intő példával és figyelmeztetéssel szolgáljak az egész világ számára. Dicsérem az ő isteni jóságát azért az összes sanyargatásért és büntetésért, amelyet végtelen könnyorületéből fakadóan tetszése szerint rám rótt, és amelyet, ha nem kellett volna oly gyakran szándékosan megismételnie, akkor is túl sok okom lett volna arra, hogy megértssem azt, hogy nem neki kellett volna felébresztenie [ti. magamtól kellett volna felébrednem] abból a letargiából és érzéketlenségből, amelyben voltam, [nevezetesen] hogy már a restauráció [1660] legelején megértem egy öcsém és egy nővérem elvesztését, ami után alig egy év telt el, anélkül, hogy érzékeny veszteségek ne érjenek úgy, mint gyermekeké, anyáé, feleségé, nővére vagy néhány barátomé és végül az, hogy a három királyságomtól is megfosztott a vőm, egyben unokaöcsém és a két lányom beavatkozása.³³ Mindezekért dicsérem Istent és úgy tekintek magamra, mint aki sokkal boldogabb, mint valaha volt az életében vagy mint amennyire élvezte azt, azáltal, hogy olyan lelki békém és belső nyugalmam van, amelyet nem lehet megérteni, de olyan is, amely tartalmazza az Isten akaratába való teljes belenyugvást, a keresztény alázatosságot, a szívből jövő megbánást a múltbeli bűnökért

³⁰ Ferenc 1555–1584, előbb [Alençon](#), majd [Anjou](#), [Touraine](#), [Berry](#), később [Brabant](#) hercege és [Flandria](#) grófja.

³¹ IV. Henrik (1589–1610)

³² James Scott, Monmouth hercege, (1649–1685), II. Károly és Lucy Walter törvénytelen gyermeke.

³³ 1688-89-ben Orániai Vilmos (1689–1702), felesége II. Mária (1689–1694) és sógornője Anna (1702–1714) segítségével a dicsőséges forradalom eseményei következtében végül megszerezte az angol trónt, Jakab pedig St. Germainbe száműzetésbe menekült.

és az Isten iránti olyan szeretetet, amely az ő könyörületének olyan segítségével ad feloldozást, amely sohasem sérti meg az ő isteni jóságát.

Van másik nagy kellemetlenség is (amelyet azt hiszem, még nem említettem), amely vonzza a királyokat és nagy férfiakat, hogy szeretőik legyenek, ez pedig a gyermekek, akik ezektől a szép hölgyektől származnak, akik sohasem lesznek nyugton, amíg a tieid, amíg jelentős címeket nem adnak nekik, hogy a hitelüket megerősítsék, ami következésképpen nagy javadalmat is igényel, és ezt erőltetik a rokonaik, barátaik és legáltalánosabban még a hízelgő miniszterek is, akik az ügyek vitelében vezető szerepet töltenek be, vagy csak azok, akik a maguk javára akarják [ti. a címeket]. A legtöbb esetben azok az úriemberek csakúgy, mint a szeretők ritkán fontolják meg uruk igazi érdekét, sőt inkább feláldozzák azt azért, hogy meggazdagodjanak vagy megmentsek magukat, amikor a parlamentben vagy néhány nagy versenytárssal szemben, amiről a saját tapasztalatomból sok példát tudnék hozni, veszély fenyegeti őket. És akkor, amikor ők [ti. a gyerekek] férfivé és nővé nőnek fel, akkor ők [ti. a férfiak] soha sem elégedettek, kivéve, ha nagy tisztséggel járó és hasznot hajtó rangban vannak, attól függően, hogy mi az [ti. a rang], ami felé fordulnak [ti. meg akarnak szerezni], és sokszor még akkor sem könnyű, hogy alkalmas legyél arra, hogy [elviseld, hogy] agyondicsérjenek és magasztaljanak a dorbézolók és a követelőző személyek, akik csak a saját érdekükben udvariaskodnak, anélkül, hogy legalább mérlegelnék azokat [ti. az udvariaskodást], és ez nemcsak a szerencsétlen fejedelmet, az atyjukat hozza kényelmetlen helyzetbe a számlájukra [ti. viselkedésükére], de számos nagyszerű és arra érdemes személyt is, mivel majdnem elveszi tőlük az előrehaladás reményét, és hogy a számításukat a kormányzatban találják meg. Mindezek mellett ez nagyon megterhelő és drága, és nehéz is kitalálni azokat a támogatásokat és javadalmakat, amelyek megfelelőek az adományozásra, főleg, ha már birtokolják azokat, és talánnem is egyeznek azzal, amit elvárnak. Biztos vagyok abban, hogy ez [ti. az adományozás] nehéz és kellemetlen volt Anglia királyának, és figyelembe véve a Korona állapotát és az angol Kormányzat Alkotmányát ez mindig is így lesz. A nők [ti. a felnőtt lánygyermekek] semmivel sem kevésbé fáradságosak és drágábbak, nagy hozományt kell velük adni, és gyakran a nem nagy érdemekkel rendelkező személyek kerülnek nagy tisztségekbe vagy lesz belőlük Lord [Peer], hogy elvehessék őket [ti. a lányokat] és magasra emelkednek és arcátlanává válnak a saját becsvágyuk és kapzsiságuk vagy a feleségük által vezetve, ami sok bajt, bosszúságot és kellemetlenséget von maga után.

Most pedig figyelmeztetnem kell téged, hogy soha ne hagyd, hogy a fiatalság heve vagy a becsvágyó kívánságok vagy az önös érdekek vagy a

hízelgők gonosz győzködései afelé térítsenek, hogy támadó háború iránt kötelezd el magad, amelyek közül pedig a kereszténység és az erkölcs egyiket sem igazolhatja. A királyok és a fejedelmek sem tudják jobban igazolni a szomszédaik városainak és tartományainak az elvételét, hacsak ez nem megtorlás útján történik, mint a tolvajok vagy rablók a törvénytelen szerzeményeiket. Emlékezz Krisztusnak arra a mondására, hogy ne tégy rosszat, még akkor sem, ha jó következik belőle, vagy a másokra, légy elégedett azzal, ami a sajátod, amely elv pedig nem gátolja meg a királyokat és az államokat, hogy fegyvert ragadva és erőszakot erőszakkal megtorolva megőrizték és megvédjék azt, ami jogszerűen az övék, ezzel maguknak és alattvalóiknak is tartoznak, de szörnyű dolog elkezdni egy igazságtalan háborút. Mind erre a világra, mind a következőre nézve fontold meg a következményeit, nincs megbocsátás elégtételadás nélkül. Amellett, hogy milyen nyomort nem hoz a teljes királyságokra és tartományokra [ti. a háború], és annak ellenére, hogy a hadseregek jól fizetettek és jól fegyelmezettek, amely megakadályozza őket, hogy még egy ellenséges országban is szörnyűségeket kövessenek el, mégis, milyen pusztítást nem okoz egy aktív háború a szegény emberek ezreinek romjain, amit ne lehetne elkerülni? És a kormányzás és politika során felmerülő lelkiismeretes érvek mellett egy angol királynak másoknál, úgy értem a jogkövetőknél, óvatosabbnak kell lennie, (a bitorlók valószínű más mértéket követnek, hogy megvédjék a zsarnokságukat, és annyira kevésbé tartják észben a nemzet javát, mint amennyire a kereszténységet követik), hiszen a parlament segítségét kell bírnia, hogy fenntartsa és folytassa [ti. a háborút], és ha azzal, amit rá róttak, egyszer adósságokba verte magát, a Monarchia romjai felé haladva koronáját teszi kockára, amiről minden időben túl sok és végzetes példát is találhatunk, amióta csak a világra jöttem.³⁴

Ugyanebből az okból kifolyólag, Anglia királyának óvatosnak kell lennie, hogy a jövedelmei keretein belül éljen és ne hagyja, hogy hízelgők vagy gonosz lelkű miniszterek eltérítsék, hogy túllépje a bevételeit, akik abból olyan tervvel vernék adósságokba, hogy a parlament előtt elárulják. Mindezekon kívül, hogy ne legyen szükséged a parlamentre, tegyél meg mindent, ami igazán népszerű, ne hagyd a minisztereket vagy másokat, akik a te fizetésedben szolgálnak, legyen akár civil vagy katonai, hogy elnyomják vagy hatalmaskodjanak a társaikon, vagy, hogy hasznot húzzanak a jogaidból, vagy abból a hatalomból, amelyet a kezükbe tettek, és hogy ezt meg tudd tenni, ahol azt találod, hogy valamelyikük mulasztást követ el, bocsássad el és büntessed meg őket, hogy egy

³⁴ 1633-ban.

gonosz embernek vagy a köztársasági szellemnek a parlamentben ne legyen ürügye, hogy elszakítsa őket tőled, és hogy bármilyen eszközzel meggyengítsék a hatalmat, és elbátortalanítsák a tisztességes embereket, hogy hűséggel szolgáljanak téged. És, hogy egyik oldalról ne legyenek a nyakadon hízelgők, sem olyanok, akik csökkentenék a Korona hatalmát és jogát, tedd egyik dolgoddá, hogy ismerjed a kormányzat valódi alkotmányát, hogy magadat, csakúgy, mint a parlamentet is annak valódi keretei között tartsad. Rákövetkezőként pedig tanuld meg a nemzet kereskedelmét és azt minden törvényes eszközzel segítsd elő, mivel az az, amely téged otthon gazdaggá, külföldön pedig jelentékennyé tesz, őrizd meg a tengerek feletti uralmat, amely nélkül Anglia nem lehet biztonságban.

Ami a mi ősi skót királyságunkat illeti, tégy meg mindent, hogy ne hagyd, hogy a Királyság Kormányzatában változás álljon be, a Korona mellé fognak állni, és a Koronának is ki kell értük állni, mivel habár történtek felkelések és forradalmak, csakúgy, mint más országokban, a nemesség és a középbirtokosok [gentry] zöme és a középbirtokosok a közsabadok [gentry of the commons] közül nagyon lojálisak és monarchisták, különösen a közsabadok, legyenek a Forth folyótól északról [North Forth] vagy a Felföldről [High Land] jövők, kivéve a Campbelleket.³⁵ Skócia maradék része az a hely, ahol számosan vannak a merev presbiteriánusok és a lelkes és mezei gyülekezet hívők [conventicler]³⁶ között, amelyek közül az előbbieket a legveszélyesebbek, és mindig is keserű ellenségei lesznek a Monarchiának, és ezért ezt jól figyelembe kell vened, és a kormányzásból való bármilyen részesüléstől távol kell őket tartani. A másiktól, akik bár most és akkor is sok fáradsággal járnak illetve jártak, kevésbé kell félni, alig van gentleman közöttük, és annyira szertelen elveik vannak, hogy ők maguk sem tudnak soha egyetérteni. Senkiben ne bízz a kormányzás során csak azokban az ősi hűséges családokban, akik nem hajlottak a presbiterianizmusra vagy nem szoktak hozzá, hogy fellázadjanak. Légy a Felföld [High Land] lakóinak a Királya, különösen azoknak a klánoknak, akik mindig is megmaradtak a Korona mellett, tégy úgy, hogy a vezetőjük a Koronától függjön, anélkül, hogy ennek a nemességnek rosszat tennél, mivel nekik érdekük származik abból [ti. a kormányzásból]. A Korona igazi érdeke az, hogy azt az országot Angliától külön tartsa és a saját törvényei és alkotmánya alapján kormányozza, nézz át mindenkin, aki akármilyen

³⁵ Jakab ellen uralkodása kezdetén, 1685-ben Archibald Campbell, Argyll 9. earlje felkelést szított, akinek a serege végül harc nélkül széteszlott, majd Argyllt Jakab lefejeztette.

³⁶ Az anglikán egyházon kívüli gyülekezetek, főként disszidentek, akik a Conventicle Act (1664) alapján, leszámítva a szűkebb családtagokat, nem lehettek nagyobbak 5 főnél. Így gyakran az ellenőrzés elől menekülve, a szabad ég alatt formálták meg a gyülekezeteiket és tartották meg a szertatásaikat.

megtévesztő ürüggyel is, de a két királyság egyesítését javasolná, gyenge emberek, akiket némi magáncélból megvesztegettek vagy pedig a Monarchia ellenségei. Skócia önmagában ahogy van, nagyszerű támasza lehet [a kormányzásnak], ami azonban egyesülés [ti. Angliával] esetén semmi sem lehet, mondhatni, Anglia elnyelné, mint ahogy az Cromwell idejében is volt. Nagy gonddal kell lenned arra, hogy a kormányzást semmilyen nagy ember vagy család ne kaparintsa a kezébe, hogy zsarnokoskodjanak az ország maradék emberein, mivel természetből fakadóan hajlamosak rá, és hogy ezt elkerüld, mindig két miniszternek [Secretary of State] kell lennie, egy, aki az Udvarban [Court] székel és a másiknak Skóciában, és, hogy mentsd fel egyiket s másikat minden hat vagy tizenkét hónapban, és, hogy a miniszterek ne egyesítsék a kezükben az összes hatalmat (amelyre túlságosan is fogékonyak voltak), legyen kettő vagy három a [skót] Tanács [Councell] tagjai közül, aki felváltva Londonban tartózkodik, és, hogy vezess be a Tanácsban olyan napokat, amikor csak annak [ti. a skót] királyságnak az ügyeivel foglalkoznak, mivel lehet, hogy nem hallod vagy csak egy oldalról, hogy mi történik abban az országban. A parlament berendezkedése nagyon jó és nem kell megváltoztatni, különösen a törvénycikkelyek lordjai nevű bizottságot [Lords of the Articles]³⁷, mivel azzal az eszközzel [ti. a bizottsággal] a parlament nem tud nagy sérelmet okozni, és láttam, hogy azok, akik szándékosan bajt akartak okozni és a hatalmuk is megvolt hozzá, megkísérelték, hogy elvegyék azt a jelentős kiváltságot a Koronától. Ami a Felföldet [High Land] illeti, küldj misszionáriusokat közéjük és támogasd őket, és alapíts ott iskolákat, hogy a saját embereikkel rendelkezzenek, hogy a pásztoraik legyenek, és ne csak az írekre tekintsenek, azért, hogy papokkal támogassák őket, és hozz létre néhány telepet a Skót Egyetem [Scots College] részére Párizsban, azért, hogy fiatalokat neveljenek ki, hogy alkalmasak legyenek erre a misszióra, ennek a megtételére te egyszerre mint jó keresztény és mint jó király köteles vagy.

Ami Írországot illeti, ugyanúgy a Korona érdeke fejleszteni ezt a Királyságot, mint a Birodalom többi részét, mindent, amit csak lehet, úgy rendelj el, hogy a főként a Koronától függjenek [ti. az írek], ez ki fogja elégíteni az őslakosokat, akikre úgy az igazság, mint a hűségük és a legutóbbi háborúban való szenvedéseik viszonzásául különös tekintettel kell lenni. És, hogy fenntartsd a katolikus érdekeket, és, hogy legalább a Királyságok egyikében meglegyen a felsőbbbsége annak a [ti. katolikus] vallás tagjainak, és, hogy jelentékenyebbé tedd őket, nagy gonddal kell viseltetned, hogy azzal civilizáld az ősi családokat, hogy a fő családok fiait

³⁷ A Lords of the Articles a skót parlamentnek az a bizottsága, amely a törvénytervezetek szövegezéséért felelt.

Angliában nevelteted fel, még akár a Korona költségén is, ha az ő teljes saját vagyonuk nem elegendő erre. Ezzel az eszközzel a Koronától jobban fognak függeni, és fokozatosan leszoknak az angolok elleni természetes gyűlöletről, civilizáltabbak lesznek és megtanulják fejleszteni a birtokaikat, azzal, hogy telepeket létesítenek és fejlesztik a földjeiket, ahogy az angolok és a skótok tették, akárhova telepedtek le. Azt a Korona költségére alapított iskolákkal kellene elérni, hogy az őslakosok gyerekeinek az angolt tanítsák, amely fokozatosan kiszorítaná az ír nyelvet, ami pedig az őslakosok zömére is előnyös lenne, akár régi, akár új [családokról van szó], és elősegítené annak az ellenségeskedésnek a csökkenését, ami köztük van.

Ami a Katolikus Papságot illeti, nagy gonddal kell lenni arra, hogy a méltósága rátermett, tanult és példás életvitelű személyekkel valósuljon meg és, hogy megtörjön az a gonosz szokás, amelyet túl hosszán gyakoroltak, az, hogy a fiatalembereket utasításokkal külföldre küldték tanulni, nem lenne baj, ha néhányat az angol egyház püspökei közül ott képeznének, és, hogy iskolákat [Colleges] állítanának fel ott, hogy a fiatalságot ne kötelezzék arra, hogy a tengeren túl tanuljanak.

Ami a Polgári kormányzatot illeti, a régi gyakorlat nagy jó és nem szükséges, hogy bármelyik lényeges ponton megváltozzon, azonban az, hogy katolikusokat alkalmaznak benne [ti. a kormányzatban], az a nemzet tagjai részéről akkora részrehajlással járt, hogy úgy a kormány, mint a nép általában szenved tőle, mivel az ulsteri és munsteri emberek egyike ki nem állhatja a másikat, és a Mac-ek és O'-k³⁸ nem szívlelhetik a Lensterből [Leinster] valókat, mivel ők [ti. a Lensterből valók] (általánosságban véve) azok a régi angol családok, amelyek először hódították meg azt a királyságot, és telepedtek ott le, és még azoknál is kevesebb kedvességgel viseltetnek irántuk, akik utóbb mentek oda. És habár a kereskedelem javának és annak a Királyságnak a fejlesztése érdekében az angol érdekeket támogatni kell, mégis óvakodni kell, hogy nehogy túlzott bizalom legyen irántuk, mivel általában véve rossz lelkületűek, köztársaságpártiak, és senki más, csakis megbízható személyek helyezhetők a helyőrségekbe, amelyből viszont csak kevés kell, mint Kingsale [Kinsale], Duncannon, Galloway, London Derry [Londonderry], Athlone és Charlemont, amely utolsó helyet ki kell bővíteni, hogy egész Észak számára fegyverraktárul szolgáljon.

³⁸ A Mac' vagy Mc' és az O' gael nyelven a fia vagy 'fi értelmű előtagok. A skót gael nyelvben, leszámítva a XIX. századi ír bevándorlók neveit, O' előtag nincs. Az ír gael nyelvben ugyanakkor mind a Mac' és ekvivalensei, mind az O' használata bevett.

Nem biztonságos, hogy bárki az ír őslakosok közül kormányzója legyen a fent nevezett helyeknek, sem az, hogy bármilyen [ír] fegyveres csapat állomásozzon ott, csak angolok, skótok vagy idegenek, így nincs kísértés, hogy az őslakosok fellázadjanak, akiknek a természete nagyon bizonytalan, és könnyedén megvezethetik őket a vezetőik és a papság, és nagy türelmetlenséggel viselik az angol igát, és nem lehet a fejükbe verni, hogy a különféle O'-kat és Mac'-eket, akiket megfosztottak a birtokaiktól, mivel az első adandó alkalommal és még korábban is, felkeltek [I.] Jakab király ellen, birtok nélkül kell tartani, és akik mindig készen állnak arra, hogy fegyvert fogjanak az angolok ellen. És törekedj arra, hogy külföldiek behozatalával támogassad őket, és ahhoz, hogy kielégítsd a nemességet és a középbirtokosokat [gentry] és a klánok főnökeit, szükséges, hogy a nemzet különféle ezredeiben szolgáljanak, de Angliában, Skóciában vagy máshol álljanak szolgálatban, semelyik őshonos vagy olyan angol, akinek birtoka vagy kiterjedt kapcsolatai vannak abban az országban nem lehet főispán [Lord Lieutenant], akiket pedig három évente cserélni kell, és tilos legyen nekik ott földet vásárolniuk.

Légy óvatos, amikor a fő minisztereidet [Ministers] kiválasztod, ez az utolsó dolog, ami téged érint, lehetetlenség egy fejedelem számára, hogy mindezt egymaga csinálja. Nekik [ti. a minisztereknek] nemcsak, hogy jó eszűeknek és józan ítéletűeknek kell lenniük, de feddhetetlennek és a kereszténységgel [ti. keresztény erkölccsel] is jól megerősítettnek, és hogy ez [ti. keresztény erkölcs] megjelenjen az életvitelükben. Soha se bízz meg léha emberben vagy olyanban, aki a cselekedeteivel vagy a megszólalásaival profánnak mutatja magát, vagy aki hajlik az ateizmus felé. Hiszen hogyan várhatod el azt, hogy azok, akik minden nap a Mindenható Istennel dacolnak, igazán őszinték lehetnek a Királyukhoz, mivel amikor az, ami szerintük keresztezi a világi érdekeiket, nem egyeztethető össze a hűségükkel? Tudván ezeket és tapasztalatból beszélve, csak egy valakit ismertem az ilyen [ti. őszinte] emberek közül, nevezetesen Lord Cliffordot,³⁹ a néhai király, a bátyám miniszterét, aki mindvégig hűséggel és becstelenség nélkül szolgálta őt. Hagyd, hogy lássák, hogy teljes bizalommal és hittel vagy irántuk, de ne hagyd, hogy rád telepedjenek, a pártfogás és a kedvezmények, amelyeket nyújtasz, azoknak jusson, akik fölé őket [ti. a minisztereket] helyezted. Véd az eszedbe, hogy ők [ti. a miniszterek] teljes mértékben neked köszönhetik azt [ti. a miniszterséget] és nem pedig másoknak, sem a saját helyezkedésüknek. Hallgass meg mindenkit annyira, hogy jó embernek ismerjenek, és, hogy valóságghűen legyél tájékoztatva a teljes igazságról,

³⁹ Thomas Clifford (1630–1673)

amelyről mások talán nem akarják, hogy neked informálva kellene lenned. Ugyanezzel a gondossággal kellene kiválasztanod a házi szolgálókat és mindazokat, akiket bizalmi állásokban alkalmazol, mivel a már fent adott érveken kívül ez minden jó embert arra készítené, hogy szeressen téged, és másokat pedig arra ösztönöz, hogy keresztényebb életet éljenek, vagy legalább meggátolja őket a nyilvános botránytól, amikor látják, hogy a profán és léha életet helyteleníted, és ne hagyd, hogy bármelyik katolikus ezek alól a szabályok alól mentesüljön, talán joggal mondhatom, hogy nekik a protestánsoknál kevésbé lehet megbocsátani, mivel őket jobban kioktatták, és ez arra nevel téged, csakúgy, mint őket (úgy értem a katolikusokat), hogy minden cselekedetükben gondosabbak és körültekintőbbek legyenek, te miközben kormányzol, és ők, amikor protestánsok között élnek, akik szóvá teszik és megrójják a legkisebb botlást is, amit te vagy bárki a hitsorsosaid közül teszel, és ezeket az okokat [ti. botlást] jobban kifogásolják, mint az igazi hitet, amely a mi szent vallásunk melletti kitartásra és támogatására készítené minket. És hogyan győzhetjük meg őket arról, hogy a miénk az igaz hit, amit az áldott Megmentőnkől és az Apostolaitól nyertünk, annál jobban, mint, hogy felvesszük a keresztjét és követjük az ő példáikat, és arra törekszünk, hogy a tökéletesség magasságáig érjünk fel, és, hogy ne utasítsunk el semmit, ami hozzásegíthet ahhoz, ami egyezik valakinek az elhivatottságával. Jó kormányzókat és nevelőket adtam neked, ahhoz, hogy mind a kereszténységre, mind az erkölcsre jól tanítsanak, amelyek a gyakorlatban azzal a különbséggel nagyon jól kiegyeznek egymással, hogy mindaz, aki jó keresztény, az bizonyára erkölcsös ember is, de ugyanez a következmény nem mindig ered az erkölcsből [ti. aki erkölcsös, az nem feltétlenül jó keresztény is], és amikor Istennek tetsző lesz, hogy a nagykorúságot elhozza számodra, ne feledd a jó tanításokat, amelyeket kaptál.

Óvakodj attól, hogy amikor kiválasztod az állami hivatalnokokat [Officers of State] és az összes családtagodat, még azokat is, akiknek a tisztségeit az előbbieken nem emeltem ki, pénzért, szívességekért vagy előnyökért visszaéléssel silány embereket helyezz olyan tisztségekbe, mint

a királyi udvartartás nemesei [Esquires of the body],

a király magánlakosztályának szolgálói [Gentlemen of the privy Chamber],

mind a Magánlakosztály és mind a Személyes Jelenlét és az Évnegyedes Szolgálat szolgálói [Gentlemen Hushers both of the Privy Chamber and Presence and Quarter Wayters],

a személyes testőrség [Gentlemen Pensionarys],

a testőrök [Yeamen of the Garde].

A régi módszer nagyon jó volt, amit a király, a bátyám visszahelyezéséig a trónra, nem szakítottak meg.

A felállítandó polgári tisztségek:

miniszter [Secretary of State],

udvartartásmester [Chamberland of the Household],

a királyi szék legénye [Groom of the Stool],

lovázmester [Master of the Horse],

kincstár, főjogtanácsos és főjogtanácsos-helyettes [Treasury, Atturny and Solicitor].

Katonai alkalmazottak:

tengernagy [Admiral],

általános tisztviselők a szárazföldi erőknél [General Officers of the Land forces],

a tüzérség, erődítmények és a hadtáp vezetője [Master of the Ordinance],

a seregszemlék vezetője [Commissary General of the Musters].

Kincstár:

Sehogy máshogy, csakis bizottságban [Commission] [testületben állítsd fel], mert az igazgatása túl nagy egy ember számára, jó lenne, ha csak a biztosok [Commissionarys] számából (amelynek ötnek kellene lenni) egy olyan biztos [Commissionary] lenne, aki a vámokért [Customs] felel.

Érdeklődj mindig a [bejövő] illetékek felől.

A Titkárt [Secretary] mindig a király nevezze ki, a többiek most a

miniszterek [Secretarys of State],

akiknek a száma négy kell, hogy legyen:

egy a külügyekre,
 egy a belügyekre,
 egy a hadügyekre,
 egy a tengerészetre.

Egyik se szedhessen illetéket.

Minden egyes tisztviselőjüket [Clarks] a király nevezze ki, akinek meglegyen a joga [Warrants], hogy így tegyen és a járandóság is, amelyet adhat nekik, és, hogy a helyükön maradjanak, habár a miniszter [Secretary] is meghalhat vagy elmozdíthatják, a főkönyveket a hivatalban kell tárolni, hogy minden év végén, a titkár [Secretary] gondosan áttekintse azokat a szerződéseket, hivatalos leveleket és mindazokat a más iratokat, amelyeknek az irattárban kell lenniük, és amelyeket oda meg kell küldeni. Az előző módszer felülvizsgálatához járj utána,

hogy szükséges-e az ilyen irattár léte,

hogy legyen-e [kirótt] illeték, vagy egyáltalán nem.

[Továbbá, hogy] Milyen javadalmazást adj a minisztereknek, a hivatalnokaiknak és a hivatalnokaik beosztottainak.

Ne különíts el pénzt a hírszerzésre.

Állíts fel módszert, hogyan működtesd azt.

Semmilyen hivatalt ne adjanak el csak súlyos büntetés terhe mellett, de az illendőség kedvéért az érdekében [annak, aki hivatalt venne] írjanak a fő hivatalnoknak [Chief Officer], hogy javasolja őt a királynak. Ha egy ilyen hivatalnok ezt nem teszi meg, a kérelmező bármelyik barátja írhat, vagy egyenesen kérvényezheti a királynál. A fő hivatalnok bármilyen üresedés esetén értesítse arról a királyt, és ismerje meg az ő akaratát.

Azt az illetéktelen [mellék]jövedelmet, amelyet ártalmas szokással az udvartartásmester [Chamberland of the Household], a lovászmester [Master of the Horse] vagy más alacsony vagy magas beosztású hivatalnokok úztek, csakúgy, mint a tengernagy, aki egészen a néhai király [ti. II. Károly] idejéig élvezte azt [ti. a mellékjövedelmet], meg kell szüntetni.

A főjogtanácsos és a főjogtanácsos-helyettes [Attorney and Solicitor General] senki mástól, csak a királytól fogadjon el fizetséget, amelynek magasnak kell lennie.

Néhány eszes fiatal jogász a koronától kapjon javadalmazást, hogy magukat a királyi prerogátiva tanulmányozásának szenteljék, és az ilyenek, ha képesek rá, töltsék be a fent nevezett pozíciókat.

A kancellár ne legyen jogász, nemesember vagy püspök.

A Kincstár öt biztosa [Commissioner] közül három legyen anglikán, egy katolikus és egy disszenter.

Ne legyen se admirálisa, se biztosa a tengerészetnek.

A kormány tanácsosai [Cabinet Councillors] közül legyen kettő miniszter [Secretary of State], hadügyminiszter [Secretary of War], tengerészeti miniszter [Secretary of Admiralty], a Kincstár első biztosa [First Commissioner of Treasury] és két másik.

A miniszterek közül az egyik legyen katolikus, a másik protestáns, a hadügyminiszter katolikus, a tengerészeti protestáns.

A főispánok [Lord Lieutenants] kapjanak fizetést, a jó alispánok [Deputy Lieutenant] [is].

Hadsereg, udvartartás, hálósoba [Bed Chamber] szolgálói, a legtöbb katolikus [legyen].

A nagykövetek [Embassador] és nem a küldöttek [Envoyes] katolikusok és protestánsok [legyenek].

Annyi katolikus legyen a hadseregben, amennyi csak lehet, anglikán és disszenter néhány.

ford. Rigó Balázs

A néhai Jakab király intelmei fiához [London 1703]

Az Olvasóhoz

Ennek a nagy fejedelemnek az intelmei a fiához, feltételezem, talán biztonsággal, mentegetőzés nélkül a világ tudomására hozhatók lettek volna, ha nem lenne néhány dolog, amelyeket részemről, nyomdászkiadás és kiadóként ne tartanék feltétlenül szükségesnek előrebecsátani.

Először is, úgy gondolom, hogy engem illet, hogy tudassam az Olvasóval, hogy az alábbi kis könyvet annyira ünnepélyes komolysággal

ajánlották, hogy a leghalványabb kétség sem merülhet fel, hogy ezt a néhai király saját kezűleg írta.

Tisztában vagyok azzal, hogy a világ rosszindulatú és nagyon fogékony arra, hogy hamisan ítéljen, de a kivitel őszintesége és az a megbecsülés, amelyet minden jó kereszténynek bírnia kell ennek a jó fejedelemnek az emléke irányában, remélem, nem csupán számomra szolgálja igazolásul, hanem a nyilvánosság számára is sikerrel bizonyítja, hogy nincs más szándékos magatartás az iromány kiadása mögött, mint az, hogy mutassa a világnak annak a fejedelemnek az igaz szellemét.

Talán néhány rosszakaró azt fogja mondani, hogy ez csalás, amelyet a világra kényszerítettek. Hogy kedvére tegyünk ezen embereknek, az eredeti példány áll rendelkezésre avégett, hogy azt az Önök alázatos szolgája kinyomtassa.

A néhai Jakab király intelmei fiához

A királyok senki másnak nem, kizárólag csak Istennek felelősek a cselekedeteikért, és ezért úgy kell élniük, hogy sokkal nagyobb figyelemmel legyenek magukra, mint azok, akik alacsonyabb rangúak.

És amiként az alattvalóknak hűséges engedelmességgel kell tartozniuk királyuknak és az ő törvényeinek, úgy köteles a király is az ő részéről különleges gondnal adózni az alattvalók jólétének, valamint atyai szeretettel viseltetni feléjük. Ebből következően, ezért Te, fiam, az alattvalóim között az első vagy rangban és arra születél, hogy a királyuk légy. Úgy gondolom, hogy én magam mint királyod és atyád köteles vagyok a következő intelmeket adni számodra, amelyeket a te és az én életkorom körülményei, valamint az ügyeim jelenlegi állása különösen megkövetelnek.

I.

Szolgálj Istent, miként jó kereszténynek kell, és tedd magadat az egyház számára méltó gyermekké, amitől ne hagyj, hogy bármilyen különös jelentőségből fakadó emberi megfontolás képes legyen elválasztani. Tartsd mindig szem előtt azt a nagy igazságot, hogy egy napon a királyok, a hercegek és a világ nagy emberei számot kell, hogy adjanak életükről és viselkedésükről Isten rettegett bírósága előtt, ahol

mindenkit a saját cselekedetei alapján ítélnék meg. Hagyd, hogy ez az elmélkedés gyakran a gondolataidba férközzön, mégpedig azért, mert nem abból a célból jöttél a világra, hogy hódolj a szenvedélyeidnek, hogy hajhászd az örömeiket, hanem azért, hogy dicsőítsd az Istent, aki által a királyok uralkodnak, és akinek a különleges védelme nélkül semelyik vállalatod nem koronázhatja siker. Szolgálj tehát az Istent fiatalságod napjaiban, és elnyered érte a jutalmadat az élet mezején.

Fogj tehát hozzá idejekorán, hogy ne szenvedjen késedelmet ez az elsődleges kötelesség: sohasem szabad elfelejtened, hogy nagy emberektől, nagy tetteket várnak, és minél inkább kitűnnek méltóságban, annál inkább ki kell tűnniük erényekben is az egyszerűbb emberek közül. A példamutatásuk nagy kényszerítőerővel rendelkeznek, legyen akár jó, akár rossz, általánosságban követni fogják.

II.

Vedd figyelembe, hogy a király nem lehet boldog, hacsak az alattvalói nem gondtalanok, és hogy a nép szabadsága és tulajdona nem lehet biztonságban, hacsak a királynak nincsen meg az eszköze és a hatalma, hogy megoltalmazza és megvédelmezze azokat: ezért ne kérkedj a királyi előjogaid egyikével sem, de mindemellett légy figyelmes arra, hogy ne ébressz irigységet az alattvalóidban, se ne zavard meg őket javaik háborítatlan birtoklásában vagy vallásuk gyakorlásában. Vedd mindig tekintetbe a jognak ezt a nagyszerű tanítását, hogy ne tégy olyat mással, amelyet te sem szeretnél, hogy veled tegyenek. Ne okozz szenvedést akármilyen méltóságú vagy hatalmú embernek azáltal, hogy az embereket prédaként kezeled, vagy, hogy elnyomod őket zaklatásból indított keresetekkel, kényszerítéssel vagy más erőszakos vagy jogtalan praktikával. Mondtam neked, és ez természetesen igaz, hogy a királynak a népe atyjának kell lennie, és ebből következően mindnyájuk iránt egy szülő gyengédségével kell viseltetnie.

III.

Törekedj, hogy békében és baráti összhangban élj a szomszédos fejedelmekkel; és ne győzesd meg magad, hogy a királyok ugyanazt az igazságtalanságot követhetik el, mint a tolvajok, akik a közutakon, vagy a kalózok, akik a tengeren mindent a saját magukévé téve rabolnak, és akiket Isten szigorú ítéletével kell megbüntetni. Ne engedj a becsváagnak vagy a hamis dicsőség vágyának, hogy azok annyira elcsábítsanak, hogy

elfeledd Isten vagy a természet kitűnő tanítását, amelyeket fent említettem: ne tégy olyat mással, amelyet te sem szeretnél, hogy veled tegyenek; soha se hallgass azok gonosz tanácsaira, akik arról kísérelnek meggyőzni, hogy a birtokaidat jogtalan szerzéssel növeld meg, sőt inkább legyél elégedett azzal, ami a te sajátod.

IV.

Használd ki minden igyekezetedet, hogy törvénnyel lelkiismereti szabadságot honosíts meg a birodalmadban: és bármilyen ok vagy nehézség is jelenjen meg, hogy eltérítsen ettől a vállalásodtól, légy biztos abban, hogy nem hagysz fel vele, mindaddig, amíg el nem értél erre a pontra [ti. lelkiismereti szabadságra], és azt nem látod, hogy ez megvalósul. Isten különleges kegye és rendkívüli kitüntetése az, hogy az ő szent hite által megvilágosodj, és hogy az igaz vallás kötelékébe hívjon, amely felé kellem és mérséklet, jó irány- és példamutatás természetesebb eszköz és erőteljesebb mozgatórugó, mint a kényszer és az erőszak.

V.

Ha fiatalságodban alkalmazkods az erény szeretetéhez és gyakorlásához, akkor sokkal könnyebbnek találod az ártatlanságot megőrizni, mint visszaszerezni, amikor az a bűn által elvesz. Vedd tekintetbe a jó iránymutatásokat, amelyeket azért adtak Neked, hogy elkerüld a tétlenséget, és amelyek távol tartják a gonosz társaságot. A henyélés az, amely mindenfajta kísértésre fogékonyá tesz, a rossz társaság pedig mérge, amely észrevétlenül ragállyal tölti el a lelkedet: ezért a jelenlétedben semmilyen embernek ne engedj, akinek a beszéde gyalázatos vagy szentségtörő, hogy az ő istentelen tréfájával és gúnyolódásával alapjaiban kísérelje meg megrengetni magát a kereszténységet azáltal, hogy a vallás legszentebb és legkegyesebb gyakorlását nevetség tárgyává teszi.

VI.

Semmi sem veszedelmesebb az emberre, a legnagyobb emberre nézve sem, mint az, hogy teret engedjen a nők iránt érzett törvénytelen szerelem szertelen szenvedélyének. Ez minden más bűn közül a legcsábítóbb, és ezen a legnehezebb úrrá lenni, hacsak nem vagy elég elővigyázatos, hogy elnyomd és elfojtsd azt már az első megjelenésekor. Ez a bűn a legegyetemesebb és nagyon gyakori a fiatalság között. Nagyon

kevesek tekintik ezt abban a korban igazán nagy veszélynek, de könnyen engedik magukat a rossz példák, a természetük révén történő megvesztegetés és az ördög sugalmi által elcsábítani. A legnagyobb kötelességed, hogy különösen eziránt legyél óvatos, és figyelembe véve a származásodat és azt a rangot, amelybe Isten helyezte e világon, saját magad őrkdj efelett: mert azok, akik a legmagasabban vannak, a legvédtelenebbek; különösen, ha az életük békével, jóléttel és bőséggel teli. Mindenek fölött azonban, Dávid szörnyű példájára való emlékezés az, amely kötelez téged az erre a bűnre való folyamatos éberségre. Ez a király alighogy Izrael trónjára ült, éppen csak futó pillantást vetett egy nőre, akinek valamilyen kihívó testtartása volt és a szíve máris a nő szépségének a csábításától szenvedett, és nyomban elfelejtette mindazokat a csodákat és nagyszerű dolgokat, amelyeket Isten érte tett; és ettől fogva először a házasságtörés bűnébe esett, majd pedig a gyilkosságéba. Én kérem Istent, hogy mindazok, akiket ugyanaz a balszerencse sújt, mint őt [Dávidot], hogy ebbe a hatalmas bűnbe esnek, az ő bűnhődését is tartsák észben és kövessék a példáját; és soha se felejtsek el a szörnyű fenytéseket és azt a szeretetet, amellyel Isten ezen a világon azért büntette őt, hogy talán boldogabbá tegye a másikon.

VII.

Kemény kézzel irányítsd magadat, és soha se hagyd, hogy a harag legyen a mestered; ez a szenvedély mind utálatos Istennek, mind sértő az embernek; és amíg tart, elveszi az értelmet és a helyes ítéletalkotást attól, aki azt birtokolja: sok nagyszerű ember, aki haragja heves fellobbanását követte, saját pusztulására lelt. A szavakat, amelyek meggondolatlanul hagyják el egy király száját, ritkán felejtik el; és semmi sem tudja ezek miatt az emberek neheztelését elfojtani és megállítani őket, hogy bosszút álljanak, csak a személyüket fenyegető nagyobb veszély, vagy a kötelességtudat és a vallás. Ez a szenvedély a fejedelmeket a jó kormányzásra képtelenné teszi; hiszen, hogyan lehet valaki alkalmas másokon uralkodni, ha még azt sem tudja, hogy magának hogyan parancsoljon?

VIII.

A boldogságot ne a lakomákban, multságokban és vigalmakban keresd: sőt, inkább törekedj arra, hogy távol tartsd magad ezektől a kicsapongásoktól, ezek ártalmasak az egészségre és alkalmatlanná tesznek az ügyek vitelére. Továbbá, amikor az iszákosság gonosz szokása

alá kerülünk, az gúzsba köt minket és csak nagy nehézségek árán szabadulhatunk tőle. Az iszákosság számottevő mértékben megrövidíti annak az életét, aki heves természetű, és elbódítja és tompítja azokat, akik flegmatikus alkatúak. Úgy gondolom, hogy nem szükséges tovább fáradnom ennek a témának a taglalásával, mert a civilizált világnak ezen a részén kevés fejedelem van, aki ilyen szegény és silány bűnnek a rabja.

IX.

[Van] egy dolog, amelyre kifejezetten figyelmeztetnem kell téged; soha ne engedd, hogy a fiatalság heve vagy a becsvágyó kívánságok, vagy az önös érdekek, vagy a hízlegők gonosz győzködései átjárjanak, hogy támadó háború iránt kötelezd el magad, hacsak nem tűnik a legnyilvánvalóbban igazságosnak és észszerűnek: máskülönben, ha így teszel, azonnal veszélyben fogsz forogni azzal, hogy mind az emberi, mind az isteni törvényeket megszeged. A királyok és a fejedelmek – hogy megint ismételjük a fent említett összehasonlítást – nem tudják jobban igazolni azt az erőszakot, amelyet a szomszédjaikkal szemben követnek el, [ti.] hogy erőszakkal megtámadják a szomszédjaikat, erőszakkal elfoglalják a városaikat és tartományaikat, – hacsak ez nem igazságos megtorlás útján történik –, mint ahogy a tolvajok a földeken, vagy a kalózkodók a tengereken tudják igazolni a jogtalan lopásaikat és rablásaikat. Lehetőleg törvényesen, de amikor az szükségessé válik, meg kell védened a birodalmadat, éspedig fegyverrel, hogy erőszakot, erőszakkal torolj meg. Ezt a saját magad és az alattvalóid védelme érdekében meg kell tenned. Jogtalan háborút indítani azonban olyan vállalkozás, amely sok szomorú következményt von maga után, mind az evilági, mind a túlvilági életre nézve. Isten nem fogja megbocsátani a bűnt, hacsak nem történik elégtételadás, amelyet a fejedelmek ritkán nyújtanak. Másodsorban, mi az a nyomor és pusztulás, amelyet a háború nem okoz a tartományokban, és gyakran teljes királyságokban sok ezer ártatlan ember romlása árán? Ezek mellett az általános érvek mellett, amelyek az értelemre hatnak, egy angol királynak mindenki más közül körültekintő figyelemmel kell lennie a különösek [ti. érvek] közül a jó kormányzás céljára is. Mivel ő önmagában a népe segítsége nélkül képtelen lévén a háború terheit viselni, és Anglia népe a pénzét külföldi hódításokra és szerzeményekre hozzájárulásként soha sem hajlandó rendelkezésre bocsátani. Ebből szükségszerűen következik, hogy a háború terheit a király bevételeiből, abból, amit arra rendszeresítettek, hogy a civillistát pótolja, kell, hogy kielégítsék, ami által a királyok rövid időn belül, súlyos adósságokban találják magukat.

X.

Ugyanebből az okból kifolyólag Anglia királyának figyelnie kell arra, hogy a kiadásait keretek között tartsa és, hogy ne haladja meg a bevételeit. Továbbá meg kell tanulnia, mit tehet, ami a népe egyetértését elnyeri, és mi az, ami az ország javát sérti. Ezért, amikor azt találod, hogy bármelyik minisztered a közügyek terén vagy hivatalnokod visszaél a hatalmával, amelyet rábízta, és zaklatja és romlásba dönti a népet, vagy bármilyen más módon elnyomja az alattvalókat, rögtön bocsásd el őket a hivatalukból, és te magad büntesd meg őket; és ne hagyd őket a Parlamentre, ami örömmel fogja őket kivenni a kezed közül, és megbüntetni őket a saját akarata és kénye-kedve szerint. Ez a te hatalmad csökkenésével és azok elkedvetlenségével jár együtt, akik hűségesen próbálnak meg szolgálni.

XI.

Szorgalommal vedd rá magad arra, hogy az angol kormányzat alkotmányos berendezkedését teljesen megértsd, hogy ezáltal mind Te, mind a te Parlamented azokon a kereteken belül maradjon, amelyeket egyiknek és a másiknak is előírtak. Kísérelj meg mindent megismerni, ami a nemzet kereskedelmét illeti, amelyet létrehoznod, kiterjesztened és minden törvényes módon és eszközzel virágzóvá kell tenned. Ez odahaza a királyságodat gazdaggá, és külföldön téged jelentékennyé tesz. Legfőképpen azonban, a tengerek fontosságát mindenek fölött tartsd szem előtt, amelyek nélkül Anglia nem lehet biztonságban.

Vége.

ford. Rigó Balázs

**James II's (1685–1688) Two Advices to his Son (1692, 1703) –
Publication with Hungarian Translation**

Summary

This paper consists of a short introduction to James II's Advices to his son, and the two Advices (of 1692 and 1703) themselves translated for the first time into Hungarian. The introduction describes the controversy of

Clarke's *Life of James II* and its authenticity, besides the circumstances of the origin of the *Advices*. After that it supplies the reader with a short analysis of the two *Advices* by comparing their aims. It reveals the very different style and purpose, though the text itself is very much the same. The comparison of the two texts makes us understand that albeit the latter one was made for propaganda, its text is derived exactly from that of 1692. Therefore, the text of the publication of Clarke's [Dicconson's (?)] work must be authentic, though there are some rather questionable parts of his work. In the Appendix a Hungarian translation of the *Advices* is provided.

Sütő Krisztina

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Petrovics Zoltán PhD, egyetemi adjunktus

Állásbiztonság a családos munkavállalók viszonylatában

A tanulmány célja annak átfogó vizsgálata, hogy a nemzetközi, az európai uniós és a magyar jogszabályok milyen formában biztosítanak védelmet a családos munkavállalók számára. E körben az állás biztonságának kérdéskörét vizsgáltam, vagyis a munkaviszony megszüntetésének szabályozását, illetve a fenntartását elősegítő szabályokat.

Röviden ismertetem a téma aktualitását és az állásbiztonság fogalmát, majd azokat a nemzetközi dokumentumokat, amelyek tartalmazzak a család védelmét szolgáló munkajogi szabályozást. Ezt követően térek rá a hatályos magyar munka törvénykönyvének rendelkezéseire, és egyéb, a családos munkavállalók munkajogi védelmét biztosítani kívánó jogi megoldásokra.

Reményeim szerint jelen tanulmány tartalmával érdemes lesz arra is, hogy 2018, mint a Családok Éve előtt is tisztelegjen.

Bevezetés, a téma aktualitása

A tanulmány témája az állás biztonsága külső oldalának vizsgálata¹, amit a munkaviszony megtartását garantáló, a gazdasági körülményekhez érzékenyen alkalmazkodó jogi intézményrendszeren belül a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó jogszabályi környezet határoz meg.

Ahogy már több korábbi tanulmányban is rögzítettem², az állásbiztonság alapjai az alábbi három pillérben határozhatóak meg. Egyrészt szükséges a munkaviszony megszüntetésének észszerű indokhoz

¹ Az állás biztonságáról kétféle értelemben beszélhetünk: belső és külső stabilitásról. Az állásbiztonság belső oldalát a munkavégzés legalapvetőbb belső paraméterei – a munka végzésének helye, ideje, a feladatok köre (munkakör) és az ellenérték, a munkabér –, illetve ezek stabilitása jelenti. Külső oldalát pedig a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó jogszabályi környezet határozza meg. Sütő 2014. 461.

² Sütő Krisztina Erika: Az állásbiztonság néhány alapkérdése az új Munka Törvénykönyve tükrében. In: Jogi Tanulmányok. ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014.; Sütő Krisztina Erika: Az állásbiztonság a nemzetközi dokumentumok és európai uniós jogszabályok tükrében. Doktori Műhelytanulmányok 2017, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017

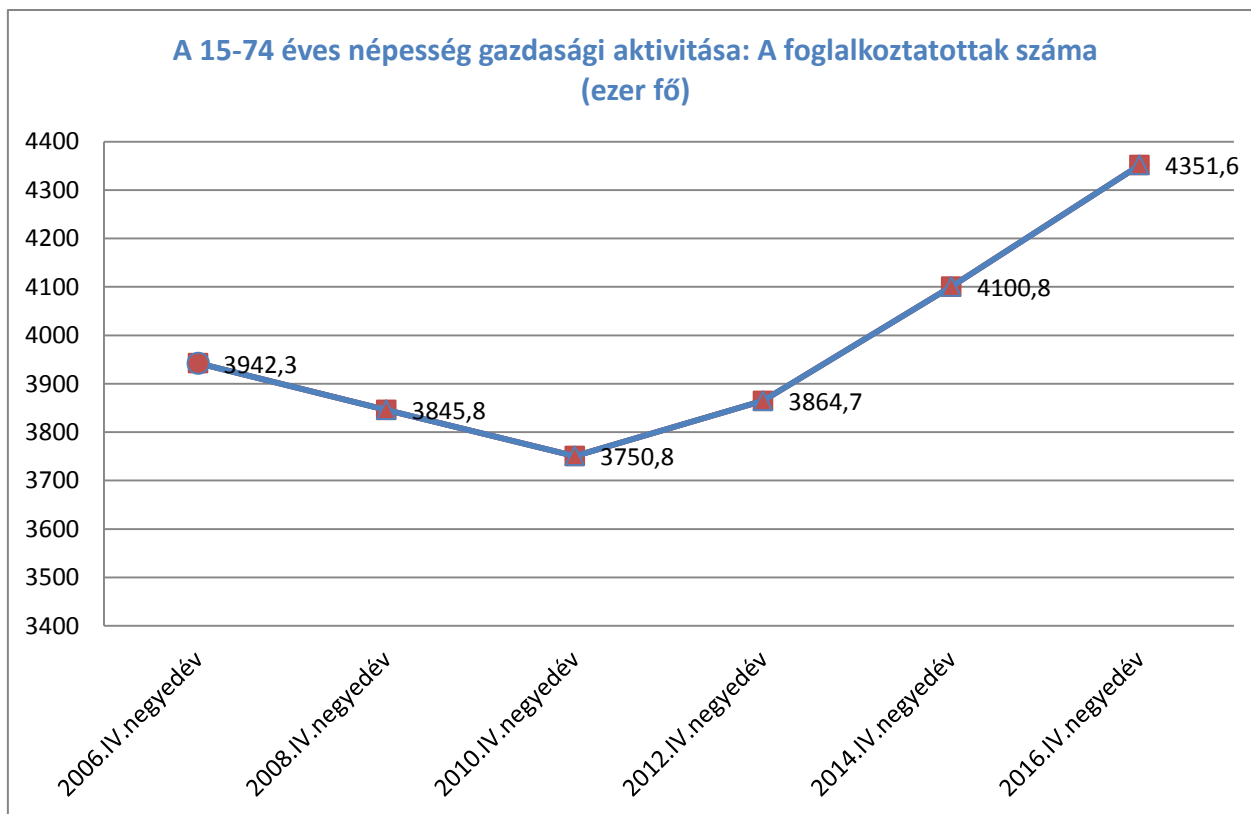
és meghatározott eljáráshoz (formához) kötése, másrészt az egyes – sérülékeny helyzetű – munkaerő-piaci csoportok fokozott védelme, valamint a munkaviszony megszüntetést szabályozó jogi normák hatékony kikényszerítése³.

Ez a tanulmány a sérülékeny helyzetű munkaerő-piaci csoportok közül a családos, valamint az egyszülős családmódban élő munkavállalók állásbiztonságát vizsgálja. Az alábbiakban röviden ismertetek néhány statisztikai adatot, melyekből kiderül, miért fontos a család és az állás biztonságának vizsgálata.

Elsőként uniós szinten szükséges megállapítani, hogy az Eurostat utolsó statisztikai kimutatása szerint az Európai Unióban – 10 évet vizsgálva –, 2005 és 2015 között folyamatosan nőtt a nők között a foglalkoztatottak aránya, míg a férfiaké a 10 év távlatában azonos maradt. Az Eurostat Magyarországra vonatkozó adatai szerint Magyarországon mind a férfiak, mind a nők között jelentősen nőtt a foglalkoztatottság aránya.⁴ A magyarországi statisztika is tehát egyre növekvő tendenciát mutat. Magyarországon a foglalkoztatási ráta a 15-74 éves népesség körében 2006. IV. negyedévben 51,1% volt, míg 2016. IV. negyedév végére már 58,8 %.

³ PETROVICS 2016. 51.

⁴ [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_for_selected_population_groups_2005%E2%80%932015_\(%25\)_YB16_III.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_for_selected_population_groups_2005%E2%80%932015_(%25)_YB16_III.png), (2017.03.18.)

A KSH adatai⁵ alapján készített fenti grafikonból egyértelműen látható, hogy a foglalkoztatottak száma folyamatosan növekszik.

A foglalkoztatási adatok mellett szükséges a téma fontosságának feltárásához a családszerkezetben Európai Unió szerte bekövetkező változások megismerése. Az Eurostat adatai szerint 2011-ben az összes nukleáris családhoz viszonyítva 2,6% azon családok aránya, ahol csak egy édesapa él a gyermekekkel, és 13,4% azon családok aránya, ahol egyedülálló édesanya neveli a gyermekeket.⁶ A 2017. évi Eurostat adatok szerint az egy vagy több gyermeket nevelő családok 15%-át teszik ki azok a családok, ahol valamelyik szülő egyedül neveli a gyermekeket.⁷ Ezek az adatok egyértelműen az egyszülős családok számának növekedését jelzik. Az is megállapítható, hogy az Európai Unió központi régióiban relatíve magas az egyszülős (egy édesanya és egy vagy több gyermekből álló) családok száma, magasabb, mint a nemzeti átlagok eredménye.⁸

A Központi Statisztikai Hivatal megállapítása szerint Magyarországon is folyamatban van a családszerkezet átalakulása, mivel „csökkent a párkapcsolatra épülő családmódel súlyá és nőtt az egyszülős családok

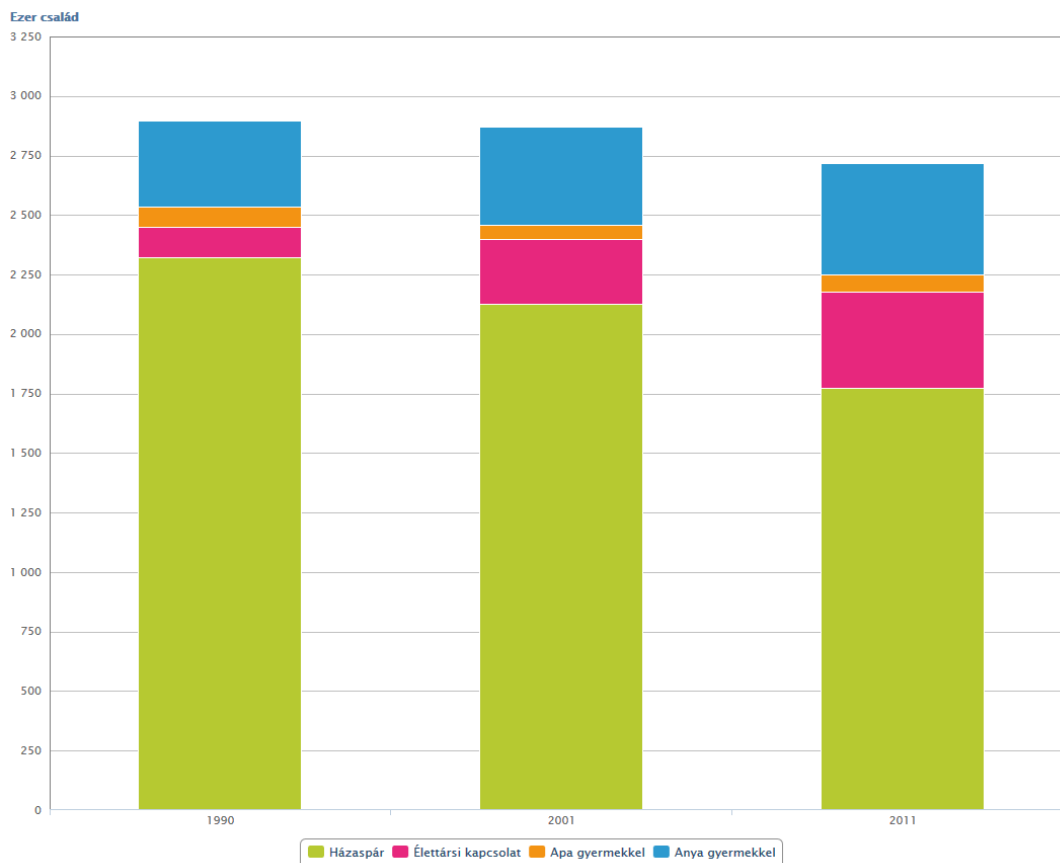
⁵ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_01a.html (2017.03.18.)

⁶ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/8/86/CH2_PITEU17.xlsx (2018.06.04.)

⁷ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Household_composition_statistics (2018.06.04.)

⁸ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures#One-family_households (2018.06.04.)

száma”.⁹ Ezt támasztják alá azok az adatok is, melyek szerint jelentősen nőtt az egyszülős családok száma: míg az egyszülős családok száma az összes család százalékában 1970-ben 10,2%, 1990-ben 15,5% volt, addig 2001-re ez az arány 16,5%-ra, míg 2011-re 19,8 %-ra nőtt.¹⁰

A fenti grafikon¹¹ alapján egyértelműen látható, hogy jelentősen nő az egyszülős családok száma, ahol a gyermeket vagy az édesapa, vagy nagyobb részben az édesanya neveli. E jelenség okának vizsgálata azonban a továbbiakban nem része a tanulmánynak, családszociológiai kérdésről lévén szó.

Emellett a három éven aluli gyermeket nevelő nők esetében a foglalkoztatási szint különösen alacsony, mindössze 13,8%.¹²

A téma fontosságát nem elsősorban az egyszülős családok számának növekedése adja, figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy ezekben a családokban a munkaviszony megszüntetése elleni hatékony védelem jelentősége is fokozottan jelentkezik, mert az egyetlen kereső szülő

⁹ https://www.ksh.hu/nepszamlalas/reszletes_tablak (2017.03.18.)

¹⁰ VÖRÖS-KOVÁCS, 2013. 1218.

¹¹ https://www.ksh.hu/js/nepszamlalas/grafikonok/03_kotet/#1910 (2017.03.18.)

¹² <https://www.palyazat.gov.hu/ginop-538-16-munkahelyi-bicsdk-ltrehozsnak-tmogatsa> (2017.03.23.)

állásának elvesztése az adott család egzisztenciája szempontjából nagyobb veszélyt jelent a többkeresős családokhoz képest.

A téma fontosságát az a célkitűzés adja, hogy beépüljön a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok jogszabállyal megállapított normái közé, hogy a munkavállalóknak családjuk van. Ennek keretében természetesen az apák védelmét célzó szabályok kialakítását is érteni kell. Ennek egyik oka, hogy az elöregedő európai társadalmakban az önfenntartás, családfenntartás lehetősége és módja nem lehet bizonytalan, hiszen az csökkentőleg hathat a születési rátára.

A család védelméhez kapcsolódóan eredménynek tekinthető, hogy mára a legtöbb jogrendszerben megtalálható a terhes nők, illetve kisgyermekes munkavállalók védelme, ugyanakkor az apák védelme még hiányos. Ez jelentősebb jogi szabályozást igényel mind európai uniós szinten, mind pedig a nemzeti jogrendszerekben.

Az édesanyákra vonatkozóan kisebb változtatásokra lenne szükség. Álláspontom szerint a kisgyermekes munkavállaló édesanya állásának védelmét ki kellene terjeszteni arra az időre is, amikor gyermekszülés után kíván visszatérni munkahelyére. A munkáltató a távollét alatt pótolni kényszerül azt a munkaeőt, amelyet nélkülöz a munkavállaló gyermekének születése miatt, viszont a munkavállaló is joggal számol azzal, hogy bármikor kíván visszatérni a munkába, joga és lehetősége van rá. Joga ellenére a lehetőség sokszor nem áll fenn, hiszen állását betöltik. A munkáltatót viszont a visszatérő munkavállalóval szemben foglalkoztatási kötelezettség terheli. Erre a tanulmány második részében részletesen kitérek.

Többek között ezeknek az érdekkonfliktusnak a feloldására kialakult nemzetközi, európai és hazai normákat mutatom be a következőkben.

Az ENSZ és az ILO egyezményei

A női munkavállalók munkaviszonyának védelmét biztosító szabályrendszer első olyan dokumentuma, amely elismerte a nők otthoni és munkahelyi szerepét és az ahhoz kapcsolódó nehézségeket, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1965-ben elfogadott 123. sz. Ajánlása¹³, mely arra hívta fel az államokat, hogy alkossanak véleményt arról, hogyan lehet a nőket segíteni feladataik összehangolásában.¹⁴

¹³ Employment (Women with Family Responsibilities) Recommendation, 1965 (No. 123)

¹⁴ GÖNDÖR 2013. 208.

Ezt követően 1979-ben fogadta el az ENSZ a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló ENSZ Egyezményt, mely kimondta, hogy az anyaság védelmét szolgáló különleges intézkedéseket nem lehet megkülönböztető jellegűnek minősíteni.¹⁵

1981-ben pedig még jelentősebb lépést tett az ILO, amikor elfogadta a családi kötelezettségekkel bíró munkavállalókról szóló 1981. évi Egyezményt (156. számú Egyezmény). Ez az egyezmény már nem női munkavállalókat említ, hanem a védelmet mindkét nemű szülőre kiterjeszti, ami a családi szerepek nemek szerinti elkülönítésének a lebontásához, és ezzel a nők munkavállalói pozíciójának erősítéséhez is hozzájárul.

Ugyanebben az évben az ILO ajánlást is elfogadott a családi kötelezettségekkel bíró munkavállalókról – ez a 165. sz. Ajánlás¹⁶ –, melynek 12. pontjában célként szerepel, hogy *„minden intézkedést meg kell tenni annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a családi kötelezettségekkel bíró dolgozóknak az aktív népességbe való beilleszkedést, az ahhoz való tartozást, valamint azt, hogy újból munkába állhassanak abban az esetben, ha e felelősségükből származó kötelezettségeik miatt a munkából kimaradtak.”* A 14. pontban szintén célként fogalmazza meg az Ajánlás, hogy álljanak rendelkezésre azok a szükséges szolgáltatások, amelyek lehetővé teszik a családi kötelezettségekkel bíró dolgozóknak a munkavállalást vagy az újbóli munkába állást, így a pályaválasztási tanácsadás, a tájékoztatás, illetve a hatékony állásközvetítő szolgáltatások. A 15. pontban előírja továbbá, hogy *„a családi kötelezettséggel bíró dolgozóknak a többi dolgozókkal azonos lehetőségeket és elbírálást kell biztosítani a munkavállalásra való felkészítés, a munkába állás, az előmenetel és a munkahely biztonsága tekintetében.”*

A munkahely-biztonság megteremtése mintegy azonos jelentéssel bír, mint az állás biztonsága, vagyis az ajánlás egyértelművé teszi, hogy a családi kötelezettséggel rendelkező munkavállalóknak biztosítani kell az állás biztonságát, a munkahely megtartását és legalább olyan mértékű védelemben kell részesülniük, mint a családi kötelezettségekkel nem rendelkezőknek.

¹⁵ Nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló ENSZ Egyezmény 4. cikk 2. pont

¹⁶ 165. számú Ajánlás a férfi és női dolgozók egyenlő esélyeiről és egyenlő elbírálásáról: a családi kötelezettségekkel bíró dolgozókról

Az anyák munkába való visszatéréséhez kapcsolódóan kiemelkedő jelentőségű 2000-ben elfogadott 183. számú Egyezmény az anyaság védelméről, melyet Magyarország 2003-ban ratifikált. A 183. sz. Egyezmény 8. cikke tartalmazza a legfontosabb rendelkezéseket az anyák visszatérésének biztosítására, melyben akként rendelkezik, hogy *„a nőnek a szülési szabadság végén jogában áll visszatérni ugyanabba a munkakörbe vagy egy azzal egyenértékű, ugyanolyan kulcs szerint fizetett munkakörbe.”*¹⁷ A felmondási védelemre a 8. cikk 1. pontja irányadó, mely szerint jogellenes, ha a munkaadó a terhesség vagy a szülési szabadság, illetve a szülési szabadság időszaka előtt vagy utána terhességből vagy a szülésből adódó betegség, komplikáció vagy komplikációs kockázat miatt igénybe vett szabadság¹⁸ ideje alatt vagy a munkába visszatértét követő, jogszabályban meghatározott időszakon belül szünteti meg a jogviszonyt. Kivétel azonban a jogellenesség alól, ha a megszüntetésre nem a terhességgel, szüléssel és annak következményeivel vagy a szoptatással összefüggő okból kerül sor.

Arról, hogy az anyaság mikortól, milyen felmondási védelmet eredményez, és hogyan valósul meg az azonos munkakörbe való visszatérés joga a világ országaiban, 2014-ben publikált az ILO egy összefoglaló vizsgálati eredményt. Ebből megállapítható, hogy az azonos vagy a korábbival egyenlő munkakörbe való visszatérés joga – annak ellenére, hogy az alapvető védelmet kell, hogy élvezzen – 146 országból mindössze 64 országban biztosított.¹⁹

Közvetetten, de a munkaviszony védelmét szolgálja a 175. számú Egyezmény a részmunkaidős foglalkoztatásról is, melyet Magyarország 2010-ben ratifikált. Az Egyezmény 9. cikke előírja, hogy intézkedéseket kell hozni az olyan hatékony és szabadon választható részmunkaidős foglalkoztatáshoz történő hozzájárulás elősegítése érdekében, amely mind a munkáltatók, mind a munkavállalók érdekeinek megfelel. Ezen intézkedések közé tartozik a 2. pont c) pontja alapján a családi kötelezettséggel bíró munkavállalók igényeire és preferenciáira való különleges figyelem.²⁰

Az Európai Unió jogi aktusai

Azt, hogy a várandós, a gyermekágyi időszakban lévő, a gyermeket szoptató munkavállalókra fizikailag, illetve mentálisan is káros lehet az

¹⁷ 183. számú Egyezmény az anyaság védelméről 8. cikk 2. pont

¹⁸ 183. számú Egyezmény az anyaság védelméről 5. cikk

¹⁹ ADDATI-CASSIRER-GILCHRIST, 2014. 72.

²⁰ Ld. Magyarországon: Mt. 61. § (3) bekezdés

állapotukkal összefüggő elbocsátás veszélye, az Európai Unió is felismerte, és a Tanács 92/85/EGK irányelvében rendelkezett e munkavállalók biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről.

Fontos eleme a családos munkavállalók állásbiztonságának az Európai Parlament és a Tanács által kibocsátott, a férfiak és nők közötti esélyegyenlőségről és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról szóló 2006/54/EK irányelv²¹. Ez foglalkozik a gyermek születése után a munkába való visszatéréshez való joggal, azonban ez nem csak a szülőanyára, hanem az édesapákra vonatkozóan is megfogalmazta ezt a jogot a 16. cikkben, bár csak annyiban, hogy a tagállamok eltérő jogokat ismerhetnek el az apasági/örökbefogadási szabadsághoz. Amely tagállamok azonban ezen jogokat elismerik, a 16. cikkben foglaltak szerint *„meghosszabbítják a szükséges intézkedéseket ahhoz, hogy megvédjék a munkavállaló férfiakat és nőket a jogok gyakorlása miatti elbocsátástól, továbbá biztosítják, hogy az említett szabadságokat követően ezek a személyek jogosultak legyenek arra, hogy visszatérjenek munkahelyükre vagy egy azzal azonos munkakörbe olyan feltételek mellett, amelyek számukra nem kevésbé kedvezőtlenek, valamint hogy minden, a munkafeltételekben bekövetkezett javulás, amelyre távollétük alatt jogosultak lettek volna, rájuk is vonatkozzon.”*

Ezzel szemben az irányelv a 15. cikkben a szülési szabadságon lévő nőnek már kifejezett jogaként fogalmazza meg, hogy a szülési szabadság lejárta után visszatérjen munkahelyére vagy egy azzal azonos munkakörbe olyan feltételek mellett, amelyek számára nem kevésbé kedvezőek, valamint hogy minden, a távolléte ideje alatt a munkafeltételekben bekövetkezett javulás rá is vonatkozzon.

A szülési, majd később szülői szabadságon lévő munkavállalók kieshetnek a gyakorlatból, nem feltétlenül tudnak lépést tartani a munkahelyi változásokkal, amire részleges megoldást kínálhat a kapcsolat fenntartása a munkáltató és a munkavállaló között, például a munkáltató által szervezett kismamaprogramok, illetve szülői programok, eleinte csak szintentartó majd a visszatérésre hatékonyan felkészítő csoportos foglalkozások keretében, amennyiben a munkavállaló igényt tart rá.

²¹ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2006/54/EK IRÁNYELVE (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról

Ezt a világosan megjelenő szükségletet is felismerte az Európai Unió, amikor a Tanács 2010/18/EU irányelv²² mellékletének 5. szakaszában – a foglalkoztatáshoz kapcsolódó jogok és a megkülönböztetés mentesség kapcsán – a munkavállalók szülői szabadsággal kapcsolatos jogaival összefüggésben előírta, hogy annak leteltével a munkavállalók jogosultak korábbi munkahelyükre visszatérni, vagy ha ez nem lehetséges, akkor munkaviszonyukkal megegyező, az előző munkahelyüknek megfelelő vagy ahhoz hasonló munkahelyet elfoglalni. A munkába való visszatérést az irányelv külön nevesíti, és javasolja a 6. szakaszában, hogy a visszatérés megkönnyítése érdekében a szülői szabadság ideje alatt a munkáltatók és a munkavállalók maradjanak kapcsolatban, így együtt határozhatják meg az újbóli beilleszkedéshez szükséges intézkedéseket is.

Nem lehet említés nélkül hagyni a 2007-es Európai Foglalkoztatási Stratégia keretében bevezetett *flexicurity* politikát sem, mely szerint a foglalkoztatási jogviszonyok területén a flexibilitás, tehát a rugalmasság és a biztonság ötvözését kell szem előtt tartani.²³ Egyet kell egyetérteni azokkal a véleményekkel, amelyek szerint a növekvő rugalmasság a munkaerő piacon csökkentheti az állás biztonságát.²⁴ A *flexicurity* átértelmezi a biztonság fogalmát, és azt mint foglalkoztatáson alapuló biztonságot, és nem mint állásbiztonságot használja. Ennek lényege, hogy nem az állás védelmét kell biztosítani, hanem a munkavállalóét.²⁵ A *flexicurity* megvalósítása az alábbi négy fő szakpolitika szerint lehetséges az Európai Bizottság szerint:

- az életen át tartó **tanulás** (LLL),
- rugalmas és megbízható **szereződéses rendelkezések**,
- munkavállalásra ösztönző, **aktív munkaerőpiaci politikák**, és
- a rugalmasabb **szociális biztonsági szabályok útján**.

A *flexicurity* egyik pilléréként meghatározott „*lifelong learning*”, azaz élethosszig tartó tanulás hazai megvalósítása szintén segítséget nyújthat ahhoz, hogy akiknek a munkahelyre való visszatérése neheztelt vagy adott esetben nyomós munkáltatói érdekekbe ütközik – így a gyermeknevelés céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságról visszatérők, legyenek akár édesanyák, akár édesapák – megtalálják helyüket a munkaerőpiacon, megújíthassák tudásukat. Ezt hatékony rövidtávú képzések, átképzések, tréningek, nyelvtanulás biztosítása és az

²² A TANÁCS 2010/18/EU IRÁNYELVE (2010. március 8.) a BUSINESSEUROPE, az UEAPME, a CEEP és az ESZSZ által a szülői szabadságról kötött, felülvizsgált keretmegállapodás végrehajtásáról és a 96/34/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

²³ Flexicurity in Europe Final Report, Administrative Agreement JRC N°31962-2010-11 NFP ISP - FLEXICURITY 2, European Commission, 2013, 3.

²⁴ COLLINS 1991. 227.

²⁵ SULTANA 2013. 146.

új munkahelyre való felkészülés keretében találnám biztosítottnak. Mindezeknek a költségei megosztandóak az adott – a munkavállalót újra foglalkoztatni nem képes – munkáltató és a közösségi alapok között, annak függvényében is, hogy a munkáltató részéről milyen nyomós indok eredményezte az áthelyezést vagy a munkaviszony megszüntetését.

Mindezek mellett azonban – részben ellentétben a *flexicurity* törekvéseivel – elengedhetetlen lenne az eredeti munkakörbe való visszatérés, és ott biztonsággal megmaradás jogi garanciáinak érvényesülése, vagyis a jogkövető magatartás következetes kikényszerítése.

A magyar jogi szabályozás

A legmagasabb jogforrási szinten Magyarország Alaptörvénye XV. cikkének (5) bekezdése szabályozza a családok védelmét, mely szerint Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, továbbá az Alaptörvény Alapvetésének L) cikk (2) bekezdése szerint Magyarország támogatja a gyermekvállalást.

Ennek megfelelő szabályozást tartalmaz a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény, mely külön fejezetben rendelkezik a család és a gyermekvállalás védelme érdekében a foglalkoztatás terén biztosítandó kedvezményekről a szülői szerep és a munkavégzés összehangolása, a családi élet védelme érdekében. Ennek egyik eszköze a törvény 15. §-a szerint, hogy az állam a család és a munkavállalás összeegyeztethetőségének érdekében ösztönzi a részmunkaidőben történő, illetve az egyéb atipikus foglalkoztatási formákban való munkavégzést, így például a távmunkát.

1. Az anyaság felmondási védelme

Az állás biztonságát kifejezetten biztosító tételes jogszabályi rendelkezéseket a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban Mt.) tartalmazza.

Az Mt. 65. § (3) bekezdésében abszolút felmondási védelmet nyújt a munkavállaló részére

- várandósság,
- a szülési szabadság,
- a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság, valamint

- a nőknek az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartalma alatt.

Ezen időszak alatt a munkáltató nem közölhet felmondást a munkavállalóval.

Ez jóval teljesebb, fokozottabb védelmet jelent, mint amit az ILO 183. sz. Egyezménye a 8. cikkében minimum védelemként előír, mivel nem csak ezekkel az állapotokkal összefüggő ok miatt nem lehet megszüntetni a munkaviszonyukat, hanem az egyébként felmondási indokként felhozható, a munkavállaló munkaviszonnyal kapcsolatos magatartására, képességére vagy a munkáltató működésével összefüggő okra hivatkozva sem lehet megszüntetni a munkaviszonyt ezen időszakok alatt.

Az Mt. 65. § (4) bekezdése szerint abszolút védelem alkalmazása szempontjából a felmondás közlésének időpontja az irányadó, így a felmondás jogellenes, ha ezen időszakok alatt közlik a munkavállalóval a felmondást. Lényeges azonban, hogy a védelemre a munkavállaló csak akkor hivatkozhat, ha a védelemre jogosító állapotok fennállásáról a munkavállaló tájékoztatta a munkáltatót.

Várandósság esetén – a 17/2014. (V.30.) AB határozatból is következően – a jelenlegi gyakorlat szerint a felmondás közlésekor is tudhatja a munkavállaló a várandósságát, ebben az esetben is érvényesül a felmondási védelem.

Az Európai Unió tagállamai közül figyelemreméltó szabályozás is társult ehhez a felmondási védelemhez Észtországból, ahol ezt a helyzetet további rendelkezésekkel szabályozták a munkáltató érdekeit is szem előtt tartva, a várandósságra alapított felmondási védelemmel való visszaélés elkerülésére, mégpedig akként, hogy a munkavállalónak a munkáltató kérésére a felmondás közlését követő 14 napon belül orvosi igazolással kell bizonyítania várandós állapotát.²⁶

2. Az apák pótszabadsága

²⁶ European Committee of Social Rights, European Social Charter (Revised) Conclusions 2011-Volume 1, Council of Europe, 348
https://books.google.hu/books?id=pzF_SMxTvIEC&pg=PA348&lpg=PA348&dq=employee+%E2%80%99Chas+to+provide+a+medical+certificate+establishing+pregnancy+at+the+request+of+the+employer+within+14+days+after+notice+of+dismissal+unless+the+employer+had+previously+been+notified+of+it&source=bl&ots=uRZJSCAlDo&sig=996NOKHYtzJEKRprDkhPlx8Mr4&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiW-7-p3cnbAhWDKVAKHY3QCZoQ6AEIOTAD#v=onepage&q&f=false (2018.06.04.)

Az Mt. 118. § (4) bekezdése szerint az apának gyermeke születése esetén, legkésőbb a születést követő második hónap végéig, öt, ikergyermekek születése esetén hét munkanap pótszabadság jár. Nem vitatható, hogy az apáknak a gyermek születését követően is mind a családban, mind pedig a munkahelyen ugyanúgy helyt kell állniuk. Meglátásom szerint az új élethelyzethez való könnyebb alkalmazkodás érdekében az apasági pótszabadságnak a jelenleginél hosszabb időtartamnak kellene lennie. Emellett előnyös lenne, ha kötelezően kiadandó és igénybeveendő szabadságként írná elő a törvény, ugyanúgy ahogy a 127. § előírja az édesanya részére, hogy egybefüggő 24 hét szülési szabadságra jogosult azzal, hogy ebből két hetet köteles igénybe venni.

Ez véleményem szerint szükséges lenne ahhoz, hogy a munkavállaló apák könnyebben tudjanak, merjenek a gyermek születésekor távolmaradni munkahelyüktől. Nem ismeretlen ugyanis az a gyakorlat, hogy a gyermek születése ellenére nem tudják lehetővé tenni a munkáltatók a gazdasági vagy egyéb működési sajátosságaik miatt a munkavállalóknak az apák pótszabadságának igénybevételét, vagy akár az évi rendes szabadság terhére a munkából való távolmaradást, ha a munkáltató érdeke ezt igényli, vagy esetleg, ha igénybe is veszik azt a munkavállalók, azt követően hátrányos következményekkel kell számolniuk.

3. A fizetés nélküli szabadság és a felmondási védelem

Az Mt. 128. § szerint az abszolút felmondási védelemre jogosító fizetés nélküli szabadságra a munkavállaló gyermeke harmadik életévének betöltéséig jogosult. Kiesik azonban az abszolút védelem alól a gyermeket vállaló munkavállaló nő az Mt. 66. § (4)-(6) bekezdése szerint, ha a gyermek gondozása céljából járó fizetés nélküli szabadságot nem veszi igénybe. Ebben az esetben a munkaviszony a gyermek hároméves korának betöltése előtt is megszüntethető

- a munkavállaló munkaviszonnyal kapcsolatos magatartásával indokolt felmondással, ha a munkavállaló a munkaviszonyból származó lényeges kötelezettségét szándékosan vagy súlyos gondatlansággal jelentős mértékben megszegi, vagy egyébként olyan magatartást tanúsít, amely a munkaviszony fenntartását lehetetlenné teszi, illetve

- ha a felmondás indoka a munkavállaló képességével vagy a munkáltató működésével összefüggő ok, és a munkáltatónál a munkaszerződésben meghatározott munkahelyen vagy ahol munkavállaló

a munkáját szokás szerint végzi nincs a munkavállaló által betöltött munkakörhöz szükséges képességnek, végzettségnek, gyakorlatnak megfelelő betöltetlen másik munkakör vagy a munkavállaló az e munkakörben való foglalkoztatásra irányuló ajánlatot elutasítja.

Mindezek alapján, amíg a munkavállaló a szülési vagy a gyermek gondozása céljából fizetés nélküli szabadságon van, nem szüntethető meg a munkaviszony, az ezen idő alatt közölt felmondás jogellenes. Ha azonban a fizetés nélküli szabadságát megszünteti – hiába nem töltötte be a gyermeke a harmadik életévét –, jogviszonya megszüntethető a fenti okokra alapított indokolással.

4. Svéd példa

Svédországban a szülők gyermek születés vagy örökbefogadás esetén 480 nap fizetett szülői szabadságra jogosultak. Ebből 390 napig a fizetésük 80%-ának megfelelő összegre jogosultak. Ezt az időtartamot követően a gyermek 8 éves koráig van lehetősége a szülőnek úgy visszatérni a munkahelyére, hogy a rendes munkaidejét legfeljebb 25%-kal csökkentheti. (Természetesen ehhez igazodó munkabér mellett.)

Svédországban mindkét szülő 240 nap szülői szabadságra jogosult a 480-ból. Mindkét szülő 90-90 nap kizárólag részére biztosított nappal rendelkezik. Ha úgy dönt, hogy nem él a lehetőséggel, ezt nem adhatja át a másik szülőnek.

Ez a szabályozás egyrészt jó hatással van a családi kapcsolatok alakulására, másrészt törvényi lehetőséget biztosít az édesapák részére is a gyermekük gondozása céljából jogszerűen, munkáltatói engedély nélkül távolmaradni.²⁷

5. A visszatérés joga

Amint azt fentebb már említettem, a munkahelyre való visszatéréshez való jog azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a gyakorlatban nem ismeretlen az a helyzet, hogy a munkavállaló a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságáról kíván visszatérni a munkába, azonban nem biztos, hogy van rá lehetősége. Amennyiben a munkavállaló nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy a munkáltatóval előzetesen megállapodott²⁸ abban, hogy e szabadságai után várják vissza

²⁷ <https://sweden.se/society/10-things-that-make-sweden-family-friendly/> (2017.03.23.)

²⁸ A munkáltatónak nem kötelessége megállapodni a munkavállalóval a visszatérésének körülményeiben –

munkahelyére, és munkaerejének pótlásáról csak átmenetileg gondoskodik a munkáltató, akkor megtörténhet, hogy visszatérésekor nem lesz olyan üres munkakör, amelybe visszatérhet és megszüntetik a munkaviszonyát betöltetlen megfelelő munkakör hiányára hivatkozással.

Ennek leggyakoribb esete, amikor a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságról visszatérni kívánó munkavállalót a munkáltató azért nem tudja visszavenni, mert munkakörét betöltötték határozatlan idejű munkaviszonyban álló új munkavállalóval. Természetesen a munkáltatónak a visszatérni kívánó munkavállalóval szemben is foglalkoztatási kötelezettsége áll fenn, és amennyiben ennek nem tud eleget tenni, akkor az úgynevezett állásidőre²⁹ járó alaphír illeti meg a munkavállalót. Ezekben az esetekben azonban a munkáltatók a fenti szabályozás alapján a munkáltató működésével összefüggő okra hivatkozva vagy akár a munkavállaló képességére hivatkozva is jogszerűen szüntethetik meg a munkaviszonyt, ha nincs a munkáltatónál – azon a munkahelyen, amely a munkavállaló munkavégzési helye volt – olyan betöltetlen munkakör, amely a munkavállaló által korábban betöltött munkakörhöz szükséges képességének, végzettségének, gyakorlatnak megfelel. Olyan munkavállaló esetében, aki egyedi munkakört töltött be a munkavállalónál ez különösen jellemző probléma, hiszen a munkáltató rákényszerül a távollévő munkavállaló helyett más munkavállaló alkalmazására.

Kérdésként merül fel, hogy ha csak átmenetileg távollévő munkavállaló helyettesítésére alkalmaznak másik munkavállalót, lehet-e vele határozatlan idejű munkaszerződést kötni. Amennyiben igen, úgy az ideális szabályozás az lenne, ha a helyettesített munkavállaló visszatérése az adott munkakörbe a helyettesítő munkavállaló áthelyezésének vagy jogviszonya megszüntetésének jogszerű indokául szolgálhatna. Ez a javaslat azonban további érdekek mérlegelését is igényli még a helyettesítő munkavállaló oldalán, melyre azonban jelen tanulmányban nem térek ki.

Magyarország azon országok közé tartozik, amelyekben a jogalkotó egyértelmű szándéka a munkába való visszatérés jogának biztosítása. Bár ezt az Mt. kifejezetten nem deklarálja, azonban a szabadidő elnevezése („szülési szabadság”, „gyermekgondozási szabadság”) jogilag az ilyen szabadidőt az egyéb címen kapott szabadságokkal teszi azonos természetűvé, azaz a munkavállalót külön törvényi deklaráció nélkül is,

hiszen a munkáltatót foglalkoztatási kötelezettség terheli – azonban ennek lehetősége fennáll.

²⁹ Az Mt. 146. § (1) bekezdése szerint a munkavállalót, ha a munkáltató foglalkoztatási kötelezettségének a beosztás szerinti munkaidőben nem tesz eleget (állásidő) – az elháríthatatlan külső okot kivéve – alaphír illeti meg.

automatikusan megilleti az azonos munkakörbe történő visszatérés alanyi joga. Ezt támasztja alá az Mt. 133. § (2) bekezdése is, mely akként rendelkezik, hogy *a fizetés nélküli szabadság a munkavállaló által megjelölt időpontban, de legkorábban a szabadság megszüntetésére irányuló jognyilatkozat közlésétől számított harmincadik napon szűnik meg.* Ez egyértelműsíti, hogy a munkavállaló a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetési nélküli szabadságról az általa meghatározott időpontban visszatérhet, és ezt a szándékát a szabadság megszüntetésére irányuló jognyilatkozattal közölheti a munkáltatóval. Másik oldalról azonban a munkába való visszatérésnek mégsem garantálja abszolút biztonságát a gyermekgondozási szabadságról visszatérő munkavállalók részére, nevezetesen a visszavétel ugyan alanyi jog és a munkáltató oldalán alanyi kötelezettség, de már a visszatérés másnapján a biztonság megszűnik: a munkavállaló a munkaköréből elmozdítható, sőt akár a munkaviszonya is megszüntethető.

Ugyanakkor megállapítható, hogy a családos munkavállalók állásbiztonságának stabilizálása érdekében igyekeznek az Mt. szigorúan, szűkre szabni a visszatérő munkavállalók munkaviszonyának megszüntetési lehetőségét, egyszersmind figyelembe veszi a rugalmas foglalkoztatás európai uniós célkitűzését is és a kis-és középvállalkozások munkajogi szükségleteit, illetve korlátait.

6. Anyagi juttatások

6.1. A gyermekgondozási díj igénybevételének egyre kedvezőbb szabályozása (pl. GYED EXTRA) lehetővé teszi a gyermek 6 hónapos korától kezdődően, hogy a munkavállaló teljes munkaidőben vállaljon munkát, a pénzbeli gyermekgondozási ellátásokra való jogosultság megtartása mellett. Ez egyértelműen megkönnyíti a mihamarabbi munkába való visszatérést, és ezáltal elősegíti a munkaviszony megtartását, azaz az állásbiztonságot.

6.2. Az állásbiztonság hiányosságainak részbeni ellensúlyozását jelentheti a 2013. január 1-jén életbe lépett a *Munkahelyvédelmi Akcióterv*. Ennek keretében az állam járulék- és adókedvezmény formájában ösztönzi a munkáltatókat a gyermekgondozási szabadságról visszatérő munkavállalók visszavételére. A „*Magyar nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia II.*” elnevezésű program keretében is bővíthet a munkáltatók ösztönzésének eszköztára, mivel a Kormány határozott arról, hogy a *Munkahelyvédelmi Akcióterv* célkitűzéseinek megfelelően, a munkaerő-piacon hátrányos helyzetű álláskeresők foglalkoztatásának

elősegítése érdekében csökkenteni kell e célcsoport foglalkoztatásának költségeit és meg kell vizsgálni a célzott munkaerőköltség-csökkentés további lehetőségeit.³⁰ Erre irányuló jogalkotói szándék esetén az e körbe tartozó intézkedések is az anyaságot, illetve családot vállaló munkavállalók állásbiztonságát erősítő munkáltatói kedvezményrendszer részévé válhatnak.

6.3. Ezt meghaladóan a családbarát munkahelyek kialakításának és fejlesztésének támogatására a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet által hatodik alkalommal kiírt pályázat szintén közvetett módon az állás biztonságát erősítette nemcsak a munkavállaló nők, hanem a férfiak esetén is, mivel ösztönzi a távmunkavégzés, a rugalmas munkaszervezés³¹ alkalmazását.³²

Jóllehet a *flexicurity* európai uniós intézményrendszere alapvetően nem a kisgyermekes szülők azonos munkakörbe való visszatérése jogának érvényesítését szolgálja, de a rugalmasság tartalmaz olyan lehetőségeket, amelyek az anyaságot és a munkavállalást együttesen támogatják. Ilyen például a részmunkaidős foglalkoztatás³³, melyet az Mt. 61. § (3) bekezdésében biztosít az anyák részére, mivel a munkáltató a munkavállaló ajánlatára a gyermek hároméves koráig – három vagy több gyermeket nevelő munkavállaló esetén a gyermek ötéves koráig – köteles a munkaszerződést az általános teljes napi munkaidő felének megfelelő részmunkaidőre módosítani.³⁴ Ezáltal megkönnyíthető a munkavállaló mihamarabbi visszatérése munkahelyére. Kérésére a részmunkaidős munkavégzésben való megállapodás kötelező a munkavállalónak, amíg a gyermek el nem éri a harmadik életévét, illetve három vagy több gyermeket nevelő munkavállaló esetén az ötödik életévét.

A gyermeket vállaló munkavállaló nőkkel kapcsolatosan a 2015. év adatai alapján az EU Bizottsága a 2016. február 26. napján kelt 2016. évi

³⁰ A Magyar nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia II. végrehajtásának a 2015–2017. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről szóló 1672/2015. (IX.22.) Korm. határozat

³¹ A rugalmas munkaszervezésnek az utóbbi időben az információ-technológiával kombinált alkalmazása rohamosan terjed, mint az egyéni autonómia és függetlenség eszköze, amely a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetésének kiváló eszköze lehet, de amelyet a tapasztalatok alapján érdemes óvatosan kezelni, tekintettel arra a valós veszélyre, hogy az autonómia a saját feladatok szervezésében a tapasztalatok szerint könnyen a családi feladatok rovására alakíthatja az „egyéni munkarendet”.

³² Ez állapítható meg a 2014., 2015. évi pályázati eredményhirdetésben szereplő projekt leírásából, http://www.csini-int.hu/palyazatok/palyazati-eredmenyek/2015_-evi-palyazatok-eredmenyei, http://www.csini-int.hu/palyazatok/palyazati-eredmenyek/2014_-evi-palyazatok-eredmenyei, (2016.06.05.)

³³ Lényeges rámutatni azonban arra, hogy bár a munka és a családi élet egyensúlyának fenntartásához jó eszköz a családok részére a részmunkaidős foglalkoztatás lehetősége, azonban főleg akkor, ha önkéntes választás eredménye, és a szabályait a munkáltató is betartja, azaz nem teljes munkaidőben elvégzendő feladatmennyiség teljesítését várja el a részmunkaidős munkavállalótól, vagy hosszabb munkaidő letöltését, mint amire szerződött.

³⁴ Ezt a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 19. §-a írja elő.

Magyarországgal kapcsolatos országjelentésében³⁵ megállapította, hogy a nők munkaerő-piaci részvételét jelentősen befolyásolja a nem elégséges mennyiségű gyermekgondozási létesítmény, vagyis a bölcsődei, az óvodai szolgáltatások, férőhelyek növelése mutatkozik szükségesnek.

Ezen szükséglet megoldásának előmozdítására 2017 márciusában jelent meg Magyarország Kormányának felhívása társadalmi egyeztetésre a munkahelyi bölcsődék létrehozásának támogatásáról. A felhívás szerint a Kormány célul tűzte ki a gyermekellátó kapacitások fejlesztését a gyermeket vállalók foglalkoztathatóságáért.³⁶ A munkahelyi bölcsődék kialakítására irányuló projektek kezdeményezése hiánypótló, megvalósulása esetén a családi munkavállalók foglalkoztatása, munkahelyükre való visszatérésük elősegítése, és a valódi állásbiztonság megteremtése irányába hat. Az Európai Bizottság Magyarországra vonatkozó 2018. évi országjelentése is megállapította, hogy az európai strukturális és beruházási alapokból források jutottak a napközbeni gyermekfelügyeleti létesítmények kapacitásbővítésére, ezáltal a következő években várhatóan növekszik majd a kínálat.³⁷

Összegzés

A munkavállaló anyasága, illetve apasága – a kapcsolódó védelem, a kötelező szabadidők biztosítása – a munkáltatói érdekekkel ellentétes lehet, ezért az állás biztonságát veszélyeztető hatások mérséklése különös jelentőséggel bír, a korlátozott ideig tartó felmondási tilalom nem elég. A valódi biztonság megteremtését a „családtudatosnak” nevezhető jogi szabályozás garantálhatja, amelynek elsősorban a munkáltatók ösztönzése útján kell elérnie azt, hogy a gyermekvállalás ne jelentse azt, hogy a munkavállaló teherré válik a munkáltató számára. Ilyen irányba mutat Magyarországon a Munkahelyvédelmi Akcióterv keretében megvalósuló, a munkáltatókat ösztönző járulék- és adókedvezmények alkalmazása.

³⁵ Bizottsági Szolgálati Munkadokumentum 2016. évi országjelentés – Magyarország, amely a makrogazdasági egyensúlyhiányok megelőzésével és kiigazításával kapcsolatos részletes vizsgálatot is tartalmazza. Európai Bizottság, 2016. 46. Ez a dokumentum az Európai Bizottság szolgálati munkadokumentuma, ami nem az Európai Bizottság hivatalos álláspontját képviseli, és arra nézve nem irányadó.

³⁶ <https://www.palyazat.gov.hu/ginop-538-16-munkahelyi-blcsdk-ltrehozsnak-tmogatsa> (2017.03.23.)

³⁷ Bizottsági Szolgálati Munkadokumentum 2018. évi országjelentés – Magyarország, amely a következő dokumentumot kíséri: a Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Központi Banknak és az Eurosoportnak 2018. évi európai szemeszter: Az 1176/2011/EU rendelet szerinti értékelés a strukturális reformok terén elért haladásról, a makrogazdasági egyensúlyhiány megelőzéséről és korrekciójáról, továbbá a részletes vizsgálat eredményeiről COM(2018) 120 final, 26, <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-report-hungary-hu.pdf> (2018.06.04.)

Emellett a Tanács 2010/18/EU irányelvében foglaltak szerint a munkáltató és a munkavállaló folyamatos, fizetés nélküli szabadság alatti kapcsolattartása is elősegítheti a munkaviszony megtartását. Ezen időszakok alatt a munkavállalók kieshetnek a gyakorlatból, nem tudnak lépést tartani a munkahelyi változásokkal, aminek megoldása lehet a kapcsolat fenntartása, akár a munkáltató által szervezett kismamaprogramok, eleinte csak szintentartó, majd visszatérésre felkészítő célú csoportos foglalkozások keretében, amennyiben a munkavállaló igényt tart rá vagy elfogadja azt.

A *flexicurity* egyik pilléréként számon tartott „*lifelong learning*”, élethosszig tartó tanulás hazai megvalósítása is segítséget nyújthat ahhoz, hogy akiknek a munkahelyre való visszatérése neheztelt, adott esetben nyomós munkáltatói érdekekbe ütközik, sokoldalú és megújuló tudást szerezve megtalálják helyüket a munkaerőpiacon. Ezt hatékony rövidtávú képzések, átképzések, tréningek, nyelvtanulás biztosítása és az új munkahelyre való felkészülés keretében találnám biztosítottnak. A képzések, átképzések költségének viselése megosztható az adott munkáltató és a közösségi alapok között, annak függvényében is, hogy a munkáltató oldalán milyen nyomós indok eredményezte az áthelyezést vagy megszüntetést.

Emellett a munkáltatók önszerveződő együttműködései is kialakíthatnának a munkavállalók munkahelyváltását segítő rendszereket. Remek példa erre Hollandia. Itt a munkáltatók által életre hívott ún. mobilitási központok³⁸ töltönek be hasonló célt. A holland mobilitási központok segítségével a munkáltatók azon munkavállalóiknak keresnek – ez irányú kötelezettségükből fakadóan – állást, akik olyan hosszú időtartamon keresztül voltak távol betegség miatt, hogy újrafoglalkoztatásukra a munkáltatóknak nincs lehetőségük.³⁹

Mindezek mellett azonban – a jogi elemzés során – nem feledkezhetünk meg az eredeti munkakörbe való visszatérés és ott biztonsággal megmaradás jogi garanciáinak érvényesülése, a jogkövető magatartás következetes kikényszerítésének fontosságáról.

Megfontolandónak tartom egy reparációs jellegű – a végkielégítés mellett fizetendő – egyszeri juttatás bevezetését arra az esetre, ha a betöltetlen munkakör hiányára alapított felmondással szünteti meg a munkáltató a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságról visszatérni kívánó munkavállaló jogviszonyát. Természetesen szankciós jelleggel is bírna ez a juttatás, azonban ennek

³⁸ Ún. „*Gatekeeper Centres*”

³⁹ MANDL- CELIKEL-ESSER, 2012, 34.

elfogadhatósága eredhet abból, hogy a munkavállaló hibáján kívüli okból a munkáltató foglalkoztatási kötelezettségét szegi meg, amikor nem foglalkoztatja a visszatérni kívánó munkavállalót, melynek oka, hogy nem számolt ezen kötelezettségével, amikor betöltötte az adott munkakört.

Az országjelentésből következően a bölcsődei és óvodai férőhelyek számának növelése szükséges, amelyben azonban a munkáltatóknak is szerepet kellene vállalni. Ezt akár további kedvezményekkel is lehet ösztönözni, hiszen mind a munkáltatónak, mind a munkavállalónak érdeke lehetne akár a munkáltató által üzemeltetett gyermekgondozási intézmények létesítése. Elképzelhető ez egyebek közt akként is, hogy elsősorban (de nem kizárólag) a multinacionális vállalatok, mint munkáltatók bölcsődéket, óvodákat alakítsanak ki székhelyeiken, telephelyeiken vagy azok közelében.

A „családtudatos” jogi szabályozás elsődleges célpontja tehát a munkahely és a munkaviszony, a „kemény” és „puha” jogi eszközök kombinált – arányos – alkalmazása. Természetesen a családtudatos jogi keret számos, a munkaviszonyon túlmutató jogi (adó, közigazgatási jog, szociális jog, stb.) és egyéb nem jogi intézkedések összefüggő rendszerét is szükségképpen jelenti. Az állás biztonságának fenti eszközökkel való erősítése ösztönzőleg hathat a részmunkaidős foglalkoztatásra, illetve a távmunkára vagy a rugalmas munkaszervezésre, mivel ebben az esetben már mind a munkáltatónak, mind pedig a munkavállalónak a munkaviszony fenntartása lenne az elsődleges érdeke.

Felhasznált irodalom

Laura ADDATI- Naomi CASSIRER- Katherine GILCHRIST: Maternity and paternity at work. Low and practise across the world. International Labour Organisation, 2014.

Hugh COLLINS: The Meaning of Job Security. In: Industrial Law Journal Vol 20., No.4., 1991.

GÖNDÖR Éva: A nők és a család munkajogi védelme a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyezményeiben. In: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, Győr, 2013.

MANDL, Irene - CELIKEL-ESSER, Funda: The second phase of flexicurity: an analysis of practices and policies in the Member States. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2012.

PETROVICS Zoltán: A biztonság árnyékában. A munkaviszony megszüntetésével szembeni védelem alapkérdései. Doktori értekezés. ELTE Budapest, 2016.

Ronald G. SULTANA: Flexibility and security? 'Flexicurity' and its implications for lifelong guidance. British Journal of Guidance & Counselling, Vol 41., No 2., 2013.

SÜTŐ Krisztina Erika: Az állásbiztonság néhány alapkérdése az új Munka Törvénykönyve tükrében. In: Jogi Tanulmányok. Szerk: Dr. Fazekas Marianna, ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014.

SÜTŐ Krisztina Erika: Az anyaság és az állás biztonsága, In: Jogi Tanulmányok. Szerk: Dr. Fazekas Marianna, ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Állam-és Jogtudományi Iskola, 2016.

SÜTŐ Krisztina Erika: Az állásbiztonság a nemzetközi dokumentumok és európai uniós jogszabályok tükrében. Doktori Műhelytanulmányok 2017, Szerk: Dr. Keserű Barna Arnold PhD., Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017.

VÖRÖS Csabáné-KOVÁCS Marcell: A változó család a népszámlálási adatok tükrében. Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 11. szám, 1218.

The family and job security in the light of the international regulations Summary

Through my presentation I demonstrate in the context of job security how the international and Hungarian labor law regulations protect the employees with family. In this regard I focus my analysis on the rules and regulations concerning the termination of the employment relationship and also on the ones aiming to maintain it. I present my analysis from the perspective of employees with family and little children on the level of international and Hungarian regulation.